

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

[स्तुतिः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं
सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।
हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं
प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १ : १ ॥

1a cf. ŚDhU 10.6 : आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः
शिवागमे ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. 1v–3v, K₁₀ exp. 44, 43 lower and then upper leaf (1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v (collated only up to 1.15ab), P₅₇ ff. 212v–213v (after which there is a lacuna), M ff. 1r–3v, K₇₇ ff. 1v–4r (collated only up to 1.16), K₇₆ ff. 210v–212v, K₄₁ ff. 204r–206r, K₁₀₇ ff. 206r–209r (collated only up to 1.15), E pp. 580–585 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a ॰न्तमनन्त॰] Σ, ॰न्तमन्त॰ C₄₅^{ac} • ॰पारं] C_Σ K₇ P₅₇ MK₇₆ K₄₁ K₁₀₇ E, ॰पारं
K₈₂ K₁₀ K₃ K₇₇ 1b सुसूक्ष्म॰] Σ, शुसूक्ष्म॰ C₀₂ • ॰व्यक्त॰] Σ, ॰व्य॰ K₇₇ •
॰जगत्सुसारम्] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ P₅₇ MK₇₇ K₇₆ K₄₁ K₁₀₇ E, ॰जगत्सुसारं C₀₂, ॰जगत्सुसारं
K₁₀, ॰जगत्सुसारम् K₃ 1c हरी॰] Σ, हरीं K₇₇ • ॰भिरासमग्रं] Σ, ॰भिर्यत्समग्रं M
(unmetr.), ॰भिरासमग्रं K₁₀₇ 1d वृष॰] Σ, ॰वृषो C₉₄^{ac}

वृषसारसंग्रहे

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।
 पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२ ॥
 अतुष्टः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।
 जनमेजयेन यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितम् ॥ १:३ ॥
 जनमेजय उवाच ।
 भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

2c cf. MBh 1.2.70ab : एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना 4ab = MBh 13.112.9ab

2a °स्रिकं] Σ, °स्रिकं K₄₁ • ग्रन्थं] Σ, ग्रंथ K₇₇ 2b सहस्राध्यायमु०] Σ,
 सहस्राध्यायमु० C₀₂, सहस्राध्यायमु० E 2c पर्व चास्य] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇M^{pc}K₇₆,
 पर्वचास्य C₄₅, पर्वमस्य C₀₂K₃M^{ac}K₄₁K₁₀₇E, पूर्व चास्य K₇₇ • शतं पूर्णं] Σ, त C₀₂,
 शतं पूर्णं K₇₇ 2d श्रुत्वा] Σ, श्रद्धा C₄₅ • भारतसंहिताम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M
 K₇₇, भारतसंहिता C₀₂, भारतसंहितं K₃P₅₇K₇₆, नारदसंहिताम् K₄₁K₁₀₇E 3a अतुष्टः
 पुनः पप्रच्छ] em., अतुष्टः पुनः पप्रच्छ C₉₄, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆
 (unmetr.), अतुष्टः पुनः पप्रच्छे C₀₂, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ K₃, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ M, पप्रच्छ
 पुनरतुष्टो K₇₇, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ K₄₁, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ K₁₀₇, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ E
 3b वैशम्पायन०] Σ, वैशम्पायन० C₀₂ 3c जनमेजयेन यत्पूर्वं] C₉₄C₄₅K₇K₃
 P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, जनमेजयेन यत्पूर्वं C₉₄, जन्मेजयेन यत्पूर्वं C₀₂, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₈₂,
 जनमेजयेन यत्पूर्वं K₁₀, जनमेजयेन यत्पूर्वं P₅₇, जन्मेजयेन यत्पूर्वं M, जन्मेजयेन यत्पूर्वं
 K₇₇ 3d तच्छृणु त्वम०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, तच्छृणु त्वम० C₀₂,
 तच्छृणु त्वम० K₃, तच्छृणु त्वम० K₇₇ • तन्द्रितम्] C₉₄C₄₅K₇K₃MK₇₇K₇₆
 K₄₁K₁₀₇E, तन्द्रितः C₀₂K₈₂, तन्द्रितः K₁₀, तन्द्रितः P₅₇ 4 जनमेजय उवाच] Σ,
 जन्मेजय उवाच C₀₂, जन्मेजय उवाच P₅₇ 4a भगवन्स०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆
 K₇₆K₄₁K₁₀₇E, भगवन्स० C₀₂, भगवन्स० K₃, भगवन्स० M • धर्मज्ञः] Σ, धर्मज्ञः K₈₂,
 धर्मज्ञः K₃ 4b विशारदः] C₉₄K₁₀K₇K₃P₅₇K₇₆K₄₁, विशारदः C₄₅C₀₂K₈₂K₇₇
 K₁₀₇E, विशारदम् M

प्रथमोऽध्यायः

अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४ ॥

द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं वा यद्विजोत्तम ।

कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥

वैशम्पायन उवाच ।

शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।

व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥

अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।

शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥

4c अस्ति धर्मं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, अस्ति धर्मः C₄₅, अस्ति धर्म C₀₂M K₇₇, अधर्म K₃ • परं गुह्यं] C₉₄K₁₀K₃P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, परो गुह्य C₄₅, परं गुह्य C₀₂K₈₂, परगुह्यं K₇ 4d •तारणम्] Σ, •तारणा K₇₇ 5a द्वैपायन०] Σ, द्वैपायन० C₀₂, वैसांपायन० K₇₇ • •मुखोद्गीर्णं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇, •मुखोद्गीर्णं C₀₂K₇₇, •मुद्गीर्णं K₃, मुखं गीर्णं M^{ac}, मुखो गीर्णं M^{pc}, मुखोद्गीर्णं E 5b धर्मं वा यद्वि०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, धर्मं यत्तद्वि० C₄₅, धर्मवत्य द्वि० C₀₂K₇₇, धर्मं वा यद्वि० K₃, धर्मवाक्यं द्वि० M • •त्तम] Σ, •त्तमः C₀₂, •तमः M 5c हि मे तृप्तिं] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, हि मे तृप्ति K₃K₇₇, प्रसादेन M 5d यत्नात्तपोधन] C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, यत्नात्तपोधन C₉₄, यत्ना तपोधनः C₀₂, यत्ना तपोधन K₃, यत्नन्तपोधन M, यत्नात्तपोधन K₇₇ 6 वैशम्पायन उवाच] Σ, om. M^{ac}, वै ॥ वैशम्पायन K₁₀₇ 6a राजन्न०] Σ, राजनं K₃, राजन० M • •हितो] Σ, •हितं K₄₁ 6b •ख्यानमनुत्तमम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆E, •ख्यानमुत्तमम् C₄₅, •ख्यानमुत्तमम् C₀₂, •धर्मव्याख्यानमुत्तमं K₃ (hypermetr.), •ख---मनुत्तमं K₇₇, •ख्यानमनुत्तमः K₄₁, •ख्यानमुत्तमः K₁₀₇ 6c •प्राप्तं] Σ, •प्राप्त C₀₂ 6d •धर्मं] Σ, •र्म C₀₂, •धर्म K₇₇ • शृणोतु] Σ, शृणोत्त C₀₂, शृणोत्त P₅₇ • मे] Σ, मै C₄₅ 7a •कर्तारं] Σ, •कर्त्तन्तं K₁₀, • P₅₇ 7b •व्रत०] Σ, •व्रत० M • •यणम्] C₉₄C₄₅K₁₀P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, •यन C₀₂, •यणः K₈₂, •यनं K₇, •यणं K₃ 7c •चारं] Σ, •चार K₇₇ 7d •परम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, •न्वितम् C₀₂K₃K₇₇, •परं K₁₀

वृषसारसंग्रहे

जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]
ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।
स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनुच्चार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।
निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमतः परम् ॥ १:१० ॥

8a ०र्थ प्रश्नैकं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, ०र्थ प्रश्नैकं C₉₄K₃, ०र्थप्रश्नैकम् C₀₂K₄₁K₁₀₇E,
०र्थप्रश्नैकं M, ०थप्रश्नैकं K₇₇, ०र्थप्रश्नैकं K₇₆^{ac}, ०र्थप्रश्नैकं K₇₆^{pc} 8b प्रभविष्णुना] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₃P₅₇MK₇₇K₇₆^{pc}K₄₁K₁₀₇E, प्रभुविष्णुना C₀₂, प्राभविष्णुना K₇, om. K₇₆^{ac}
8c ०धरो] Σ, ०रो C₉₄, ०धरा K₁₀ 8d ०न्वितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₇
K₇₆K₄₁K₁₀₇E, ०न्वितं C₀₂K₃M 9a कथं] Σ, कथं K₇₇ • ज्ञेया] C₉₄K₈₂K₁₀K₇
P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇, ज्ञेयं C₄₅C₀₂, ज्ञेय K₃, भूयो E 9b ०वर्णं] Σ, ०वर्णां E •
०वर्जिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, ०वर्जितं C₀₂, ०वर्जिताः K₇, -2- ता
K₇₇ 9c ०व्यञ्जनं] Σ, ०व्यञ्जनं E 9cd ०मुक्तमक्षं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
P₅₇K₇₆K₁₀₇E, ०मुक्तं अक्षं C₄₅K₇₇, ०मुक्तं अखं K₃, ०मुक्तं अक्षं M, ०म्मुक्तमक्षं K₄₁
9d किमु तत्परम्] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, किमतः परम् C₄₅C₀₂, किमतत्परं
K₁₀K₃M 10a अनुच्चार्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, अनुच्चार्यं C₀₂
K₇K₃, अन्त्रचायं K₇₇ 10ab ०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₃
P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, ०विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुलं C₀₂, ०सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀,
०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलं K₇₇ 10c निर्मलं सर्वगं] Σ, -4- वगं P₅₇, निर्मलं सर्वगं
K₇₇ 10c ०क्षरं किमतः परम्] C₄₅M, ०क्षरं किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆E,
०क्षरं किमतत्परं C₀₂K₃K₁₀₇, ०क्षरं किमतः परं K₇₇, ०क्षराङ्कमतत्परं K₄₁

प्रथमो ऽध्यायः

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।

देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।

यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥

कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।

स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।

एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिसंशयकष्टं ते पृष्ठो ऽहं द्विजसत्तम ।

11b cf. KūP 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

11 ऋग उवाच] Σ , ऋगोवाच K_3 11a देहे क्ष०] $C_{94}C_{02}K_7P_{57}K_{76}$, देहात्क्ष० C_{45} , देहक्ष० $K_{82}K_{10}K_3MK_{77}K_{41}K_{107}E$ • याते] Σ , यान्ते K_3 11b ऽजलाग्निशिवादिभिः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}K_{107}E$, ऽजलाग्निशिवादिभिः C_{02} , ऽजलाग्नि शि०दिभिः K_3 , ऽजलादिशिवादिभिः K_{77} 11c ऽदूतैः] Σ , ऽदूते $C_{02}K_3$ • कथं] Σ , कथ K_{77} • नीतो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}K_{76}$, नीत्वा C_{02} , नीतः M , नीते K_{77} , नीता $K_{41}K_{107}E$ 11d निरालम्बो] Σ , निरालया K_{41} , निरालैन्वो K_{107} • निरञ्जनः] Σ , निरञ्जन C_{02} , निरञ्ज० K_{77} 12a ऽपाशैः] Σ , ऽपाशे C_{02} , ऽपाशै K_3 • बद्धो] Σ , बद्धो C_{45} , बद्ध K_3 12b निर्देहश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}M^{pc}K_{76}K_{41}K_{107}E$, निर्देहः स C_{02} , निर्देहस्य K_3 , निर्देहन्म M^{ac} , निर्देहश्च K_{77} • व्रजेत्] Σ , भवेत् K_{10} 12c स्वर्गं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}E$, स्वर्ग $C_{02}K_3$ M , स्वागं K_{77} • स] Σ , सं $K_{10}M$ • याति] $K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}MK_{77}K_{76}K_{41}K_{107}$, यान्ति $C_{\Sigma}E$ 12d निर्देहो] Σ , निर्देहो K_{77} 12e एतन्मे संशयं] $C_{\Sigma}K_7P_{57}MK_{41}K_{107}E$, एतन्मे संशये K_{82} , एतन्मे संशयो $K_{10}K_3$, एवं विस्मयसंसय K_{77} , एतन्मे संशयं K_{76} 12f ऽतुमिच्छामि] Σ , ऽतुमि C_{45} 13 अनर्थयज्ञ उवाच] Σ , om. K_{82}^{ac} , अनर्थयज्ञ उवाच P_{57} 13a अतिसंशयकष्टं ते] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}M^{pc}K_{76}K_{107}$, अतिशंसयकष्टन्ते C_{94} , अतिशंसयकष्टम्मे $C_{02}M^{ac}E$, अतिशंसयकष्टो मो K_3 , अतिशंसयकष्टञ्च K_{77} , अतिशंसयकष्टन्ते पा K_{41} 13b द्विजसत्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}K_{107}E$, च द्विजोत्तमः $C_{02}K_{77}$, द्विजसत्तमः K_3

दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥

कर्महेतु शरीरस्य उत्पत्ति निधनं च यत् ।

सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥

तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।

सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥

हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।

यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥

न त्वया विदितं किञ्चिज्ज्ञास्यसि कथं द्विज ।

13c °ज्ञेयं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, °ज्ञेय C₀₂K₁₀K₃MK₇₇K₄₁K₁₀₇E • मनुष्यैस्तु] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, मनुषैश्च C₄₅, मणुक्षेऽसु C₀₂, मनुष्यैस्तु K₃
14a कर्म°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃P₅₇MK₇₇K₇₆, अनर्थयज्ञ उवाच ॥ कर्म° C₀₂K₄₁K₁₀₇E • °हेतु] Σ, °हेतुः C₄₅, °हेतु C₀₂ • शरीरस्य] Σ, शरीरस्यं C₀₂, स---(स्य) K₇₇ 14b उत्पत्ति नि°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, उत्पत्तिनि° C₀₂K₃, उत्पत्तिर्नि° M • च यत्] Σ, च यः K₁₀, यत् K₃ 14c सुकृतं] Σ, सुकृतकृतम् C₀₂, सुकृत K₃ • चैव] Σ, वापि K₃K₇₇ 14d पाश°] Σ, पासा° K₇₇ • °हृतम्] Σ, °हृतः C₀₂ 15a तेनैव] Σ, तेनेव C₀₂K₃ • सह संयाति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₁₀₇E, सह सा यान्ति C₀₂K₃, सह सा याति M, सह संयान्ति K₇₇, सहं स याति K₄₁ 15b नरकं स्वर्ग°] Σ, नरकदुर्ग° K₇₇ • वा] C_ΣK₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, च K₈₂K₃K₇₇ 15c सुख°] Σ, सुखं M • °दुःखं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₆, °दुःख C₀₂K₁₀K₇₇K₄₁K₁₀₇E 15d भोक्तव्यं] Σ, भोक्तव्य K₇₇ • °सम्भवम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆, °सम्भवः C₀₂K₄₁K₁₀₇E, °संभावात् K₇₇ 16a हेतुनानेन] Σ, हेतुना तेन K₇₇, हेतुनाने K₁₀₇ • °न्द्र] Σ, °न्द्रः K₁₀K₇₆ 16b देहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆E, देहे C₀₂, देह K₁₀MK₇₇K₄₁, देहं K₁₀₇ • नृणाम्] Σ, नृणा C₄₅C₀₂ 16c यं कालपाशमित्याहुः] em., यं कालपाशमित्याह C₉₄C₄₅K₈₂, कालपासेति सत्वाह C₀₂, यं कालपाशमित्याहु K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, कालपाषेति (पस्त्वे)ह M, यां कालपासमित्याहु K₇₇ 16d °व्रत] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E, °व्रतः C₄₅C₀₂K₇₇ 17a विदितं] Σ, विदित C₀₂ 17ab किञ्चिज्जि°] C₄₅M, किञ्चिद्वि° C₉₄^pK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, किद्वि° C₉₄^a, किञ्चि जि° C₀₂ 17b कथं द्विज] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇MK₄₁E, ~~~~~म त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि (cancelled) कथं द्विज C₀₂, कथं द्विजः P₅₇K₇₆

प्रथमोऽध्यायः

कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥

कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।
त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥

कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।
त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥

मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।
अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥

समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।
शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ।
षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ॥ १:२१ ॥

21 K₁₀ omits verses 21ef–24ab

17c कालपाशं च] Σ, कालपाषेति M 17d वेत्तुमर्हसि] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆,
वेत्तुमर्हसि K₇, वेत्तुमर्हसि MK₄₁E 18a कलां] Σ, कालां C₀₂K₈₂^{ac} • कलितं] Σ,
कन्मिती K₄₁ • कालं च] Σ, कालश्च ME 18b कलां] C₉₄C₀₂K₁₀P₅₇K₄₁E,
कला C₄₅K₇K₇₆, विधिं K₈₂, कलाः M 18c त्रुटिद्वयं] C₉₄C₀₂K₇P₅₇E, त्रुटिद्वय
C₄₅K₁₀K₇₆, त्रुटिद्वयं K₈₂M, त्रुटिद्वयं K₄₁ • निमेषस्तु] Σ, निमेषस्तु C₉₄, निमेषद्वि K₈₂
18d निमेषद्वि] Σ, निमेषद्वि M, निमेषस्तु दिव् K₇₆ 19a गुणिता काष्ठा] Σ,
गुणितं काष्ठा M, गुणितं काष्ठी K₄₁ 19b काष्ठा वै त्रिंशतिः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆
K₄₁E, वै त्रिंशता C₄₅, काष्ठा वै त्रिंशति C₀₂, काष्ठान्वै त्रिंशति M 19c मुहूर्तश्च] Σ, मुहूर्त
C₄₅, मुहूर्तश्च E 19d मानुषेन] Σ, मानुषश्च C₀₂, मानुषेण K₇₆ • उत्तम] C_Σ
K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, उत्तमः K₁₀M, उत्तमः K₇^{ac} 20a मुहूर्तं] Σ, मुहूर्ता M, मुहूर्त
E 20b धाः] Σ, धा K₄₁ 20c रात्रं] Σ, रात्र M 20d नीषिणः] Σ,
नीषिण M 21a समा] Σ, मास C₀₂, समा समाया K₄₁ • मासाश्च] C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁, मासश्च C₀₂E, मासाहुः M 21b कालतत्त्वं] C_ΣK₈₂K₁₀MK₄₁
E, कालतत्त्वं K₇, कालन्तत्त्वं P₅₇K₇₆ 21c शतं] Σ, शतं K₄₁E 21d त्रीणि]
Σ, om. K₇₆^{ac} • मानुषं] Σ, माणुष्यं C₄₅C₀₂ (unmetr.) 21e षष्टिं चैव] C_ΣK₇
P₅₇MK₇₆, षष्टिं वर्षं K₈₂K₄₁, षष्टिश्चैव E 21f युगः] Σ, युग ME

द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ।
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ॥ १:२२ ॥
 एषा चतुर्युगासंख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ॥ १:२३ ॥
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ।
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२४ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२५ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२६ ॥

22a द्विगुणः कलिसंख्यातो] $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$, कलिसंख्यास्तु द्विगुणो M, द्विगुणः
 कलिसंख्यातो K_{41} , द्विगुणा कलिसंख्यातो E 22b द्वापरो युग संज्ञितः] Σ , द्वापरः युगः
 संज्ञिकम् M, द्वापरे युग संज्ञितः E 22c त्रेता] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}E$, त्रेता $C_{02}M$,
 त्रेता K_7 • त्रिगुणा] Σ , त्रिगुणो M • ज्ञेया] Σ , ज्ञेयः M 22d •युगः] Σ , •युग
 E 23b ह्ये०] Σ , हे० K_7 • •सप्ततिः] Σ , •सप्तति M 23c मन्वन्तरस्य]
 Σ , मन्वन्तरस्य P_{57} • चैकस्य] Σ , om. $K_{82}M^{ac}$ 23d •क्तं] Σ , •क्त M
 24a कल्पो] C_{45} , कल्प $C_{94}C_{02}K_{82}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}E$ • मन्वन्त०] Σ , न्वन्त० M^{ac} ,
 मन्वन्त० M^{pc} 24b •दश] Σ , •दश C_{45} • संख्यया] Σ , संक्षया M 24d •आहः]
 Σ , •आह C_{94} • परिकल्पितम्] $C_{94}K_7P_{57}K_{76}$, करिकल्पितम् C_{45} , परिकल्पितः $C_{02}K_{10}$
 $MK_{41}E$, परिकीर्तिताः K_{82} 24f •दर्शिभिः] Σ , •दर्शिभि M 25a •गमे] Σ ,
 •गम K_{41} • प्रलीयन्ते] Σ , प्रलीयते C_{45} 25b सर्वं च०] Σ , सर्वश्च० M, सर्वञ्च०
 K_{76} 25c अहागमे] $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$, अहाग० K_{10} , अहरागमे M (unmetr.),
 अहागम K_{41} , अहागमे E 25d •पद्यन्ते] Σ , •पद्यन्ति M 26a •र्ध०] Σ , •र्ध
 K_{10} , •ध० K_{41} 26cd •वाहुर्भृ०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, •वाहु भृ० $C_{02}K_{10}M$
 26d •महर्षयः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}E$, •महयः K_{82}^{ac} , •महर्षयः K_7 , •महर्षिभिः M

प्रथमोऽध्यायः

यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
कालचक्रं भ्रमित्वैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२७ ॥
कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२८ ॥
चतुर्दश परार्धानि देवराजा द्विजोत्तम ।
कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:२९ ॥
एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३० ॥

[परार्धादि]

विगतराग उवाच ।
श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।

28ab ≈ UMS 12.34cd : कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 28 ≈ KūP 1.11.32 :
कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥ 29d =
MBh 12.220.41d = GarP 1.108.7d

27a °आर्क°] Σ, °आर्का° M^{ac} • °तारेन्दु] Σ, °तारैन्दु M 27b भ्रमतो] Σ,
भुमनो K₄₁ • दृश्यते त्विह] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, दृश्यन्दिह C₄₅, दृश्यते त्विहः
C₀₂, दृश्यते त्विहः M 27c भ्रमित्वैव] corr., भ्रमत्वैव C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, भ्रमत्वैव
C₄₅K₁₀P₅₇M, भ्रमत्वेह C₀₂, भ्रमत्यैव K₄₁ 27d °श्रमं] C_ΣK₈₂K₇K₄₁E, °श्रमो
K₈₂^{ac}, °श्रामन् K₁₀, °श्रमेन् P₅₇K₇₆, °श्रामो M • विद्महे] Σ, विग्रहे C₄₅, विद्यते M
28b कालः] Σ, काल E 28c कालस्य] Σ, कालःस्य M^{ac} • वशगाः] Σ,
वशगा E 28d कालवशकृ°] Σ, कालो वशकृ° M 29b देवराजा] Σ, देवराज M
E • °त्तम] Σ, °त्तमः M 30a कालो] C₉₄C₄₅K₈₂, काल C₀₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆
K₄₁E • महायोगी] Σ, मयोयोगी P₅₇ 30b ब्रह्मा विष्णुः परः] C₄₅, ब्रह्मविष्णुपरः
C₉₄K₇MK₄₁, ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀, ब्रह्म विष्णुः परः P₅₇K₇₆, ब्रह्मविष्णुपर E
(unmetr.) 31a श्रुतं वै] Σ, श्रुतो वः M • °चक्रं तु] Σ, °चक्रस्य C₀₂, °चक्रत्तु M
31b विनिःसृतम्] corr., विनिःसृतम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E (unmetr.)

परार्धं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

एकं दश शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।

प्रयुतं नियुतं कोटिमर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३२ ॥

खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कु पद्मं तथैव च ।

समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३३ ॥

सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।

परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३४ ॥

परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।

पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३५ ॥

33ab = BrahmāṇḍaP 3.2.101

33ab After these two pādas, K₄₁ inserts this : वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरो नन्तनेव च 33cd
E omits 34cd-35 and then inserts this : वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च

31c परार्धं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, (परार्धं च C₉₄, परार्धञ्च M^{ac}, परार्धञ्च
M^{pc} • परं चैव] Σ, परार्धञ्च MK₄₁ 31d वः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇M^{ac}K₇₆K₄₁,
नो P^{pc}₅₇, नः M^{pc}, यः E • ंदीपितम्] Σ, ंदीयतां M 32 अनर्थयज्ञ उवाच]
Σ, om. K^{ac}₈₂ 32a दश] C₉₄K₇₆, दशं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇MK₄₁E, (दश P₅₇
32b सहस्रं] Σ, साहस्रं M • ंयुतं] Σ, ंतन् K₁₀ 32c प्र०] Σ, प०
K₄₁ 32cd कोटिम०] Σ, कोटिर० K₇ 32d ंर्बुदं] Σ, ंबुदं K₇ 33a निखर्वं
च] Σ, निखर्वं तु K₁₀, निखर्वञ्च M 33b शङ्कु] Σ, शंख E • पद्मं] Σ, पद्म M
33c समुद्रो] Σ, समुद्र० M • मध्यमन्तं च] C_ΣK^{ac}₈₂P₅₇MK₇₆K₄₁, मध्यमान्तं च
K^{pc}₈₂, मध्यमन्तञ्च K₁₀, मध्यमन्तश्च K₇ 33d परार्धं च परं तथा] Σ, परार्धपरद्वेगुणाम्
M 34a सर्वे] Σ, सर्व K₄₁ 34b परार्धं] K₇P₅₇, परार्धं C₉₄, परार्धं C₄₅
C₀₂K₈₂K₁₀MK₇₆K₄₁ • यावदेव] Σ, दशदव K₄₁ 34c परार्धं] Σ, परार्धं K₇
34d ंसंख्या] Σ, ंसख्या M 35ab परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः] C_Σ
K₁₀K^{pc}₇P₅₇K₇₆K₄₁E, परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मति K₈₂K^{ac}₇, परात्परतरञ्चास्ति इति
मे निश्चिता मति M 35c ंवेदं] C₉₄E, ंवेदे C₄₅C₀₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁, ंवेदा
K₈₂, ंवेदैः M 35d ंख्याता] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆, ंख्यातं C₀₂K₁₀K₇MK₄₁E •
०त्तम] Σ, ०त्तम M

प्रथमो ऽध्यायः

[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।

ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित् ।

कति चाङ्गुलिमूर्ध्वेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३६ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।

देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३७ ॥

पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।

ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३८ ॥

शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।

दश नाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:३९ ॥

[भूभृतां नामानि]

38cd cf. BrahmanḍaP 3.4.58cd : ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने

36a ब्रह्माण्डं] Σ , ब्रह्माण्ड C_{02} 36b प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित्] conj., प्रमाणं
ज्ञापितं क्वचित् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}E$, प्रमाञ्चापितत् क्वचित् K_7 , प्रमाणञ्चापितां कति M
36c ०र्ध्वेषु] em., ०र्ध्वेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}E$ 36d सूर्यस्त०] Σ ,
सूर्यो M^{ac} , शूर्यो M^{pc} • महीम्] $C_{45}C_{02}K_{82}P_{57}MK_{76}K_{41}$, महीम् } C_{94} , मही K_{10}
 K_7E 37a ब्रह्मा०] Σ , ब्रह्मा० M • प्रसंख्यातुं] Σ , प्रसंसा तु K_{10} , च संख्यातुं E
37b शक्यं क०] $K_{82}K_{10}K_{41}E$, शक्या क० $C_{\Sigma}K_7P_{57}K_{76}$, सक्याङ्क० M , ह्यक्यं क०
 K_{41}^{ac} 37c देवास्ते ऽपि न] Σ , देवतापि न M , देवास्ते ऽपि K_{76}^{ac} 37d मानुषाणां
च] Σ , मानुषान्च M^{ac} , मानुषानाञ्च M^{pc} 38c यत्पुराख्यातो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$
 K_{76} , यत्पुराख्यातं M , यत्प्रयात्परायाख्यातो K_{41} , यत्प्रमाख्यातो E 39a शिवाण्डा०]
 Σ , शिवाण्ड० M^{ac} , शिवाण्डे० M^{pc} 39b सर्वेषामिव भूभृताम्] conj., सर्वेषामिव भूरिताः
 $C_{94}C_{45}K_7P_{57}$, सर्वेषामेव भूरिताः C_{02} , सर्वेषामिव भूरिता K_{82} , सर्वेषामेव भूरिणाम् K_{10} ,
सर्वेषा इव भाविता M , सर्वेषामिव भूरिताः K_{76} , सर्वेषामेव भूरिनाः K_{41} , सर्वेषामेव भूरिमां
 E 39c दश] Σ , दशा० K_{76} • दिशाष्टाणां] Σ , शिवाष्टाणां K_{10} , दिशाष्टाणा P_{57}
39d ब्रह्माण्डे] Σ , ब्रह्माण्डा M • कीर्तितं शृणु] Σ , य च कीर्तितम् C_{45} , कीर्तिता शृणु M

वृषसारसंग्रहे

[पूर्वतः]

सहासहः सहः सद्यो विसहः संहतो ऽसभा ।

प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४० ॥

[आग्नेये]

प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।

दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ।

आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ॥ १:४१ ॥

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ।

संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ॥ १:४२ ॥

[नैर्ऋते]

40a सहासहः] K_7 , साहासह $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}MK_{76}K_{41}E$ • सहः सद्यो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, सहः सज्ञा C_{45} , सहो सद्यः M, सहः सज्ञो $K_{41}E$ 40b विसहः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}E$, विसह $C_{02}M$, विसहः K_{41} • ऽसभा] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, सभा: C_{45} , सहा M, सता $K_{41}E$ 40c प्रसहो] Σ , प्रसहे: E • प्रसहः] Σ , प्रसहवः C_{02} , सप्रहः E • सानुः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, सानु K_7ME 40d पूर्वतो] Σ , पूर्वतो E 41a भासनो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}$, भास C_{02} , भांसतो K_{41} , भासतो E • भानुः] Σ , भानु $C_{45}M$ 41b द्युतिमो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}MK_{76}$, द्युतिनो $K_7K_{41}E$ 41c दीप्ततेजाश्च तेजाश्च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, दीप्ततेजाश्च तेजश्च C_{45} , दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.), दीप्ततेजश्च तेजाश्च E 41d तेजा तेजवहो] Σ , तेजतेजयह M 41e आग्नेये] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}E$, आग्नेय K_7K_{41} , आग्नेर्ये M • त्वेतदा०] Σ , त्वेचमा M 41f शृण्वथ] Σ , शृणुथ M • द्विज] Σ , द्विज: K_{10} 42a यमो] Σ , यमा K_{41} 42b संयमो] Σ , संयम M, संयमा K_{41} • यमुनो] $C_{94}C_{45}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, यमनो $C_{02}K_7$, यमुना K_{82} , यमतो M, यमुना० E • यमः] Σ , यन M, यामः K_{41} (unmetr.) 42c संयनो यमनोयानो] K_{82} , संयमो यमनोयानो $C_{94}C_{02}E$, संयमो यमुनोयानो $C_{45}K_{10}P_{57}K_{76}$, संयमा यमनो यामो K_7 , यमियुग्मा यनो यानः M, संयमा यमनो यानो K_{41} 42d यनियुग्मा यनोयनः] K_{10} , यनियुग्मा नयो यनः $C_{94}C_{02}K_{82}P_{57}$, यनियुग्मा नयो नयः $C_{45}K_{76}K_{41}$, यनियुग्मा नयो यमः K_7 , दशमा याम्यमाश्रुता M, यनियुग्मा नयोयन E

प्रथमोऽध्यायः

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ।
नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ॥ १:४३ ॥

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ।
बभ्रुः सेतुर्भवोद्भद्रः प्रभवोद्भवभाजनः ।
भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४४ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भोऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।
वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १:४५ ॥
ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।

43a नगना नन्दो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, नगजा नन्दो C_{45} , नगनागेन्द्र M,
नगनो नदो $K_{41}E$ 43b नगरो नगनन्दनः] $K_{10}M^{ac}K_{41}$, नगरोगनन्दनः $C_{94}K_7$,
नगरोनगनन्दनः C_{45} , नगरोनन्दनः C_{02} , नगरोगनन्दनः K_{82} , नगरोगनन्दनः P_{57}
 K_{76} , नगरो नननन्दनः M^{pc} , नगरोन्नगनन्दनः E 43c नगर्भो] Σ , नृगभो K_{10} , नगर्भ
M • गहनो गुह्यो] Σ , गहनो गुह्य M, गहनो गुह्ये E 43d गूढजो] Σ , गुडजो
M • तत्परः] Σ , तत्परम् M 44a वारुणेन] Σ , वारुणे च E 44b शृणु]
 $K_{10}P_{57}M$, शृण्वे $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, शृण्वे C_{02} , शृण्वे K_{76} , मृद्धे (पाप्त) (cancelled) K_{41} , मृद्धे
E 44c बभ्रुः सेतुर्भवो] corr., बभ्रुं सेतुर्भवो $C_{94}C_{45}$, बभ्रुं सेतु भवो C_{02} , बभ्रुः
सेतु भवो K_{82} , बभ्रं सेतुर्भवो K_{10} , बभ्रु सेतुर्भवो K_7 , बभ्रु सेतुर्भवे $P_{57}K_{76}$, बभ्रु सेतु
भवो M, बभ्रुन्सेतुर्भवो K_{41} , बभ्रुन्सेतुर्भवो E 44d प्रभवोद्भवः] Σ , प्रभवोभवः M
• भाजनः] Σ , भाजन E 44e भरणो] $C_{45}K_7$, भरण $C_{94}K_{82}$, भरणा $C_{02}K_{41}$
E, भरणा K_{10} , भरणे $P_{57}K_{76}$, भरणः M 44f दशैते] Σ , दशेते K_7 , दशैता M •
• लयाः] Σ , • लया ME 45a नृगर्भो] Σ , नृगभा M • • गर्भश्च] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}$
 $K_{76}K_{41}$, • गर्भाश्च $C_{02}K_{82}ME$ 45b देवगर्भो] Σ , देवगर्भ M 45c • गर्भश्च] C_{Σ}
 $K_{10}K_7P_{57}K_{76}E$, • गर्भाश्च K_{82} , • गर्भोश्च M, • शभश्च K_{41} 45d वृषाङ्को] Σ , वृषाङ्गो
M • वृषभः] Σ , वृषभः C_{02} 46a ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग्] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$, ज्ञातव्यश्च
यथा सम्यग् $P_{57}K_{76}$, वृषञ्जवृषनन्दश्च M, ज्ञानवाञ्च तथा सम्य K_{41} , ज्ञानवाञ्च तथा सत्यः E
46b वृषजो वृषनन्दनः] Σ , वृषनन्दनः K_{82} , दशनायक वायवे M

वृषसारसंग्रहे

नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४६ ॥

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।

सतः सत्य लयः शम्भुर्दश नायकमुत्तरे ॥ १:४७ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।

इलिनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:४८ ॥

[मध्यमे]

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।

अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:४९ ॥

[परिवाराः]

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतम् ।

46cd नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆K₄₁E, नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज: C₀₂K₁₀, नायका दश वायव्ये कीर्तिता य मया द्विज K₇, कीर्तितो यं मया द्विप्र यथा तथ्येन सुव्रतः M 47a सुलभः] Σ, सुरभः K₄₁E • सुमनः] C_Σ K₈₂K₁₀E, सुमनाः K₇, सुसमः P₅₇K₇₆, सुमनो M, सुमन K₄₁ • सौम्यः] Σ, सोम्य M 47c सतः सत्य] corr., सत सत्य C_ΣK₇P₅₇K₇₆K₄₁, सत्यसत्य K₈₂, सुत सत्य K₁₀, सुतः सत्य M, सत सत्या० E • लयः] Σ, लयं K₇ 47cd शम्भुर्द०] C₉₄C₄₅K₁₀P₅₇ K₇₆K₄₁E, शम्भु द० C₀₂K₈₂K₇, शम्भुं द० M 47d नायकमु०] Σ, नायक उ० E 48a वज्र] Σ, व्रजः M 48b वर्षणः] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇MK₇₆, ऽर्शणम् K₇, ऽदर्पणः K₄₁, ऽदर्यं च E 48c ब्रह्मा] Σ, ब्रह्मः M 48d दशे०] C₉₄K₈₂K₇ P₅₇K₇₆K₄₁E, दशे० C₄₅C₀₂K₁₀, दिशे० M • नायकाः] Σ, नायका M 49a अपरो विमलो मोहो] Σ, अपरः विमला मोहा M 49b निर्मलो म०] em., निमलो म० C₉₄, निर्मलोन्म० C₄₅K₇K₇₆K₄₁, निर्मलोत्म० C₀₂E, निमलोर्म० K₈₂K₁₀, निमलोत्म० P₅₇, निर्मलोन्म० M 49c अक्षयश्चाव्ययो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁, अक्षयाश्चाव्ययो C₀₂, अक्षयश्चाव्ययं M, अक्षयश्चाव्ययो E 49cd विष्णुर्व०] C₉₄C₄₅K₇K₄₁E, विष्णु व० C₀₂K₈₂P₅₇MK₇₆, विष्णुर्व० K₁₀ 49d मध्यमे दश] C₉₄C₄₅K₇K₄₁, मध्यमो दश C₀₂ K₈₂P₅₇K₇₆, वरवर्षणः K₁₀, मध्यमो दशः M, मध्यमे दशः E 50a सर्वेषां] Σ, सर्वेषा K₇ • दशमीशानां] Σ, दशरीशानां E 50b परिवार०] Σ, परि० C₄₅, परिवारं K₈₂

शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५० ॥

सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।

अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतम् ॥ १:५१ ॥

एकैकस्य परीवारो नियुतः पृथगेव च ।

कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५२ ॥

दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।

वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५३ ॥

खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।

50d सहस्रैः] Σ , सहस्रैः M • परिवारितम्] $C_{94}C_{45}C_{02}^{pe}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$,
 परिवारिता C_{02}^{ac} , परिवारितः M, परिवारिताः E 51ab एकैकम् •] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$
 $K_{41}E$, एकैकं म • $C_{02}K_{82}M$ 51b परिवारितम्] Σ , परिवारितः M, परिवारितमाः
 E 51c अयुतं] E, अयुतैः $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}$, अयुतैः K_{10} • प्रयुतैर्वृन्दैः]
 Σ , प्रयुतैः वृन्दैः K_7 , प्रयुतैर्भृत्य M 51d प्रयुतं नियुतैर्वृतम्] corr., प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}$, प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C_{02} , प्रयुतैः नियुतैः वृतः K_{10} , प्रयुतः नियुतैः वृतः M,
 प्रयुतैः नियुतैर्वृतः K_{76} , प्रयुते नियुतैर्वृतः K_{41} , प्रयुतं नियुतैर्वृतः E 52a परीवारो]
 Σ , परिवार M (unmetr.), परिवारो E (unmetr.) 52b नियुतः] Σ , नियुत C_{02} •
 च] Σ , चः K_7^{ac} 52c कोटिभिर्दशकोट्येन] $C_{94}C_{02}P_{57}^{pe}K_{41}E$, कोटिभिः दशकोट्येन
 C_{45} , कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7P_{57}^{ac}K_{76}$, कोटिभिर्दशकोट्येनः K_{10} , कोटिभिः परिवाराणि
 कोटिभिः दशकोटिकम् M 52d एकैकः परिवारितः] $C_{45}K_{82}E$, एकैकः परिवारितः
 C_{94} , एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, एकैकपरिवाराणां M, एकैकः परिवारितं K_{41}
 53a दशकोटिषु एकैकं] $C_{45}C_{02}K_{10}K_{41}E$, दशकोटिषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$,
 दशकोट्येषु एकैकं M 53b वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम्] $C_{\Sigma}K_{10}P_{57}K_{76}$, वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं
 K_{82} , वृन्दवृन्दभृतैः वृतं K_7 , वृन्दवृन्देषु एकैकं M, वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_{41} , वृन्दवृन्दं वृतैर्वृतः E
 53c वृन्दवर्गेषु] Σ , वृन्दवर्गभिः तैः वृतम् M 53d खर्वभिः परिवारितम्] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$
 $P_{57}K_{76}$, खर्वभिः परिवारितम् K_7 , खर्वभिः परिवाराणि M, खर्वभिः परिवारितं K_{41} , खर्वभिः
 परिवारितः E 54a खर्ववर्गेषु एकैकं] Σ , खर्ववर्गेषु एकैकम् M 54b दशखर्वगणैर्वृतम्]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, दशखर्वगणैः वृतम् C_{45} , दशखर्वगणे वृत्तं K_7 , दशखर्वेषु एकैकं
 दशखर्वगणैर्वृतम् M, दशखर्वगणैर्वृतः E

वृषसारसंग्रहे

दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५४ ॥

शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।

पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५५ ॥

समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।

मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५६ ॥

अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।

परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।

एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५७ ॥

[प्रमाणम्]

प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्ब्रुवतो मम ।

57ab omitted in P₅₇ and written in the top margin in K^{pc}₇₆ 58b After संक्षेपा० P₅₇ f. 213v breaks off and resumes only at 2.21c. One folio containing 1.58cd–2.21ab is missing.

54c ०खर्वेषु] Σ, ०गर्वेषु K₇ 54d परिवारितम्] Σ, परिवारित K₄₁, परिवारितः E 55a पृथगेकैकं] em., पृथगेनैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₄₁E, पृथगेनैव C₄₅, पृथगेनैव K₇₆ 55b ०वारितम्] K^{pc}₈₂M, ०वारितः C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, ०तं K^{ac}₈₂ 55d समुद्रैः] Σ, समुद्रैः C₉₄, दमुद्रैः C₄₅ • ०वारितम्] Σ, ०वारितः E 56a तथै०] Σ, तथै० C₀₂ 56b मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम्] C_ΣK₈₂P₅₇MK₇₆K₄₁, मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् K₁₀, मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतं K₇, मध्ये शङ्कायुतैर्वृतः E 56c मध्यसंख्येषु] Σ, मध्यसांख्यो च M, मध्ये संख्येषु E 56cd एकैकमनन्तैः] Σ, एकैकं मनन्तैः K₇, एकैकं अनन्तै M 56d ०वारितम्] Σ, ०वारितः E 57a अनन्तेषु च एकैकं] Σ, अनन्तेषु न एकैकं K^{pc}₇₆, om. K^{ac}₇₆ 57b परार्धपरिवारितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K^{pc}₇₆K₄₁, परार्ध-३- रितम् C₀₂, परार्धं परिवारितम् । अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं M, om. K^{ac}₇₆, परार्धैः परिवारितः E 57d ०वारितम्] Σ, ०वारिवारितं K₁₀, ०वारितः E 57e कथितो] Σ, कथितो K₁₀, कथिता E 57f शक्यं] Σ, शक्य C₀₂, संख्यां शक्यं K₄₁ • सांख्यमु०] C₉₄C₀₂K₁₀P₅₇MK^{ac}₇₆, सांख्यमु० C₄₅, स्यख्यमु० K₈₂, संख्यमु० K₇K^{pc}₇₆, संख्यामु० K₄₁E 58a प्रमाणं] C₀₂K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E, प्रणामं C₉₄C₄₅, प्रमाण K₁₀ 58b संक्षेपाद्ब्रुवतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆K₄₁E, संक्षेपाद्ब्रुवतो C₄₅, संख्येपाद्ब्रुवतो K₇, संक्षेप ब्रुवतो M

प्रथमोऽध्यायः

चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:५८ ॥

कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।

अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:५९ ॥

सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।

विंशकोटिष्वङ्गुलीषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६० ॥

प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।

ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६१ ॥

[पुराणम्]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।

ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६२ ॥

वायुना पादं संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।

60cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व०, and the folios that may have contained verses 1.60d–2.22 are missing.

59a कोटिकोटि०] Σ, कोटीकोटि० M 59b योज०] Σ, याज० K₄₁ 59c च परीमाणं] Σ, च परिमाणं C₄₅ (unmetr.), परिमाणञ्च M 59d ब्रह्मणा] Σ, -३- C₀₂ • ०कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆K₄₁E, ०कीर्तिताः C₀₂, ०कीर्तितः K₈₂M 60a ०स्त्राणि] Σ, ०स्त्राणि K₄₁ 60c विंशकोटिष्वङ्गुलीषु] conj., विंशकोटिषु गुल्मेषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆K₄₁E, विंशकोटि विना गुल्मे M 60d ऊर्ध्वतस्त०] C_ΣK₈₂K₇K₇₆E, ऊर्ध्व-२- K₁₀, ऊर्ध्वतो त० M, उद्धतस्त० K₄₁ • रविः] Σ, रवि E 61a प्रमाणं नाम संख्या च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME, प्रमाणं नाम संख्या च C₄₅K₇₆, प्रमाणेनाणञ्चम संख्यात च K₄₁ 61b कीर्तितानि] Σ, कीर्त्तियानानि K₄₁ 61c ब्रह्माण्डं चा०] K₈₂, ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅K₇MK₇₆K₄₁, ब्रह्माण्डाश्चा० C₀₂, ब्रह्माण्डाश्चा E • ०मेयाणां] C₉₄K₈₂MK₇₆K₄₁E, ०मेयाणा C₄₅C₀₂K₇ 61d ०कीर्तितम्] Σ, ०कीर्तिताः C₀₂, ०कीर्त्तितः M 62b ०सत्तम] Σ, -२- मः C₀₂ 62c पूर्णं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆K₄₁E, पूर्वे C₄₅, पूर्णं K₇, पूर्वं M 62d मातरिश्वा] Σ, मातरिश्च M • ०तथम्] Σ, ०तथा C₀₂M 63a संक्षिप्य] Σ, संक्षिप्यः M 63b प्राप्तं चोशनसं] C₄₅K₈₂K₇, प्राप्तं चौसनसं C₉₄K₇₆K₄₁, प्राप्तं औसनसं C₀₂, प्राप्ताश्चोशनसम M (unmetr.), प्राप्तश्चोशनसं E

तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६३ ॥

बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।

पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १:६४ ॥

एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।

इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १:६५ ॥

अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।

सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १:६६ ॥

षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।

दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १:६७ ॥

चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।

त्रय्यारुणि सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १:६८ ॥

63c संक्षिप्य] Σ , संक्षिप्यः M 63d प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः] Σ , प्राप्तधञ्च बृहस्पति M
 64b सूर्य] $C_{02}E$, सूर्यस $C_{94}K_{82}K_7K_{76}K_{41}$, सूर्य $C_{45}M$ • त्रिंशत्स०] Σ , त्रिंशत्स० C_{02}
 M 64c •विंशत्सहस्राणि] corr., •विंशहस्राणि C_{94} , •विंशसहस्राणि $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$
 $MK_{76}K_{41}$, •विंशत्सहस्राणि E 64d मृत्युं प्राह] Σ , मृत्यु प्राहः M 65a •विंशत्०]
 E, •विंश० $C_{\Sigma}K_{82}K_7MK_{76}K_{41}$ 65b कीर्तितम्] E, कीर्तितः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7^{pc}M$
 K_{76} , कीर्तिताः C_{02} , कीर्त्तित K_7^{ac} , कीर्तितः K_{41} 65c इन्द्रे०] Σ , इन्द्रे० K_{41}
 65c वसिष्ठाय] Σ , विशिष्ठाय C_{45} , वहिष्ठाय K_7 65d विंशत्श्लो०] corr., विंशत्श्लो०
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}K_{41}E$, विंशत्श्लो० C_{45} , त्रिंशत्श्लो० M 66a अष्टादशसहस्राणि] Σ ,
 आष्टादशसहस्राणि K_7 , वसिष्ठेदशसहस्रं M 66c सारस्वतस्त्रि०] em., सारस्वता त्रि०
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}K_{41}E$, सारस्वतास्त्रि० C_{45} , सारस्वत तृ० M • •धामाय] Σ , om.
 K_{82}^{ac} 66d सहस्रदश] Σ , सहस्रादश M 67b भर०] Σ , भार० C_{02} , सन० M
 67d अभाषत] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}K_{41}$, अभाषत C_{02} , अभाषतः K_7E , मभासतः M
 68b अन्तरी०] Σ , अन्तरि० M 68c त्रय्यारुणि] corr., त्रय्यारुणि $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $MK_{76}K_{41}$, त्रय्यारुणि $C_{02}E$, त्रय्यारूपिनि K_7 68d अभाषत] $C_{94}C_{02}K_7K_{76}K_{41}$,
 अभाषतः C_{45} , स्वभावत K_{82} , मभासतः M, ह्यभाषत E

प्रथमोऽध्यायः

त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।
 द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १:६९ ॥
 कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।
 कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७० ॥
 ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।
 गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय तु ॥ १:७१ ॥
 राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।
 सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७२ ॥
 तृणविन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
 शक्तिः पराशरं प्राह जतुकर्णाय वै ततः ॥ १:७३ ॥

69a त्रय्यारुणि०] corr., त्रय्यारुणि० C_ΣK₇K₇₆K₄₁, त्रय्यारुणि० K₈₂E, त्रय्यारुणि० M
 • विप्रेन्द्रो] Σ, विप्रेन्द्र C₀₂M 69b धनंजय०] Σ, धन० K₈₂^{ac} • •भाषत] C₉₄C₀₂
 K₈₂K₇K₇₆K₄₁, •भाषतः C₄₅ME 70b •मुनिः] Σ, •मुनि M 70c कृतंजयाद्वि०]
 C₉₄K₈₂K₇₆K₄₁E, कृतंजया द्वि० C₄₅C₀₂K₇, धनञ्जय द्वि० M • •श्रेष्ठ] Σ, •श्रेष्ठ E
 70d ऋणंजय०] Σ, ऋणंजाय० C₄₅, रणञ्जय० K₇₆ • •महात्मने] Σ, •मभाषतः M
 71a प्राप्तो] Σ, प्राप्तः M, प्राप्तौ E 71b गौतमाय] Σ, गोतमाय K₇₆ • महर्षिणे]
 Σ, महर्षिणः M 71c गौतमाच्च] C_ΣK₈₂E, गौतमाश्च K₇K₄₁, गौतमेन M, गोतमाच्च
 K₇₆ 71cd भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय
 C₄₅, भरद्वाज तस्मा हर्षद्वताय M, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय K₄₁, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय
 E 72a राजश्रवास्त०] em., राजश्रव त० C_ΣK₈₂K₇₆K₄₁E, राजश्रवे त० K₇, राजर्षव
 त० M 72ab प्राप्तः सोम०] Σ, प्राप्त साम० K₄₁ 72c •शुष्मात्त०] Σ, •शुष्मा
 त० K₈₂ 72cd प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु] Σ, प्राप्त तृणविन्दुस्तु C₀₂, प्राप्तस्तृणविन्दुन्तु K₄₁
 72d भो] Σ, om. C₄₅ 73b वृक्षः] Σ, वृक्ष MK₇₆ • •भाषत] C₉₄C₄₅K₈₂K₇
 K₇₆K₄₁, •भाषतः C₀₂ME 73c शक्तिः पराशरं] Σ, शपरासर M^{ac}, शक्ति परासर M^{pc}
 73d जतुकर्णाय] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, तुकर्णाय C₄₅, जंतुकर्णाय M, जतुवर्णाय
 K₇₆

वृषसारसंग्रहे

द्वैपायनं तु प्रोवाच जतुकर्णो महर्षिणम् ।
रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १ : ७४ ॥
रोमहर्षेण प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।
दश द्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १ : ७५ ॥
॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

75ab ≈ BrahmāṇḍaP 3.4.67ab : मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये

74a द्वैपायनं तु] em., द्वैपायनस्तु C_ΣK₈₂K₇MK₇₆K₄₁, द्वैपायनाय E (unmetr.)
74b जतुकर्णो महर्षिणम्] C₉₄C₄₅K₈₂^{pe}K₇, जतुकर्णो महर्षिणः C₀₂, जकर्णो महर्षिणं K₈₂^{ac},
जंतुकर्णमहर्षिणा M, जतुवर्णो महर्षिणम् K₇₆, जतुकर्णो महर्षिण K₄₁, जतुकर्णमहर्षिणा E
74d ०मुनिः] Σ, ०मुनि ME 75a ०हर्षेण] M, ०हर्षाय C_ΣK₈₂K₇K₇₆K₄₁,
०हर्षणाय E 75b ०बुद्धये] Σ, ०बुद्धयः M 75d पुराणं सम्प्रकाशितम्] Σ, पुराण
सम्प्रकाशितां C₀₂ 75e मानुषाणां] Σ, मनुषाणां C₄₅, मानुषाना M • हितार्थाय] Σ,
हित्यथाय M, हितार्थाय K₄₁ 75f भूयः] Σ, भूय ME Colophon: वृषसार०] Σ,
वृषार० K₇₆ • नामाध्यायः प्रथमः] Σ, नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७ M, नाम प्रथमोऽध्याय E

[द्वितीयो ऽध्यायः]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं मया जनाग्रेण ब्रह्माण्डस्य तु निर्णयम् ।

प्रमाणं वर्णरूपं च संख्या तस्य समासतः ॥ २:१ ॥

शिवाण्डेति त्वया प्रोक्तो ब्रह्माण्डालयकीर्तितः ।

कीदृशं लक्षणं ज्ञेयं प्रमाणं तस्य वा कति ॥ २:२ ॥

कस्य वा लयनं ज्ञेयं प्रमाणं वात्र वासिनः ।

का वा तत्र प्रजा ज्ञेया को वा तत्र प्रजापतिः ॥ २:३ ॥

[शिवाण्डसंख्या]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

शिवाण्डलक्षणं विप्र न त्वं प्रष्टुमिहार्हसि ।

दैवतैरपि का शक्तिर्ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वतः ॥ २:४ ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 195v–197r, C₄₅ ff. 203v–204v, C₀₂ ff. 270r–270v (it breaks off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 3v–4v, K₁₀ exp. 43 and 42 (sic!; it broke off at 1.60d and resumes at 2.23), K₇ ff. 211v–213r, P₅₇ f. 215 (only from 2.19cd), K₇₆ ff. 212v–213v, E pp. 585–588; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a जनाग्रेण] Σ, जना. C₉₄ 2b ब्रह्माण्डा०] Σ, ब्रह्माण्ड E 2c ज्ञेयं] Σ, ज्ञेया C₀₂ 2d कति] Σ, कति: C₀₂ 3a लयनं ज्ञेयं] Σ, लयनं C₄₅, लक्षणं ज्ञेयं E 3b वासिनः] Σ, वासिरानः C₄₅ 3c का] em., को C_Σ K₈₂ K₇ K₇₆, किं E • प्रजा ज्ञेया] Σ, प्रजा. या C₉₄ 4a विप्र] Σ, विप्रं K₇₆ 4b न त्वं] Σ, तत्त्वं E • ंर्हसि] Σ, ंहसि K₇ 4c दैवतै०] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇₆, देवतै० C₀₂ K₇ E • शक्तिर्] C₉₄, शक्ति C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ K₇₆ E

अगम्यगमनं गुह्यं गुह्यादपि समुद्धितम् ।
 न प्रभुर्नेतरस्तत्र न दण्ड्यो न च दण्डकः ॥ २:५ ॥
 न सत्यो नानृतस्तत्र सुशीलो नो दुःशीलवान् ।
 नानृजुर्न च दम्भित्वं न तृष्णा न च ईर्ष्यता ॥ २:६ ॥
 न क्रोधो न च लोभो ऽस्ति न मानो ऽस्ति न सूयकः ।
 ईर्ष्या द्वेषो न तत्रास्ति न शठो न च मत्सरः ॥ २:७ ॥
 न व्याधिर्न जरा तत्र न शोको ऽस्ति न विक्लवः ।
 नाधमः पुरुषस्तत्र नोत्तमो न च मध्यमः ॥ २:८ ॥
 नोत्कृष्टो मानवस्तस्मिन्स्त्रियश्चैव शिवालये ।
 न निन्दा न प्रशंसास्ति मत्सरी पिशुनो न च ॥ २:९ ॥
 गर्वदर्पं न तत्रास्ति क्रूरमायादिकं तथा ।
 याचमानो न तत्रास्ति दाता चैव न विद्यते ॥ २:१० ॥

5ab cf. LiP 1.21.71ab: नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च

5a अगम्यगमनं] Σ , अगम्यगगहनं C_{02} , अगम्यगगमनं K_7 5b गुह्या०] K_7E , गुह्या०
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$ • समुद्धितं] Σ , समुद्धितं K_7 , समुद्धिदम् E 5c प्रभुर्ने०] Σ , प्रने० C_{02}
 5d दण्ड्यो] $C_{02}K_{82}K_7K_{76}$, दण्डो $C_{94}C_{45}$, दण्ड्या E • दण्डकः] Σ , ण्डकः C_{45}^{ac} ,
 पण्डकः C_{45}^{pc} 6a सत्यो] Σ , सत्यौ E • तत्र] Σ , तत्रा E 6b नो] Σ , न C_{94}
 6c नानृजुर्न] em., नात्रजुर्न $C_{94}K_{76}E$, नात्रजुर्न $C_{45}K_7$, नात्रजु न C_{02} , नात्रजुन्न
 K_{82} 6d न तृष्णा न च] Σ , न च तृष्णा न K_{82} • ईर्ष्यता] Σ , ईर्ष्यता: C_{02} , ईर्ष्यता E
 7a क्रोधो] Σ , क्रोधौ C_{02} 7b सूयकः] Σ , सूचकः C_{45} , स्तेयकः E (unmetr.)
 7d शठो] Σ , षठो C_{02} , शठे E • मत्सरः] Σ , मत्सरा: E 8a व्याधिर्न] Σ ,
 व्याधि न $C_{02}K_7$ • जरा तत्र] $C_{45}K_7$, जरास्तत्र $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}E$ 8b विक्लवः]
 Σ , विक्लव E 9a मानव०] Σ , मा न व० C_{94} 9c प्रशंसास्ति] Σ , प्रंसास्ति K_{76} ,
 प्रशंसाश्च E 10c तत्रास्ति] Σ , तत्रा K_{82}^{ac}

द्वितीयो ऽध्यायः

अनर्थी ब्रज तत्रस्थः कल्पवृक्षसमाश्रितः ।
न कर्म नाप्रियस्तत्र न कलिः कलहो न च ॥ २:११ ॥
द्वापरो न च न त्रेता कृतं चापि न विद्यते ।
मन्वन्तरं न तत्रास्ति कल्पश्चैव न विद्यते ॥ २:१२ ॥
आहूतसम्प्लवं नास्ति ब्रह्मरात्रिदिनं तथा ।
न जन्ममरणं तत्र आपदं नाप्नुयात्कचित् ॥ २:१३ ॥
न चाशापाशबद्धो ऽस्ति रागमोहं न विद्यते ।
न देवा नासुरास्तत्र न यक्षोरगराक्षसाः ॥ २:१४ ॥
न भूता न पिशाचाश्च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
ताराग्रहं न तत्रास्ति नागकिंनरगारुडम् ॥ २:१५ ॥
न जपो नाहिकस्तत्र नाग्निहोत्री न यज्ञकृत् ।
न व्रतं न तपश्चैव न तिर्यङ्गरकं तथा ॥ २:१६ ॥

16d cf. VSS 19.49cd : विसृष्टे त्विन्द्रियग्रामे तिर्यङ्गरकसाधनम्

11a ब्रज त०] Σ , ब्रजस्त० K_7 11c कर्म ना०] em., कर्म न $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$,
कर्मणा E 11d कलिः] Σ , कलि $K_7^{ac}E$ 12a च न त्रेता] $C_{02}K_{82}K_7E$, च
न त्रेता C_{94} , च त्रेता न C_{45} , च त्रेता K_{76} 12b कृतं चा०] $C_{02}K_{82}$, कृतश्चा०
 $C_{94}C_{45}K_7K_{76}E$ 12c मन्वन्तरं न तत्रास्ति] Σ , मन्वन्तत्रास्ति C_{02} , मन्वन्तरनन्त
तत्रास्ति K_7 12d कल्पश्चैव] Σ , कल्पं चैव K_{82} 13a आहूत०] Σ , आभूत० E
13b ब्रह्मरात्रिदिनं] Σ , ब्रह्मरात्रिदिवस् E 13c जन्ममरणं तत्र] $C_{02}K_{82}K_{76}E$, जन्मरणं
तत्र $C_{94}C_{45}$, जन्ममरणन्त्रत K_7 13d आपदं] Σ , अपदं E 14a चाशापाश०] C_{45}
 K_7^{pc} , च सायाश० $C_{94}C_{02}K_{82}K_7^{ac}K_{76}E$ • •बद्धो] Σ , •द्धो C_{02} , •वृद्धो E 14b •मोहं]
 Σ , •मोहो C_{94} 14c देवा नासुरास्त०] Σ , देवो नासुरास्त० C_{45} , देवो नासुरस्त० K_{76}
15a भूता] Σ , च भूता K_{76}^{ac} 15b गन्धर्वा] Σ , गन्धर्वो E 16a जपो] Σ , जयो
 C_{94} • नाहिकस्त०] Σ , नाहिक त० C_{45} 16d न तिर्यङ्गरकं] em., नातिर्यङ्गरकस् C_{94}
 $C_{02}K_{82}$, नातिर्यङ्गरकन् C_{45} , नातिर्यङ्गरकस् K_7 , नातिर्यङ्गरकन् K_{76} , न तीर्थङ्गरकन् E

तस्येशानस्य देवस्य ऐश्वर्यगुणविस्तरम् ।
 अपि वर्षशतेनापि शक्यं वक्तुं न केनचित् ॥ २:१७ ॥

हरेच्छाप्रभवाः सर्वे पर्यायेण ब्रवीमि ते ।
 देवमानुषवर्ज्यानि वृक्षगुल्मलतादयः ॥ २:१८ ॥

परार्धद्विगुणोत्सेधो विस्तारश्च तथाविधः ।
 अनेकाकारपुष्पाणि फलानि च मनोहरम् ॥ २:१९ ॥

अन्ये काञ्चनवृक्षाणि मणिवृक्षाण्यथापरे ।
 प्रवालमणिषण्डाश्च पद्मरागरुहाणि च ॥ २:२० ॥

स्वादुमूलफलाः स्कन्धलताविटपपादपाः ।
 कामरूपाश्च ते सर्वे कामदाः कामभाषिणः ॥ २:२१ ॥

तत्र विप्र प्रजाः सर्वे अनन्तगुणसागराः ।
 तुल्यरूपबलाः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभाः ॥ २:२२ ॥

17b cf. MBh Suppl. 14.4.2743: ऐश्वर्यगुणसंपन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम्, and Brahṁā-
 ṇḍaP 1.26.1: महादेवस्य महात्म्यं प्रभुत्वं च महात्मनः । श्रोतुमिच्छामहे सम्यगैश्वर्यगुणविस्त-
 रम् ॥

19cd P₅₇ resumes here with verses 2.19cd–21ab written in the top margin in
 red and in a different hand. 21c After कामरू०, C₀₂ has two folios missing (ff.
 271–272) and resumes only at 3.30b

18a हरेच्छाप्रभवाः] K₇, हरेच्छाप्रभवाः C_ΣK₈₂K₇₆, हरेच्छाप्रभवा E 18c वर्ज्यानि]
 Σ, वज्झानि E 19a ०गुणोत्सेधो] conj., ०गुणोच्छेधा C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, ०गुणोच्छेधा
 C₀₂, ०गुणाच्छेधा E 19b विस्तारश्च] K₇, विस्तारं च C_ΣK₈₂K₇₆E • ०विधः]
 K₇, ०विधा C_ΣK₈₂K₇₆E 19c अनेकाकार०] Σ, अनेकार० C₉₄, काकार० P₅₇
 20a अन्ये] Σ, बहु० E 20c षण्डाश्च] Σ, घण्टाश्च E 20d ०रुहाणि] C₀₂,
 ०रुहानि C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, ०सहानि E 21a स्वादु०] Σ, स्वाधु० C₉₄ • ०मूल०]
 Σ, ०मूला K₈₂ • ०फलाः] conj., ०फला C_ΣK₈₂K₇P₅₇K₇₆E 21b स्कन्ध०] conj.,
 स्कन्द० C_ΣK₈₂K₇E, स्कन् P₅₇, स्कन्दा० K₇₆ • ०पाः] Σ, ०पा P₅₇ 22c ०बलाः]
 Σ, ०वराः E

द्वितीयोऽध्यायः

परार्धद्वयविस्तारं परार्धद्वयमायतम् ।
 परार्धद्वयविक्षेपं योजनानां द्विजोत्तम ॥ २:२३ ॥
 ऐश्वर्यत्वं न संख्यास्ति बलशक्तिश्च भो द्विज ।
 अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति न तिर्यञ्चैति कश्चन ॥ २:२४ ॥
 शिवाण्डस्य च विस्तारमायामं च न वेद्म्यहम् ।
 भोगमक्षय तत्रैव जन्ममृत्युर्न विद्यते ॥ २:२५ ॥
 शिवाण्डमध्यमाश्रित्य गोक्षीरसदृशप्रभाः ।
 परार्धपरकोटीनामीशानानां स्मृतालयः ॥ २:२६ ॥
 बालसूर्यप्रभाः सर्वे ज्ञेयास्तत्पुरुषालये ।
 परार्धपरकोटीनां पूर्वस्यां दिशमाश्रिताः ॥ २:२७ ॥
 भिन्नाञ्जनप्रभाः सर्वे दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनामघोरालयमाश्रिताः ॥ २:२८ ॥

23b ०द्वय०] Σ , ०यद्वय० P_{57}^{ac} 23c ०द्वय०] Σ , ०द्व० K_{82}^{ac} , ०य० P_{57} • विक्षेपं]
 em., विक्षेपा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, विज्ञेया E 23d ०त्तम] Σ , ०त्तम: K_{82}
 24b बलशक्तिश्च भो द्विज] Σ , om. K_{82}^{ac} , तव शक्तिश्च भो द्विज E 24c अधोर्ध्वो न च
 संख्यास्ति] Σ , om. K_{82}^{ac} 24d न तिर्यञ्चैति कश्चन] $K_{82}^{pc}K_7P_{57}K_{76}$, न तिर्यञ्चैति कश्चन
 $C_{94}C_{45}K_{10}E$, न तिर्यं चेति कश्चन K_{82}^{ac} 25c भोगमक्षय त०] em., भोगमक्षयस्त० C_{94}
 $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$ (unmetr.), भोगमयास्तु त० E 25d ०मृत्युर्न] Σ , ०मृत्यु न
 K_{10} 26b प्रभाः] Σ , प्रभा E 26d ०शानानां] Σ , ०शानाना K_{10} , ०गानानां
 K_7 • स्मृतालयः] $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, स्मृतालय C_{45} , स्मृतालयं K_{82} , स्मृतालया E
 27a ०भाः] Σ , ०भा E 27b ज्ञेयास्त०] Σ , ज्ञेया त० $K_{82}E$ • ०आलये] Σ , ०आलयं
 E 27d दिश०] Σ , दिशि० K_{10} 28a ०ञ्जनप्रभाः] Σ , ०ञ्जन: प्रभास् P_{57}^{ac} , ०ञ्जनप्रभा
 E 28b दक्षिणां] Σ , दक्षिण० E • दिशम्] Σ , दिशिम $C_{45}E$ 28d ०घोरा०] Σ ,
 ०घोरा० E • ०श्रिताः] Σ , ०श्रिता E

कुन्देन्दुहिमशैलाभाः पश्चिमां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां सद्यमिष्टालयः स्मृतः ॥ २:२९ ॥
 कुङ्कुमोदकसंकाशा उत्तरां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां वामदेवालयः स्मृतः ॥ २:३० ॥
 ईशानस्य कलाः पञ्च वक्रस्यापि चतुष्कलाः ।
 अघोरस्य कला अष्टौ वामदेवास्त्रयोदश ॥ २:३१ ॥
 सद्यश्चाष्टौ कला ज्ञेयाः संसारार्णवतारकाः ।
 अष्टत्रिंशत्कला ह्येताः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ २:३२ ॥
 संख्या वर्णा दिशश्चैव एकैकस्य पृथक्पृथक् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन बोधव्यास्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २:३३ ॥
 शिवाण्डगमनाकृष्ट्या शिवयोगं सदाभ्यसेत् ।
 शिवयोगं विना विप्र तत्र गन्तुं न शक्यते ॥ २:३४ ॥

31 cf. Ātmārthapūjāpaddhati 276cd–277ab : ईशानस्य कलाः पञ्च पुरुषस्य चतुष्कलाः ॥
 अघोरास्य कलाश्चाष्टौ वामदेवेन त्रयोदश । 32 cf. Ātmārthapūjāpaddhati 277cd : अष्टौ
 सद्यकला ज्ञेया मकुटादिक्रमान् न्यसेत्

29b पश्चिमां] Σ, पश्चिमा C₄₅ • दिशं] Σ, दिशि K₇ • अश्रिताः] Σ, अश्रिता E
 29d सद्यमिष्टां] Σ, सद्यमिष्टा K₈₂ • स्मृतः] Σ, स्मृताः C₄₅ 30b उत्तरां] Σ,
 उत्तरा C₄₅ • दिशम्] Σ, दिशि C₉₄ 30d अलयः] Σ, अलय K₇ 31a कलाः]
 Σ, कला E 31b चतुष्कलाः] Σ, चतुष्टके E 31d वामदेवां] Σ, वामदेव
 K₁₀ • अदश] Σ, अदश K₇₆ 32a ज्ञेयाः] Σ, ज्ञेया E 32b संसारार्णवं]
 Σ, संसारार्णव C₄₅^{ac}, संसारव K₇₆ 32c अत्रिंशत्कं] P₅₇K₇₆, अत्रिंशक C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E • ह्येताः] Σ, ज्ञेयाः E 32d असत्तम] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇^{pc}K₇₆, असत्तमः
 K₁₀P₅₇^{ac}E 33a संख्या वर्णा] C₄₅K₇P₅₇K₇₆, संख्या वर्णा C₉₄K₁₀, संख्या वर्णा
 K₈₂, संख्या वर्णा E 33b एकैकस्य] Σ, एकैकस्य C₄₅K₈₂ 33d बोधव्यास्तं]
 em., बोधव्या तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆E 34a अकृष्ट्या] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆E,
 अकृष्ट K₈₂K₇, अकृष्ट्या P₅₇ 34b शिवयोगं सदाभ्यसेत्] Σ, शिवयोग समभ्यसेत् K₁₀,
 शिवायोगं समभ्यसेत् K₇₆^{ac} 34c अयोगं] Σ, अयोग E

द्वितीयो ऽध्यायः

अश्वमेधादियज्ञानां कोट्यायुतशतानि च ।
कृच्छ्रादितप सर्वाणि कृत्वा कल्पशतानि च ।
तत्र गन्तुं न शक्येत देवैरपि तपोधन ॥ २:३५ ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा तप्त्वा च वै पुनः ।
तत्र गन्तुं न शक्येत ऋषिभिर्वा महात्मभिः ॥ २:३६ ॥
सप्तद्वीपसमुद्राणि रत्नपूर्णानि भो द्विज ।
दत्त्वा वा वेदविदुषे श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
तत्र गन्तुं न शक्येत विना ध्यानेन निश्चयः ॥ २:३७ ॥
स्वदेहान्मांसमुद्धृत्य दत्त्वार्थिभ्यश्च निश्चयात् ।
स्वदारपुत्रसर्वस्वं शिरो ऽर्थिभ्यश्च यो ददेत् ।
न तत्र गन्तुं शक्येत अन्यैर्वापि सुदुष्करैः ॥ २:३८ ॥
यज्ञतीर्थतपोदानवेदाध्ययनपारगः ।
ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु भुङ्क्ते कालवशानुगः ॥ २:३९ ॥

37ab cf. ŚDhU 2.104: त्रिः प्रदत्त्वा महीं पूर्णा...

35c °तप] E, °तपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆ (unmetr.) 35e शक्येत]
Σ, शक्येत C₄₅, शक्येते E 35f देवैः] Σ, देवे K₇ • °धन] Σ, °धनम् C₄₅
36c गन्तुं] Σ, गन्तु K₁₀K₇ • शक्येत] Σ, शक्यन्ते E 37a °द्वीपः] Σ, °दीपः K₇
• °समुद्राणि] Σ, °समुद्राय K₁₀ 37c °विदुषे] Σ, °विदुषेण K₇₆^{ac} 37e गन्तुं] Σ,
गन्तु K₁₀, गन्तु K₇ • शक्येत] Σ, शक्यन्ते E 38a स्वदेहान्मांसं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀,
स्वदेहान्मांसं K₇P₅₇K₇₆, स्वदेहान्मांसं E 38c °स्वं] Σ, °स्व K₁₀ 38e न तत्र
गन्तुं] Σ, न तत्र गन्तुं न C₄₅ 38f °दुष्करैः] Σ, °दुष्कृतः K₁₀ 39a °दानं] Σ,
°दानं K₈₂, °दानै K₁₀ 39b °पारगः] Σ, °पारगाः C₉₄K₁₀ 39c ब्रह्माण्डान्तस्य
भोगांस्तु] Σ, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु K₁₀, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु E 39d भुङ्क्ते] Σ,
{भुङ्क्ते} K₇, भुक्त्वा E • °गः] Σ, °गाः K₈₂K₇₆^{ac}

वृषसारसंग्रहे

कालेन समप्रेष्येण धर्मो याति परिक्षयम् ।
अलातचक्रवत्सर्वं कालो याति परिभ्रमन् ।
त्रैकाल्यकलनात्कालस्तेन कालः प्रकीर्तितः ॥ २:४० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शिवाण्डसंख्या नामाध्यायो द्वितीयः ॥

40b धर्मो] Σ, धर्म K₇ 40e °कलनात्काल°] Σ, °कलना काल° K₁₀ 40f प्र°]
Σ, प्ररि° K₇₆ Colophon: वृषसार°] Σ, वृषार° K₇₆ • नामाध्यायो द्वितीयः] Σ,
नामाध्याय द्वितीयः K₁₀, नाम द्वितीयो ऽध्यायः E

[तृतीयो ऽध्यायः]

[धर्मप्रवचनम्]

विगतराग उवाच ।

किमर्थं धर्ममित्याहुः कतिमूर्तिश्च कीर्त्यते ।

कतिपादवृषो ज्ञेयो गतिस्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:१ ॥

कौतूहलं ममोत्पन्नं संशयं छिन्धि तत्त्वतः ।

कस्य पुत्रो मुनिश्रेष्ठ प्रजास्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

धृतिरित्येष धातुर्वै पर्यायः परिकीर्तितः ।

आधारणान्महत्त्वाच्च धर्म इत्यभिधीयते ॥ ३:३ ॥

3cd cf. LiP 1.10.12cd–13ab: धारणार्थं महान्द्वेष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते । 3 cf. Brahman̄ḍaP 1.32.29: धारणार्थं धृतिश्चैव धातुः शब्दे प्रकीर्तितः । आधारणामहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ cf. VāyuP 1.59.28: धारणा धृतिरित्यर्थाद्वातोर्धर्मः प्रकीर्तितः । आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ cf. MatsyaP 145.27: धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते ।

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 197r–198v, C₄₅ ff. 204v–206r, C₀₂ ff. 273r–273v (broke off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 4v–6r, K₁₀ exp. 42, 47 (upper), 48 (lower), K₇ ff. 213r–214v, P₅₇ exp. 215r–215v (breaks off after 3.14d and resumes at 4.8a), K₇₆ ff. 213v–214v, T₈₂ f. 272 (only), E pp. 588–591; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a आहुः] Σ, आहु E 1d स्मृताः] Σ, स्मृता C₄₅, स्मृतः E 2a कौतूहलं] Σ, कौतूहल E • ममोत्पन्नं] Σ, समोत्पन्न K₇ 2b संशयं] Σ, संशय C₉₄ • छिन्धि] Σ, च्छित्ति K₇₆ 3c आधारणान्म०] C₉₄K₁₀P₅₇K₇₆, आधारणात्प० C₄₅, आधारणात्म० K₈₂K₇, आधारेण म० E 3d इत्यभिधीयते] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, इत्यविधीयते C₄₅K₁₀, इत्यभिधीयते P₅₇

श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः ।
चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ३:४ ॥
गतिश्च पञ्च विज्ञेयः शृणु धर्मस्य भो द्विज ।
देवमानुषतिर्यं च नरकस्थावरादयः ॥ ३:५ ॥
ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा जातो धर्मः सनातनः ।
तस्य पत्नी महाभागा त्रयोदश सुमध्यमाः ॥ ३:६ ॥
दक्षकन्या विशालाक्षी श्रद्धाद्या सुमनोहराः ।
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह ।
एष धर्मनिसर्गो ऽयं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३:७ ॥

4 cf. VSS 4.74 below : चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः । गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः ॥ 6ab cf. DevīP 4.59cd : ब्रह्मणो हृदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः • cf. also MBh 1.60.40ab : ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः

5ab The first available folio of the VSS in T₈₂ (f. 272) starts here. C₄₅ reads here गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह, skipping to 3.7cd, omitting 3.5–7ab.

4ab °स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च°] C₉₄, °स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च° C₄₅K₁₀P₅₇K₇₆, °स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च° K₈₂K₇, °स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च E 4b °वृषः] Σ, °वृष K₇ 4c चतुरा°] C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇E, चातुरा° C₉₄K₇P₅₇K₇₆ 5a विज्ञेयः] Σ, om. C₄₅ 5b द्विज] Σ, द्विजः K₇₆ 5c °मानुष°] Σ, °मानुषि° P₅₇ 6a ब्रह्मणो] Σ, om. C₄₅, ब्राह्मणो E • भित्त्वा] Σ, वित्त्वा K₁₀ 6b धर्मः] Σ, धर्म K₁₀ • सना°] Σ, शवा° T₈₂ 6d °मध्यमाः] Σ, om. C₄₅ 7a °आक्षी] Σ, om. C₄₅, °आक्षि E 7b °आद्या] °आद्या K₁₀K₇P₅₇K₇₆T₈₂E, °आढ्या C₉₄, om. C₄₅, °आढ्याः K₈₂ • °हराः] K₁₀E, °हरा C₉₄K₇P₅₇K₇₆, om. C₄₅, °=माः K₈₂, °हरात् T₈₂ 7cd तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह] C₉₄K₁₀P₅₇, गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह (eyeskip to 3.5a) C₄₅, तस्य पुत्राश्च योत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह K₈₂K₇, तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह K₇₆, तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च --- T₈₂, तस्य पुत्रा अनेकाश्च तथा पौत्रा बभूवहः E 7ef °निसर्गो] Σ, °विसर्गो T₈₂

तृतीयोऽध्यायः

विगतराग उवाच ।

धर्मपत्नी विशेषेण पुत्रस्तेभ्यः पृथक्पृथक् ।

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ३:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया लज्जा ।

बुद्धिः शान्तिर्वपुः कीर्तिः सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः ॥ ३:९ ॥

श्रद्धा कामः सुतो जातो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ।

धृत्यास्तु नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः स्मृतः ॥ ३:१० ॥

पुष्ट्या लाभः सुतो जातो मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ।

10 See a passage similar to VSS 3.10–13, e.g., in KūP 1.8.20 ff. : श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः । धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥ पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा । क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत । लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥ क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत । यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूदेवानन्दो व्यजायत । इत्येष वै सुखोदर्कः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥

8 विगतराग उवाच] $C_{45}K_{82}^{pc}K_7K_{76}T_{82}E$, विगतराग उ $C_{94}K_{10}P_{57}$, om. K_{82}^{ac} 9a लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः] C_{94} , लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः C_{45} , लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K_{82}^{ac} , लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K_{82}^{pc} , लक्ष्मीर्धृति तुष्टिः K_{10} , लक्ष्मी धृतिस्तुष्टिः $K_7P_{57}K_{76}T_{82}$, लक्ष्मी धृतिस्तुष्टि E 9b पुष्टिर्मेधा] Σ , पुष्टि मे $T_{82}E$ • लज्जा] Σ , लज्जा K_{82} 9c बुद्धिः] Σ , बुद्धि C_{94} 9d सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः] conj., सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$, सिद्धिश्चातिसम्भवा C_{45} , सिद्धिश्चाभूतिसम्भवाः $P_{57}K_{76}$, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा T_{82} , सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा E 10a कामः] K_{82} , काम $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}K_{76}T_{82}$, धर्म E • जातो] Σ , om. K_{76}^{ac} 10cd नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः] Σ , नियम Σ स्सन्तोषस्तुष्टिजः K_{76} 11a लाभः] Σ , लाभ $K_{82}E$ • जातो] Σ , om. P_{57} 11b पुत्रः] K_{76}^{pc} , पुत्र $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}T_{82}E$ • श्रुतः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7T_{82}E$, श्रुत C_{45} , श्रुति $P_{57}K_{76}$

क्रियायास्त्वभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ ३:११ ॥

लज्जाया विनयः पुत्रो बुद्ध्या बोधः सुतः स्मृतः ।

लज्जायाः सुधियः पुत्र अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ३:१२ ॥

क्षेमः शान्तिसुतो विन्द्याद्यवसायो वपोः सुतः ।

यशः कीर्तिसुतो ज्ञेयः सुखं सिद्धेर्व्यजायत ।

स्वायम्भुवे ऽन्तरे त्वासन्कीर्तिता धर्मसूनवः ॥ ३:१३ ॥

विगतराग उवाच ।

मूर्तिद्वयं कथं धर्मं कथयस्व तपोधन ।

कौतूहलमतीव मे कर्तव्यं ज्ञानसंशयम् ॥ ३:१४ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

11cd \approx LiP 1.70.295ab: क्रियायामभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च; \approx KūP 1.8.22cd: क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च; cf. LiP 1.5.37: धर्मस्य वै क्रियायां तु दण्डः समय एव च

14c In P₅₇, folio 215v ends with कौतूहलमती and the next available folio side (217r) starts with त्यमिष्टगतिः प्रोक्तं in 4.8a. Thus one folio (f. 216), containing 3.14d–4.7, is missing.

11c त्वभवत्पुत्रो] em., त्वभयः पुत्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇T₈₂, त्वभयः पुत्रो K₇₆, त्वभयः पुत्रो E 11d दण्डः] corr., दण्डे C₉₄K₈₂दण्डो K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆T₈₂E, दण्डो C₄₅ • च] Σ , तु T₈₂E 12a लज्जाया विनयः] Σ , लज्जायाः विनयो E 12b सुतः स्मृतः] Σ , सुतः \approx C₉₄, सुतःस्तथा C₄₅ 12c लज्जायाः] Σ , --- T₈₂ • सुधियः] K₇₆^{pc}T₈₂E, सुधिय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆^{ac} • पुत्र] Σ , पुत्रः E 12d अप्रमादो] Σ , अप्रमादा K₈₂ 13b वपोः] Σ , वपो K₈₂ 13d सुखं सिद्धेर्व्यजायत] C₄₅K₈₂, सुखं सिद्धि व्यजायत C₉₄P₅₇, सुखं सिद्धेर्व्यजायते K₁₀, सुखं सिद्धि व्यजायतः K₇, $\frac{4}{5}$ व्यजायत \approx K₇₆, सुखं सिद्धि व्यजायते T₈₂E 13e स्वायम्भुवे] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆T₈₂, स्वायम्भुवो C₄₅, स्वयम्भुवे K₁₀E • ऽन्तरे त्वासन्] conj., ऽन्तरे त्वासि C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆T₈₂, ऽन्तरे त्वासीत् K₁₀, ऽन्तरे त्वासं K₇, ऽन्तरेवासि E 14a धर्म] Σ , धर्म K₇, धर्मः E 14b धन] Σ , धनः K₇₆^{ac}T₈₂ 14c कौतूहलमतीव मे] Σ , कौतूहलमतीव मे C₄₅, ---लम्पतीवम्मे T₈₂ 14d कर्तव्य] em., कीर्तय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E, कीर्तय T₈₂ • संशयम्] C₉₄K₈₂K₇E, संशयः C₄₅K₁₀T₈₂, संशयम् K₇₆

तृतीयोऽध्यायः

श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिधर्मस्य परिकीर्तिता ।
 दाराग्निहोत्रसम्बन्ध इज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।
 स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ३:१५ ॥

[यमनियमभेदः]

यमश्च नियमश्चैव द्वयोर्भेदमतः शृणु ।
 अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यो दमो घृणा ।
 धन्याप्रमादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ॥ ३:१६ ॥
 एकैकस्य पुनः पञ्चभेदमाहुर्मनीषिणः ।
 अहिंसादि प्रवक्ष्यामि शृणुष्वावहितो द्विज ॥ ३:१७ ॥

15cd cf. Manu 3.171ab : दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते; and also MatsyaP 142.41 : दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिवहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥
 15c-f ≈ MBh Suppl. 1.36.10 : दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्धि लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ MatsyaP 145.30cd-31ab : दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ BrahmanḍaP 1.32.33cd-34ab : दाराग्निहोत्रसम्बन्धाद् द्विधा श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारैर्यमैः स नियमैः स्मृतः ॥ 16cd ≈ MBh 12.8.17ab : अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा 16 ≈ VDhU 3.233.203 : आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा च दमः स्पृहा । ध्यानं प्रसादो माधुर्यं चार्जवं च यमा दश ॥

15a श्रुति०] Σ, श्रुतिः C₄₅E 15ab ०द्वयोर्मूर्तिधर्म०] C₉₄K₇₆, ०द्वयोर्मूर्तिधर्म० C₄₅K₈₂K₁₀T₈₂, ०द्वयीर्मूर्तिधर्म० K₇, ०द्वयोर्मूर्तिधर्म० E 15b ०कीर्तिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, ०कीर्त्तितः K₁₀, कीर्त्तिताः K₇T₈₂ 15cd ०बन्ध इ०] K₁₀E, ०बद्ध इ० C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆T₈₂ 15d श्रौतस्य] K₇₆, श्रौतस्य C₉₄C₄₅K₇T₈₂, श्रौत्रस्य K₈₂, स्रोत्रस्य K₁₀, श्रुतस्य E 15e स्मार्तो] em., स्मार्त C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇T₈₂E, स्मा---K₇₆ 16a नियम०] Σ, नियमै० K₈₂ 16b द्वयोर्भेदमतः] Σ, द्वयो---मतः T₈₂ 16d ०मानृशंस्यो] K₇₆, ०मनृशंस्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀T₈₂E, ०मानृशंस्यो K₇ 16e धन्या०] E, धन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, धन्यं K₈₂, धन्य T₈₂ • माधुर्य०] E, माधुर्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆T₈₂ 16f ०र्जवं च] Σ, ०र्जवश्चा T₈₂, ०र्जवश्च E 17b ०माहुर्म०] Σ, ०माहु म० K₇ 17d शृणुष्वा०] Σ, शृणुष्व० K₈₂K₁₀

वृषसारसंग्रहे

[यमेष्वाहिंसा (१)]

[पञ्चविधा हिंसा]

त्रासनं ताडनं बन्धो मारणं वृत्तिनाशनम् ।

हिंसां पञ्चविधामाहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:१८ ॥

काष्ठलोष्टकशाद्यैस्तु ताडयन्तीह निर्दयाः ।

तत्प्रहारविभिन्नाङ्गो मृतवध्यमवाप्नुयात् ॥ ३:१९ ॥

बद्धा पादौ भुजोरश्च शिरोरुक्कण्ठपाशिताः ।

अनाहता म्रियन्त्येवं वधो बन्धनजः स्मृतः ॥ ३:२० ॥

शत्रुचौरभयैर्घोरैः सिंहव्याघ्रगजोरगैः ।

त्रासनाद्वधमाप्नोति अन्यैर्वापि सुदुःसहैः ॥ ३:२१ ॥

यस्य यस्य हरेद्विक्तं तस्य तस्य वधः स्मृतः ।

वृत्तिजीवाभिभूतानां तद्वारा निहतः स्मृतः ॥ ३:२२ ॥

18a बन्धो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, बद्धो $K_{10}K_{76}T_{82}$, बन्ध E 18b मारणं] Σ , मा---
 K_{76} 18c हिंसां] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, हिंसा $C_{45}K_{10}T_{82}E$ 18cd ऽविधामाहुर्मु०]
 $C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, ऽविधमाहुर्मु० C_{94} , ऽविधान्याहुर्मु० K_{10} , ऽविधा--- T_{82} , ऽविध प्राहुर्मु० E
19a काष्ठलोष्ट०] Σ , काष्ठ० K_{10} • ऽद्यैस्तु] Σ , ऽद्यैश्च K_{76} 19b निर्दयाः]
 Σ , निर्दया E 19c ऽभिन्नाङ्गो] Σ , ऽभिन्नाङ्गा E 19d ऽवध्यमवा०] Σ ,
ऽवध्यववा० C_{94} 20a भुजोरश्च] Σ , भुजौरश्च $K_{82}E$ 20b शिरोरुक्कण्ठ०] em.,
शिरोरुक्कण्ठ० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, शिरोरुः कण्ठ० $T_{82}E$ • ऽपाशिताः] Σ , ऽपासिनः
 T_{82} 20c अनाहता म्रियन्त्येवं] Σ , अनाहत म्रियन्त्येष K_{10} , अनाहतो म्रियन्त्येव
 K_{76} 20d वधो बन्धनजः स्मृतः] conj., वधो बन्धनजाः स्मृताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, वधो
बन्धनजाः स्मृता K_7 , वधबन्धनजाः स्मृताः $K_{76}T_{82}$, ऽनज स्मृतः E 21a ऽचौरभयैर्घोरैः]
 Σ , ऽचौरभयैर्घोरैः K_{10} , ऽचौरभयैर्घोरैः T_{82} 21b ऽगजोरगैः] Σ , ऽग--- K_{76}
21c त्रासनाद्वध०] Σ , ---द्वध० T_{82} 21d अन्यैर्वापि] Σ , अन्ये चापि K_7 , अन्यै वापि
 K_{76} 22a हरेद्वि०] Σ , हरे वि० K_{10} 22b वधः] Σ , वध E 22c ऽभिभूतानां]
 Σ , ऽविभूतानां K_{10} , ऽभिभूताना T_{82} 22d तद्वारा नि०] conj., तद्वारान्नि० $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_{76}T_{82}$, तद्वारान्नि० E

तृतीयोऽध्यायः

विषवह्निशरशस्त्रैर्मायायोगबलेन वा ।
हिंसकान्याहु विप्रेन्द्र मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:२३ ॥

[अहिंसाप्रशंसा]

अहिंसा परमं धर्मं यस्त्यजेत्स दुरात्मवान् ।
क्लेशायासविनिर्मुक्तं सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ ३:२४ ॥

नातः परतरो मूर्खो नातः परतरं तमः ।
नातः परतरं दुःखं नातः परतरोऽयशः ॥ ३:२५ ॥

नातः परतरं पापं नातः परतरं विषम् ।
नातः परतराविद्या नातः परतरोऽधनः ॥ ३:२६ ॥

यो हिनस्ति न भूतानि उद्भिज्जादि चतुर्विधम् ।
स भवेत्पुरुषः श्रेष्ठः सर्वभूतदयान्वितः ॥ ३:२७ ॥

सर्वभूतदयां नित्यं यः करोति स पण्डितः ।
स यज्वा स तपस्वी च स दाता स दृढव्रतः ॥ ३:२८ ॥

अहिंसा परमं तीर्थमहिंसा परमं तपः ।

23ab °शस्त्रैर्माया°] Σ, °शस्त्रै मा° K₇, °शस्त्रैर्मया° E 23c हिंसकान्याहु वि°] C₄₅K₁₀K₇K₇₆, हिंसकान्याहुर्वि° C₉₄K₈₂T₈₂ (unmetr.), हिंसकेत्याहु वि° E 24a परमं धर्मं] Σ, परमं धर्म K₁₀, परमो धर्म K₇ 24b त्यजेत्स दुरात्मवान्] C₄₅K₇K₇₆E, त्यजेच्छ दुरात्म° C₉₄, त्यजेत्सुदुरात्मवान् K₈₂, त्यजेत्स दुरात्मनम् K₁₀, त्य---त्मवान् T₈₂ 24c क्लेशायासविनि°] Σ, क्लेशा--- K₇₆ 25b °तरं] Σ, °तन् C₄₅E 26d परतरोऽधनः] conj., परं तपोधन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, परतरो धन T₈₂, पर तपोद्यमाः E 27a यो हिनस्ति न भूतानि] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, यो न हिन्सन्ति भूतानि K₁₀, यो हिनस्ति --- T₈₂, यो हि नास्ति न भूतानि E 27b उद्भिज्जादि] em., उद्भिज्जादि C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆T₈₂E, उद्भिज्जानि K₈₂ • °विधम्] Σ, °विधि K₇ 27c पुरुषः] Σ, पुरुष° E 27d सर्वभूतदया°] Σ, --- K₇₆ 28a °दयां नित्यं] C₉₄K₈₂K₇₆E, °दया नित्यं C₄₅K₁₀T₈₂, °दया नित्य K₇ 28c यज्वा] Σ, यज्या K₁₀ 28d °व्रतः] Σ, °व्रताः T₈₂ 29ab परमं तीर्थमहिंसा] Σ, परन्तीथमहिंसा C₄₅, परमं तीर्थ अहिंसा K₇₆

वृषसारसंग्रहे

अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं सुखम् ॥ ३:२९ ॥

अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमं व्रतम् ।

अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमा क्रिया ॥ ३:३० ॥

अहिंसा परमं शौचमहिंसा परमो दमः ।

अहिंसा परमो लाभ अहिंसा परमं यशः ॥ ३:३१ ॥

अहिंसा परमो धर्म अहिंसा परमा गतिः ।

अहिंसा परमं ब्रह्म अहिंसा परमः शिवः ॥ ३:३२ ॥

[मांसाहारः]

मांसाशनान्निवर्तेत मनसापि न काङ्क्षयेत् ।

स महत्फलमाप्नोति यस्तु मांसं विवर्जयेत् ॥ ३:३३ ॥

29 This and the following verses are similar to MBh 13.117.37–38

29d C₀₂ resumes here in exp. 189, f. 273r (sic!) with रमं सुखम्. T₈₂ breaks off here, in pāda d, after अहिंसा प०. 31ab om. E 31cd After pādas cd, E inserts this: अहिंसा परमा कीर्ति अहिंसा परमो दमः, which is not to be found in C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (or in paper MS K₄₁)

30a यज्ञः] C₄₅C₀₂K₁₀K₇₆E, यज्ञर् C₉₄, यज्ञ K₈₂K₇ 30b परमं व्रतम्] Σ, परमो व्रतम् K₇₆ 30c परमं] Σ, परमो E 30d परमा] Σ, परमा K₁₀ 31c लाभ] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, लाभो C₀₂, लाभः K₇, लोभ K₇₆ 31d परमं] Σ, परमा K₈₂ 32a धर्म] C₉₄C₄₅K₇₆E, धर्मो C₀₂, धर्मः K₈₂K₇, ध-1 K₁₀ 32b अहिंसा परमा गतिः] Σ, -8 K₁₀, अहिंसा परमो गतिः E 32c अहिंसा परमं ब्रह्म] Σ, अहिंसा परमं ब्रह्म K₁₀, अहिंसा परमं ब्रह्म K₇ 33a मांसाशनान्नि०] C₉₄C₄₅E, मान्साशन नि० C₀₂, मांसाशनान्नि० K₈₂K₇₆, मनसासनान्नि० K₁₀, मांसशानान्नि० K₇ 33b मनसापि] Σ, मनसापि K₇₆ 33d मांसं] C_ΣK₈₂, मांस K₁₀E, मांसं K₇K₇₆

तृतीयोऽध्यायः

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततोऽन्योऽस्ति पापकृत् ॥ ३:३४ ॥
 मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्र मनुरब्रवीत् ॥ ३:३५ ॥
 क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ।
 देवान्पितृश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३:३६ ॥
 वेदयज्ञतपस्तीर्थदानशीलक्रियाव्रतैः ।
 मांसाहारनिवृत्तानां षोडशांशं न पूर्यते ॥ ३:३७ ॥
 मृगाः पर्णतृणाहारादजमेषगवादिभिः ।
 सुखिनो बलवन्तश्च विचरन्ति महीतले ॥ ३:३८ ॥

34ab = MBh 13.116.14ab and 13.116.34ab \approx UUMS 2.48cd : स्वमांसं परमांसेन यो देहे वृद्धिमिच्छति 34 \approx Manu 5.52 (Olivelle's edition) : स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततोऽन्योऽस्त्यपुण्यकृत् ॥ 35 \approx Manu 5.41 (Olivelle's edition) : मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ 36 = Manu 5.32 (in Olivelle's critical edition ; other editions read परोपकृत् in pāda b)

34a °मांसेन] Σ , °मासेन K₇ 34b वर्धयितुं] Σ , वर्द्धयति K₁₀ 34c पितृन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, पितृन् C₀₂E, पितृन् K₁₀ 34d ततोऽन्यो] Σ , तदन्यो E 35b °दैवतं] Σ , °देवतं C₀₂K₁₀ 35c अत्रैव पशवो हिंस्या] C₉₄C₀₂K₇K₇₆E, अत्रैव पशवो हिंसा C₄₅, अत्रैव पशवो हिंस्यान् K₈₂, --- K₁₀ 35d नान्यत्र मनुरब्रवीत्] Σ , --- त्र मनुरब्रवीत् K₁₀ 36a क्रीत्वा] Σ , कृत्वा E • °प्युत्पाद्य] Σ , °प्युत्पाद्या° E 36b °हृतं] Σ , °हितं E • वा] Σ , च E 36c पितृश्चार्चयित्वा] Σ , पितृश्चार्चयित्वा K₁₀, पितृश्चार्पयित्वा E 36d मांसं] Σ , मासं K₇K₇₆ 37a °तपस्तीर्थं] Σ , °स्वयंस्तीर्थं K₇₆ 37b °शीलं] Σ , °शलं C₀₂ • °व्रतैः] Σ , °व्रतः C₄₅ 37c °वृत्तानां] C₅K₈₂K₇, °वृत्ताना K₁₀, °वृ--- K₇₆, °वृत्तीनां E 37d षोडशांशं न] Σ , षोडशांशन्त C₄₅, --- शांशन्त K₇₆ 38a पर्णं] C₅K₁₀K₇, पणं K₈₂, पर्णां K₇₆E 38ab °हारादं] C₉₄C₀₂K₁₀^pK₇E, °हारा अं C₄₅K₈₂K₇₆, °हादं K₁₀^a 38b °गवां] Σ , °गडां K₇₆ 38d °चरन्ति] Σ , °चरन्ती K₇₆^a

[चतुर्थोऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।

यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥

आक्रोशताडनादीनि यः सहेतुः सुदुःसहम् ।

क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥

वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।

न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥

1a ≈ MBh 12.288.45d : सद्भावः सत्यमुच्यते cf. also BrahmāṇḍaP 3.3.86ab : असद्भावोऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते 1cd cf. ŚDhŚ 11.105 : स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गूहति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. ŚDhŚ 11.82 : आकुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन्न ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 198v–201v, C₄₅ ff. 206r–208v, C₀₂ ff. 273v–277r, K₈₂ ff. 6r–9r, K₁₀ exp. 48–50 (lower–upper), K₇ ff. 214v–217r, K₇₆ ff. 214v–217v, E pp. 591–597 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a सद्भावः] Σ, सद्भावः K₁₀E 1ab सत्यमित्याहुर्दृष्टं] C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₉₄, सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₀₂, सत्यमित्याहुर्दृष्टं K₁₀ 1b प्रत्ययः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, प्रत्ययः C₀₂, प्रत्ययेयः K₇, प्रत्यक्षः E 1c यथाभूतार्थकथनं] Σ, यथाभूतार्थः C₀₂^{ac}, यथाभूतार्थनं क C₀₂^{pc} 1d तत्सत्यकथनं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, तत्सत्यकथनं C₄₅, कथनं स्मृतं C₀₂^{ac}, सत्यकथनं स्मृतं C₀₂^{pc}, त्यकथनं K₇₆^{pc}, om. K₇₆^{ac} 2a ताडनाः] Σ, ताडनाः C₄₅ 2b सुदुःसहम्] Σ, सुदुःसहं C₀₂ 2d सत्यमुदाहृतम्] Σ, सत्यमुदाहृतम् C₉₄, सत्यमुदाहृतम् K₇₆ 3a उद्यतः] Σ, उद्यतः K₈₂ • शस्त्रं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, सत्यः C₄₅E, शस्त्रं C₀₂ 3b कर्हिचित्] C_ΣK₇₆E, कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇ 3c सत्यं] Σ, सत्यः C₄₅E

वधार्हः पुरुषः कश्चिद्व्रजेत्पथि भयातुरः ।
पृच्छतो ऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥

न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे
पञ्चानृतं सत्यमुदाहरन्ति ॥ ४:५ ॥

देवमानुषतिर्येषु सत्यं धर्मः परो यतः ।
सत्यं श्रेष्ठं वरिष्ठं च सत्यं धर्मः सनातनः ॥ ४:६ ॥

सत्यं सागरमव्यक्तं सत्यमक्षयभोगदम् ।
सत्यं पोतः परत्रार्थं सत्यं पन्थान विस्तरम् ॥ ४:७ ॥

सत्यमिष्टगतिः प्रोक्तं सत्यं यज्ञमनुत्तमम् ।

5 ≈ MBh 1.77.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वध-
नापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MBh 12.159.28: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न
विवाहकाले । न गुर्वर्थे नात्मनो जीवितार्थं पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MatsyaP 31.16: न न-
र्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । Abhidharmakośabhāṣya 24114–24117
(introduced by मोहजो मृषावादो यथाह): न नर्मयुक्तमनृतं हि नास्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ etc.

4b °तुरः] Σ, °तुर C₄₅ 4c पृच्छतो] Σ, पृच्छते E 4d तद्वापि] Σ, तदपि
K₁₀ 5a हिनस्ति] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, हि नास्ति C₀₂K₈₂E 5b राजन्न] Σ,
राज न C₀₂, राज्यं न K₈₂ 5c °त्यये] Σ, °त्यजे K₁₀ • °पहारे] Σ, °प्रहारे C₀₂
K₁₀ 6b °मानुषः] Σ, °मानुष्यः K₇ • सत्यं धर्मः परो यतः] C₄₅C₀₂K₇₆, सत्यं
धर्मः पयतः C₉₄, सत्यं धर्म परो यतः K₈₂K₇, सत्यधर्म परो यतः K₁₀, सत्यधर्मपरायणः E
6c श्रेष्ठं] Σ, श्रेष्ठ K₁₀E • वरिष्ठं च] Σ, वरिष्ठम्वरिष्ठम्बच्च C₄₅^{ac} 6d सत्यं] Σ, सत्यः
C₄₅K₁₀ • धर्मः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆^{pc}, धर्म C₀₂K₇₆^{ac}E 7a सत्यं सागरमव्यक्तं]
Σ, सत्य सागरमव्यक्तं C₀₂, सत्यं सारमव्यक्तं K₇₆ 7b सत्यमक्षयभोगदम्] C₉₄K₈₂
K₁₀K₇K₇₆, सत्यमक्षयभोगदम् C₄₅C₀₂, सत्यमक्षयते नरं E 7c पोतः] Σ, पोत K₈₂,
प्रोक्तः E 7d पन्थान विस्तरम्] Σ, यज्ञानविस्तरम् E 8a °ष्टगतिः] Σ, °ष्टगतिः
K₁₀ 8b सत्यं] Σ, सत्य K₇₆

चतुर्थोऽध्यायः

सत्यं तीर्थं परं तीर्थं सत्यं दानमनन्तकम् ॥ ४:८ ॥

सत्यं शीलं तपो ज्ञानं सत्यं शौचं दमः शमः ।
सत्यं सोपानमूर्ध्वस्य सत्यं कीर्तिर्यशः सुखम् ॥ ४:९ ॥

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४:१० ॥

सत्येन तपते सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता ।
सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥

तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।
सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥

9c ≈ VarP 193.36cd: सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव 10 = MBh 1.69.22 = MBh Suppl. 13.20.330 = MärkP 8.42 = VDhU 3.265.7 ≈ MBh 12.156.26 (pāda d reads सत्यमेवातिरिच्यते) ≈ VDh 55.6 (pāda d reads सत्यमेतद्विशिष्यते); cf. ŚDhŚ 11.107: अश्वमेधायुतं पूर्णं सत्यञ्च तुलितं पुरा । अश्वमेधायुतात्सत्यमधिकं बहुभिर्गुणैः ॥ 11 ≈ VarP 193.37: सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥ ≈ VDhU 3.265.4cd-5ab: सत्येन वायुरभ्येति सत्येनाभासते रविः ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गं सत्येन गच्छति ।

8c तीर्थं] C_ΣK₈₂K₇₆, तीर्थं K₁₀K₇, तीर्थात् E 8d सत्यं दानं] Σ, सत्यज्ञानं K₇₆ 9a सत्यं] Σ, सत्य C₄₅ 9b शमः] Σ, शमम् K₁₀ 9c सत्यं] Σ, सत्यं C₄₅, सत्य K₇ 9d सुखम्] Σ, सुखः E 10a सहस्रं च] Σ, सहस्रस्य C₀₂ 10b तुलया] Σ, तुल्यया C₀₂ 10c सहस्राद्धि] Σ, सहस्रा हि C₀₂ 10d एव] Σ, एवं C₀₂E 11ab सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता] K₈₂K₇K₇₆, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: C₉₄, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता C₄₅, सूर्य सत्येन पृथिवी स्थिता: C₀₂, सूर्य सत्येन पृथिवी स्थिता K₁₀, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: E 11c वायवो] Σ, वात्यवो K₁₀ • वान्ति] Σ, यान्ति K₇₆ 11d सत्ये] Σ, सत्यात् E 12a सागराः] Σ, सागरा C₀₂ 12b समयेन] Σ, सत्येन च E

अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिनश्चरः ।
 सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥

लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥

सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।
 सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥

सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
 रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥

एवं सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।
 सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥

13c ≈ VarP 193.37cd : अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता 13d cf. VarP 155.30cd : सत्येन सूर्यस्तपति सोमः सत्येन राजते ; cf. LakṣmīNārS 1.345.50ab : सत्येन सूर्यस्तपति चन्द्रः सत्येन वर्धते । cf. MBh Suppl. 13.587 : मुचुकुन्देन मान्धात्रा हरिश्चन्द्रेण चाभिभो । सत्यं वदत मासत्यं सत्यं धर्मः सनातनः । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ॥

13ab सत्येन सत्येन] Σ , सत्येन $K_{82}^{ac}K_7$ 13b शशिनश्चरः] conj., सशिभाचरः C_{94} , शशिभचरः C_{45} , स शिरा वरः C_{02} , शशिराचरः $K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{K_7}$, शशिभाष्करः E 13c विन्ध्यास्तिष्ठन्ति] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}^{K_7}$, विन्ध्यस्तिष्ठन्ति $C_{45}K_{10}$, विन्ध्या तिष्ठन्ति C_{02} , तिष्ठते विन्ध्यो E 14a लोकः] E , लोक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{K_7}$ • स्थितः] Σ , स्थिः K_7 • सत्ये] Σ , सत्यं E 14b मेरुः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{K_7}$, मेरु $C_{02}K_{76}^{K_7}E$ 14c वेदास्ति०] Σ , देवास्ति० C_{45} , वेदा ति० E 14d सत्ये] Σ , धर्मे C_{02} • प्रतिष्ठति] Σ , प्रतिष्ठति K_7^{ac} , प्रतिष्ठितः K_7^{pc} 15a गौः] Σ , गौ $C_{02}K_{10}$ • क्षरते] Σ , क्षर $K_{76}^{K_7}$ 15ab क्षीरं सत्यं] Σ , क्षीर्यं C_{45}^{ac} , कसीनित्यं C_{45}^{pc} 15b क्षीरे घृतं स्थितम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}^{K_7}$, क्षीरं घृतं स्थितम् C_{02} , क्षीरे घृत स्थितम् K_{10} , क्षीरं स्थितं घृतम् E 15c सत्ये जीवः] Σ , सत्ये जीव K_7 , सत्यं जीव E 15d जीवः] Σ , जीव C_{02} 16a सत्यमेकेन] Σ , सत्यमेकैः C_{45} , सत्यमेकेन K_{10} 16b धर्मः] E , धर्मः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{K_7}$ • निश्चयः] Σ , निश्चः C_{94} 16d सत्यमेकं] Σ , सत्यमेकं K_{10} • सुरक्षितम्] Σ , सुरिक्षितम् C_{45} , सुरिक्षितः K_{82} 17a एवं सत्यं] C_{45} , एतत्सत्यं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{K_7}E$ 17b सुव्रत] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}^{K_7}$, सुव्रते $C_{45}K_{10}$, सुव्रतः C_{02} , सुव्रतं E

चतुर्थोऽध्यायः

[यमेष्वस्तेयम् (३)]

विगतराग उवाच ।
न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।
उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।
प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥

धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।
वार्यमाणोऽपि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥

उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।
मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।
तेन चासौ विजानीयाद्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥

18a तृप्तिं] Σ , तृप्ति C_{02} • विजानामि] Σ , विनामि K_{10} 18b श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम्] Σ , श्रु धर्मन्तवाप्यहम् C_{94} , धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E 18d •धन] $C_{02}K_{82}K_{10}K_{76}E$, •धून C_{94} , •धन: $C_{45}K_7$ 19b •कीर्तितम्] Σ , •कीर्त्तिताम् C_{45} 19d उत्कोचं च ततः] Σ , त्कोच ततः C_{45} , उत्कोचं चानृतः E 19e तुलाव्याजः] $C_{45}K_7K_{76}E$, तुलाव्याज $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ 19f •सह्यं] Σ , •सह्ये K_{10} •स्तेय] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}E$, •स्तेन $C_{94}K_7K_{76}$ • पञ्चमम्] Σ , पञ्चमः $C_{02}E$ 20a धृष्टदुष्टं] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, धृष्टदुष्टं C_{45} , धृतदुष्टं C_{02} , दृष्टदुष्टं K_{10} 20b •कर्षणम्] Σ , •कर्षण K_{82} 20c वार्यमाणोऽपि] Σ , वार्यमानो वि० C_{45} 20d •दत्तादानं] Σ , •दत्तानं K_{76}^{ac} 21a उत्कोचं] Σ , उत्कोच C_{94} • विप्रेन्द्र] Σ , विप्रेन्द्र K_{10} 21b •संकरं] $C_{02}K_{82}K_{76}$, •शङ्करं $C_{94}C_{45}K_{10}$, •सकरं K_7 , •संहारं E • •कारकम्] Σ , •कारकः K_{82} 21c मूल्यं] conj., मूल $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • •विनाशार्थमु०] Σ , •विनार्थमु० K_{82}^{ac} , •विनाशाथ उ० K_{76} 21d •त्कोचः] Σ , •त्कोचं K_{10} , •त्कोच E 21ef विजानीयाद्रं] Σ , विजानीया द्रं C_{02}

प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।

तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥

तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।

चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥

दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।

अपहृत्य धनं मूढः स चौरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥

नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।

नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥

नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।

नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥

23cd cf. UMS 8.3cd : कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

25 This verse is missing in E.

22c तं च स्तेनं] C₉₄K₇₆, तच्च स्तेन C₄₅, सो ऽपि तेन C₀₂E, तं च स्तेयं K₈₂, तच्च तेय K₁₀, तच्च तेन K₇ 22d °हारकम्] C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₇K₇₆E, °हारकः C₀₂, °हारका K₈₂^{ac}°हारकाः K₁₀ 23a परस्वार्थं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, परस्वार्थ C₄₅K₁₀K₇₆, परस्यार्थ E • हरेद्यदि] Σ, हरेद्यति C₄₅ 23d कूटकापटिका] K₁₀K₇₆, {कुटकायटिका C₉₄^{ac}, {कूटकायटिका C₉₄^{pc}, कूटकायटिका C₄₅C₀₂K₈₂^{ac}K₇, कूटकार्यटिका K₈₂^{pc}E 24a °र्जव°] Σ, °जव° K₁₀ 24b च्छद्मना] E, च्छन्मना C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆, च्छत्माना K₇ 24cd मूढः स] Σ, मूढास्स K₁₀ 24d चौरश्चोर] K₇K₇₆, चोरश्चोर C₉₄C₀₂K₁₀E, चौर चोर C₄₅, चौरश्चौर K₈₂ 25a स्तेय°] K₈₂K₇, तेन C₉₄, स्तेन° C₄₅C₀₂K₁₀K₇₆ 25b °समः] Σ, °समं C₀₂ 25c स्तेन°] Σ, तेन C₀₂, स्तेय° K₇ • °समा°] C₄₅C₀₂K₁₀K₇₆, °समो C₉₄K₈₂K₇ 25d स्तेन°] Σ, स्तेय° K₈₂K₇ 26a स्तेय°] K₈₂K₇E, स्तेन° C_ΣK₁₀K₇₆ • °समा] C₀₂K₁₀K₇₆, °समो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E 26b स्तेन°] C_ΣK₁₀K₇₆, स्तेय° K₈₂K₇, तेन E 26c स्तेन°] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, स्तेय° C₀₂K₈₂E • °सम] Σ, °समं K₁₀ • अज्ञो] C₄₅K₇₆, अज्ञ= C₉₄, अज्ञ C₀₂K₈₂K₁₀K₇, अज्ञः E 26d स्तेन°] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆, स्तेय° C₀₂K₈₂K₇, तेन E

चतुर्थोऽध्यायः

नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमोऽप्रियः ।

नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेयसमोऽयशः ॥ ४:२७ ॥

प्रच्छन्नो हियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्

निक्षेपाद्धनहारिणोऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।

अन्ये लेख्यविकल्पनाहृतधना †अन्यो हताद्वै हता†

अन्यः क्रीतधनोऽपरो धयहृत एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥

स्तेनतुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनोऽधमः

यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

27a स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀, स्तेय० C₀₂K₈₂K₇K₇₆, तेन E 27b स्तेन०] K₁₀, स्तेय० C_ΣK₈₂K₇K₇₆E 27c स्तेय०] C₀₂, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, स्तेन्य० K₇, तेन E 27d स्तेय०] C₀₂K₇, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, तेन E 28a प्रच्छन्नो] Σ, प्रस्थन्नो C₄₅ • ऽर्थमन्यपुरुषः] C₄₅K₇, वित्तम् C₉₄K₈₂^{ae}K₁₀, चित्त C₀₂, च वित्तमथवा K₈₂^{pc}E, चित्तं K₇₆ • प्रत्यक्षमन्यो] Σ, प्रत्यक्षमनो C₄₅, प्रत्यक्षमन्ये E 28b निक्षेपाद्धन०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, निक्षेपा धन० C₀₂K₁₀K₇, निक्षेपात्रय० E • हारिणो] Σ, हारिण्यो C₄₅, हारिणा K₁₀ • ऽन्यमधमो] Σ, ऽन्यमधनो C₀₂, ऽन्यविधयो E • चान्यो] Σ, चान्या E • हरेत्] Σ, हरे K₈₂ 28c अन्ये लेख्य०] corr., अन्या लेख० C₄₅C₀₂, अन्यो लेख्य० C₉₄, अन्यो लेख्य० K₈₂K₁₀K₇K₇₆, अन्योल्लेख्य E • धना अन्यो] Σ, धन्यो C₄₅, धनो अन्यो K₇₆ • हताद्वै] C_ΣK₇E, हतद्वै K₈₂, हताद्वै K₁₀K₇₆ 28d अन्यः क्रीतधनो] Σ, अन्य क्रीतधनो K₇, अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहृत] C₉₄C₀₂K₁₀, परो धयहृत C₄₅, परो धनहृत K₈₂, परोधप्रहृत K₇, परो ध० K₇₆, मदा ह्यपहृतं E • जघन्याः] Σ, जघन्यः E 29a स्तेनतुल्य] C₉₄C₄₅K₇K₇₆ (unmetr.), स्तेयस्तुल्य C₀₂, स्तेयतुल्य K₈₂ (unmetr.), तेन तुल्य K₁₀ (unmetr.), स्तेनस्तुल्य E 29b यावज्जीवति] Σ, यावत्तज्जीवति E • ऽपतेः] C₄₅K₁₀K₇, ऽपतिः C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆E • संत्रस्यमानो रटन्] Σ, संत्रास्यमानो शठः E

प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मैरितः
कालेन म्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥

नीत्वा दुर्गतिकल्पकोटि निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षाबुदम् ।
मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलं
तस्मादुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥

[यमेष्वानुशंस्यम् (४)]

अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।
गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥

29c प्राप्तः०] Σ , प्राप्तः K_{82} • ०सह्य०] Σ , २- K_{10} , ०सद्यः E • ०विषमं] em.,
०विषमः $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}E$, ३- K_{10} • कर्मैरितः] Σ , कर्मैरितः C_{94} , २- रितः K_{10}
29d निरयमाक्रन्दमानो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$, निरयमाक्रन्दमानो K_{10} , निरयं स क्रन्दमानो K_7 ,
नियममाक्रन्दमानो E 30a ०कल्पकोटि] $C_{02}K_7K_{76}$, ०कोटिकल्प $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$
• निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते] $C_{45}K_{82}$, निरयान्तिर्यत्वमायान्ति ते C_{94} , निरया तिर्यत्वमायान्ति
ते C_{02} , निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते K_{10} , निरयान्तिर्यक्षमायान्ति ते K_7 , निरयान्तिर्यत्वमायान्ति
प्रते K_{76} , निरयान्तिर्यत्वमायान्ति ते E 30b तिर्यत्वे] Σ , तिर्यत्वे K_{10} , तिर्यत्वं
E • तथैवमेकशतिकं] $C_{45}K_{76}$, तथैकमेकशतिकं $C_{94}K_{82}K_7$, तथैकमेकशतिकं C_{02} ,
तथैकमेकशतिकं K_{10} , तथैकमेकशतिकं E • ०भ्रम्य०] Σ , ०भ्राम्य K_{82} , १- म्य K_{10}
• वर्षाबुदम्] K_7^{pc} , वर्षाबुदम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7^{ac}$, वर्षाबुदः $C_{02}E$, वर्षाबुदं K_{76}
30c मानुष्यं] Σ , मानुष्य C_{45} (unmetr.), मानुष्य K_{10} (tops of akṣaras lost) •
विपुले] Σ , विपुल K_{10} (tops of akṣaras lost), विपुल E • दारिद्र्यरोगा०] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$,
दारिद्र्यरोगा० K_{10} , दारिद्र्यरामा० K_{76} , दारिद्र्यरोगा० E 30d तस्मादु०] Σ , तस्मादु०
 C_{02} , तस्मादु० K_{10} • चाश्रयेत्] Σ , चाश्रयत् K_{82} 31a ०शिव०] Σ , ०शिवं K_7
31b पितुर्मा०] Σ , पितुर्मा० K_{76} 31c गवां वा] Σ , अवाम्वा C_{45} , २- स्वा K_{10}
• अतिथेर्द्वेष्टा] Σ , अतिथिद्वेष्टा C_{02} , अतिथेर्द्वेष्टा K_{82} 31d नृशंसाः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$
 K_{76} , नृशंसा $C_{45}K_7E$

चतुर्थोऽध्यायः

अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
 सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः स नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
 पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
 पितृदैवतमादिश्चमानृशंस तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥
 पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत मातरम् ।
 यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
 सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥
 जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।
 घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥

32 cf. ŚDhŚ 12.17: मूर्तयो याः शिवस्याष्टौ तासु निन्दां विवर्जयेत् । गुरोश्च शिवभक्तानां नृपसा-
 धुतपस्विनां ॥ 35a ≈ ViṣṇuS 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिता) • cf.
 also MBh Suppl. 13.15.33: गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and AgniP 291.1cd:
 गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c = VDhU 3.291.25c 36 cf. ŚDhU
 12.92ff

32a ◌मूर्तिः] Σ, ◌मूर्ति◌ E 32b ◌न्वितः] Σ, ◌न्विताः C₀₂K₁₀ 32c सूर्यः]
 C_ΣK₈₂K₇₆, {सूर्य}◌ K₁₀K₇, सूर्य◌ E • दीक्ष◌] Σ, {दी}◌ K₁₀, दीक्षु◌ E 33b ◌करः
 पिता] Σ, ◌करपिताः C₀₂, ◌करः पिता◌ K₁₀ 33c ◌दैवत◌] Σ, ◌देवत◌ C₄₅, ◌वत◌
 K₁₀ 33cd ◌दिश्चमानृशंस तमन्वितः] C₉₄C₄₅, ◌दित्यमनृशंस तमन्वितः C₀₂K₁₀,
 ◌दिश्च अनृशंस तमन्वितः K₈₂, ◌दिश्चमनृशंस तमन्वितः K₇, ◌दिश्चमानृशंस तमन्वितः K₇₆,
 ◌दित्यम्मानृशंस ततोऽन्वितः E 34a पृथ्व्या] C₉₄C₄₅K₇, {पृथ्व्या} C₀₂K₈₂K₇₆, पृथ्वी
 K₁₀, पृथ्व्या◌ E 34b वन्देत] Σ, वन्देन वन्देत C₄₅, वन्द्येत C₀₂ 34d सर्व]
 K₇₆, सर्व C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 35a पवित्रं] Σ, {पवित्र} K₁₀ • मङ्गल्यं] C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇₆, माङ्गल्यं C₀₂K₇E, {मङ्गल्यं} K₁₀ • देवताः] C_ΣK₇K₇₆, दैवताः K₈₂, {देवताः}
 K₁₀, देवता E 35d ◌स्मादेव] Σ, ◌स्मादुव C₄₅, ◌स्माद्गावं E 36a जातमात्रस्य
 लोकस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, सतसातस्य C₄₅^{ac}, सतसातस्य नोकस्य C₄₅^{pc}, जातमात्रस्य
 लोकस्य K₁₀ 36d शकृत्क◌] Σ, क्षत्क◌ C₄₅, {शकृत्क}◌ K₁₀

पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं

ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।

ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति

तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥

गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्

दुहन्ति वाहन्ति बहिश्चरन्ति ।

तृणानि भुक्त्वा अमृतं स्रवन्ति

विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥

गवाहिकं यश्च करोति नित्यं

शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।

अशेषयज्ञतपदानपुण्यं

लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥

अतिथिं यो ऽनुगच्छेत अतिथिं यो ऽनुमन्यते ।

अतिथिं यो ऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥

38a = \$DhU 12.102d, 103d, 104d; cf. MBh 13.51.26cd: गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत 38 cf. \$DhU 12.92: तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । दुहन्ति वाहन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्जीवति जीवलोकः ॥

37a °पवित्रपूतम्] C₀₂K₈₂E, °पवित्रपूतन C₉₄ (unmetr.), °पवित्रं C₄₅, °पवित्रपूत K₁₀, °पवित्रपूतनं K₇ (unmetr.), °पवित्रं पूतनं K₇₆ 37b °गव्यं] Σ, °गव्या C₀₂, °गव्यां K₁₀ • पुरुषाः] Σ, पुरुषा C₀₂, पुरुषः E • पिबन्ति] Σ, विवन्ति C₀₂ 37c लभन्ति] Σ, भवन्ति C₀₂ 37d स्वर्गं] Σ, स्वं C₄₅ 38a गोभिर्न तुल्यं धं] K₇, न गोभिस्तुल्यं धं C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.), न गोभिस्तुल्यं K₇₆, न गावतुल्यं धं E 38d दत्ताः] Σ, दत्ता C₀₂, दत्ता E 39a गवाहिकं] Σ, गवाहिकं C₉₄ • यश्च करोति] Σ, यः प्रकरोति E 39b गवां तु] C₄₅K₇K₇₆, गवान्तु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, गवानाम् E 39c °तपं] Σ, °तपं K₁₀, °जपं E 39d लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता] em., लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता C₄₅K₈₂K₁₀K₇, लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता C₉₄K₇₆, लभत्यसौ तमनृतं स कर्ता C₀₂, भवत्यसौ धर्ममशेषकर्ता E 40d प्रशंसते] Σ, प्रशंस्यते C₀₂

चतुर्थोऽध्यायः

अतिथिं यो न पीड्येत अतिथिं यो न दुष्यति ।
अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।
अतिथिकृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥

आसनेनार्घपात्रेण पादशौचजलेन च ।
अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥

पुत्रदारात्मनो वापि योऽतिथिमनुपूजयेत् ।
श्रद्धया चाविकल्पेन अक्लीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥

न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।
चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥

44ab = UUMS 10.7ab = UMS 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab : न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा 44cd cf. VSS 12.37cd : द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः

41a न पीड्येत] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}E$, न गच्छेत (eyeskip to 4.40c) C_{02} , न पीड्येत] K_{10} , निपीड्येत K_7 41b अतिथिं] Σ , अति C_{02} , Σ K_{10} • न दुष्यति] Σ , नुदुष्यति C_{45} , Σ दुष्यति K_{10} 41c अतिथिं] $C_{94}K_{82}$, अतिथिं $C_{45}C_{02}K_7K_{76}E$, अतिथिं K_{10} • ०प्रियं] Σ , प्रियः C_{02} • यः] $C_{45}C_{02}K_{10}K_7E$, यः C_{94} , यः K_{82} , या K_{76} 41e अतिथिं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_{76}E$, अतिथेः $C_{45}C_{02}K_7$, अतिथिं E 41ef ०संतोषस्तस्य] Σ , ०संता यस्य C_{45} 41f पुण्यं] Σ , पूनं K_7 42a ०आर्घ्यं] Σ , ०आर्घ्यं E • ०पात्रेण] conj., ०पात्रेण $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ 42c अन्नवः] Σ , अन्नम् C_{02} , अन्नवः K_{10} 42d निवेदयेत्] Σ , प्रदापयेत् E 43a ०दारात्मनो] Σ , ०दारात्मनो C_{94} , ०दारात्मको E 43b ०पूजयेत्] $C_{94}K_{82}K_{76}E$, ०पूज्यते $C_{45}C_{02}K_{10}$, ०पूजते K_7 43c श्रद्धया] Σ , श्रद्धाया C_{02} • चाविकल्पेन] Σ , चापि कल्पेन C_{94} 44a ०चरणं] Σ , ०प्रवरं E 44b देशजन्मनी] Σ , देशजन्मना C_{94} 44c चिन्तयेन्मः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$, चिन्तयेन्मः $C_{45}K_{76}$, चिन्तयेन्मः K_7 44d ०गतः] Σ , ०गताः C_{02} , गतम् K_{10} 45b ०सूयः] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, ०सूयः $C_{45}C_{02}$, ०सूयः K_{10} 45d ०तपः] Σ , ०तपः K_7 (unmetr.)

अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।
 स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥
 †न गतिमतिथिज्ञस्य† गतिमाप्नोति कर्हिचित् ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥
 सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महाद्भुतः ।
 अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥
 नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
 विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥

[यमेषु दमः (५)]

दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
 दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥
 दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।

47cd = VāyuP 2.17.8 = BrahmāṇḍaP 2.15.8 ≈ ŚDhU 4.44ab : तस्मादतिथिमाया-
 न्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः 50b cf., e.g., MBh Suppl. 14.4.2477 : श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन
 धर्मसारसमुच्चयम्

46b नृशंसमतमुत्सृजेत्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, नृशंसमत उत्सृजेत् C₄₅, नृशंसकमममुत्सृजेत्
 C₀₂, नृसमतमुत्सृजेत् K₁₀, न संशय समश्रुते E 47a न गतिम०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇
 K₇₆, न तिथिम० C₀₂E, न गति ना० K₈₂ 47b कर्हिचित्] C₉₄K₇₆E, कर्हिचित् ΣC₄₅
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 47c ०यान्त०] Σ, ०यान्ति० C₀₂ 48a सक्तु०] em., शक्तु०
 C₉₄C₄₅, शक्तु० C₀₂K₇₆, शक्तु० K₈₂K₇, शक्तु० K₁₀, शक्ति० E • चैकेन] Σ, चैकेन
 K₇ 48b आसीन्महाद्भुतः] corr., आसीन्महद्भुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, आसी महद्भुतः
 C₀₂, आसीन्महाद्भुतः K₇, आसीत् महद्भुतम् K₇₆, आसीन्महद्भुतम् E 48c ०दानेन]
 Σ, ०प्रादानेन C₀₂ 48d स्व०] Σ, स्व० K₇, स० E • ०गतम्] Σ, ०गतः
 C₀₂ 49a ०धीतं] Σ, ०धीत K₇₆ 49b ०त्तम] Σ, ०त्तमम् C₀₂, ०त्तमः
 E 49d प्रस्थवा०] Σ, प्रस्थवा K₇₆ • कीर्तिता] Σ, कीर्तितम् C₀₂, कीर्तिताः E
 50b धर्मसार०] em., धर्मः सार० C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, धर्मभार० E 50c स्वर्गो] Σ,
 स्वर्ग C₀₂ 50d कीर्तिर्द०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆E, कीर्ति द० C₀₂K₈₂K₇ 51a दमस्ती०]
 Σ, दम ती० C₄₅

चतुर्थोऽध्यायः

दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥

निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।

त्वग्जिह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥

दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।

दमं यो जयते ऽसम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥

मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।

घ्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वया ॥ ४:५४ ॥

स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।

किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥

पुरुरवो ऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।

सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥

अतिक्रोधेन सौदास अतिपानेन यादवाः ।

54 cf. BuddhCar 11.35: गीतैर्हियन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिरत्यायसमामिषार्थी तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 56d cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

51d दमः] Σ, दम C₀₂, दमं E • काम०] Σ, कामं K₇ 52a दमः] Σ, दम C₀₂ 52b भ्रमर०] Σ, भ्रमर(रा)० K₇ 52c घ्राणा] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, घ्राणं C₄₅, घ्राण C₀₂, घ्राणाः K₇₆ 52d चक्षुः] Σ, चक्षु K₇₆ • इन्द्रियाः] Σ, इन्द्रियः E 53b सर्वे] Σ, सर्वं C₄₅ • हराः] Σ, हरा E 53d व्रजेत्] Σ, व्रजे 1 C₉₄ 54a मृगे] Σ, मृगो K₁₀E • श्रोत्र०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, श्रोत्रं C₀₂, श्रोत० K₇K₇₆ • वशा०] Σ, वचशा० C₄₅ 54b पतङ्गाश्च०] Σ, पतङ्गा च० E • षोर्मृताः] Σ, सो मृताः C₀₂, षो मृताः K₇ 54c घ्राणया] Σ, घ्रातया C₄₅ 54cd नष्टो नष्टो] Σ, नष्टो C₄₅ 55b सदुःसहः] Σ, सदुःसह C₄₅, सुदुःसहः K₁₀ 55c पुनः] Σ, पुन C₉₄ 55d तेभ्यः] Σ, तेभ्य E 56a पुरुरवो] Σ, पुरोरवे C₀₂, पुरुरवा० E 56ab तिलोभेन अतिकामेन] Σ, तिकामेन अतिलोभेन E 56b दण्डकः] Σ, पुण्डकः E 56c सागरा०] em., सगर० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E, सागरं C₀₂ 57b पानेन] Σ, पादेन K₇₆, पापेन E

अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्ञया ॥ ४:५७ ॥

अतिदानाद्वलिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥

दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र
स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।
विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश
भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।
निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥
परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।
परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥

58a cf. MahāSubhS 563ab : अतिदानाद्वलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः

58 After this verse, E adds : तस्माद्दम सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand : तस्माद्दमं सदा रक्षेद् अति सर्वत्र वर्जयेत्); cf. MahāSubhS 563cd : विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

57c अतितृष्णाच्च मान्धाता] conj., अतितृष्णा च मान्धातो C₉₄, अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅
C₀₂K₈₂K₇K₇₆, अतितृष्णा च मन्धातो K₁₀, अतितृष्णा च मानाच्च च E 57d नहुषो] Σ,
नघुषो K₁₀ 58a ऽर्नष्ट] Σ, ऽर्नष्टो C₄₅, नष्टो C₀₂ 58c ऽद्यूतान्नलो] C₉₄C₀₂K₁₀
K₇K₇₆, ऽद्यूतान्नलो C₄₅K₈₂, ऽख्यातान्नलो E 58d नृगो गो०] E, नृगङ्गो० C₉₄C₀₂K₁₀
K₇K₇₆, नृगं गो० C₄₅K₈₂ 59a हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र] Σ, हीन पुरुषो द्विजेन्द्र K₁₀, हीनं
पुरुषं द्विजेन्द्रः E 59c ऽनाश] C₄₅K₇₆, ऽनाम C₉₄C₀₂K₈₂, ऽनश्च K₁₀, ऽनागा K₇,
ऽनाशो E 59d विप्र] Σ, विप्रा K₈₂K₇ • दमया] Σ, दया C₄₅^{ac} 60a निर्घृणो]
C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृण K₈₂^{ac}, निर्घृणो K₈₂^{pc}, निर्घृणे E 60b निर्घृणो]
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृणे K₈₂^{pc}E 60c निर्घृणे] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆
E, निर्घृणे C₀₂K₈₂K₇ 60d निर्घृणे] Σ, निर्घृणे C₀₂K₇ 61b ऽजीवापकर्षणे] Σ,
ऽजीवापकर्षणे C₄₅, ऽजीवोपकर्षणे E 61c परनिन्दा०] Σ, परनिन्द = C₉₄ • ऽपरान्नेषु]
Σ, ऽपरान्नेषु K₁₀ 61d घृणां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, घृणा C₀₂K₁₀E

चतुर्थोऽध्यायः

परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।
राज्ञी विप्री परिव्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥
परार्थे शृणु भूयोऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।
आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं योऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥
जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।
वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥
परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।
देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥
परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।
सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥

63b cf. BhG 16.12: आशापाशशतैर्वद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थ-
संचयान् ॥

65cd These two pādas are illegible in K₁₀ 66 This verse is mostly illegible in
K₁₀

62a घृणी०] Σ, घृणा C₄₅ 62c ०व्राजा] C_ΣK₇K₇₆, ०व्राजी K₈₂K₁₀, ०व्राज्या E
62d ०पर०] Σ, ०पशु० K₁₀ 63a भूयोऽन्य] Σ, भूयो K₇₆^{ac} 63b अन्याया०]
Σ, अन्यया० K₁₀ • ०र्जनम्] Σ, ०र्जवम् K₁₀ 63c ०तुला०] Σ, ०तुल० K₁₀
63d ०र्थ] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, ०र्थ C₀₂, ०र्थ K₁₀, ०र्थ K₇ 64a विप्र] Σ, विप्र
C₉₄, विप्रे C₀₂ 64b घृणी०] Σ, घृणां E 64c वनजावनजा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆
E, वनजावजा C₄₅^{ac}, वनजा वनिजा C₄₅^{pc}, वनज विनजा K₇ 64d विलगाश्चरणाचराः]
corr., विलगाचरणाचराः C₉₄C₄₅K₇K₇₆, विलगोचरगोचरः C₀₂E, विलगोचरगोचराः K₈₂,
{विलगाचर}णाचराः K₁₀ 65b वक्ष्ये] Σ, वक्ष्या E 66b अभोज्येषु] Σ, अभोज्ये C₄₅
66c शौण्डे] K₈₂, सौण्ड्ये C₉₄C₀₂K₇K₇₆, शौण्ड्ये C₄₅, {सौण्डे} K₁₀, सौण्डो E

एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनो
लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृतम् ।
प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेद्
दाक्षिण्यं सभवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु धन्यः (७)]

चतुर्मौनश्चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।
चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥
चतुर्मौनस्य वक्ष्यामि शृणुष्यावहितो भव ।
पारुष्यपिशुनामिथ्या सम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।

69cd cf. Divyāv 186.21: आर्य, किमेभिः कर्म कृतम्येनैवंविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति ? स कथयति । एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिकाः पैशुनिकाः पारुषिकाः सम्भिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।; cf. DhP 1.31cd-32ab : मिथ्या पिशुनसम्भिन्नपारुष्यवचनानि च ॥ जल्पतः सम्भवन्त्येते तस्मान्मौनं प्रशस्यते ।

67a °पुरुषाः] K₇, °पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E • °र्थिनो] em., °र्थिनः K₇^{pc}, °र्थिनां C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E, °र्थिना K₇^{ac} 67b ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति] Σ, ऽनिन्दनवाप्नुवन्ति C₀₂, नन्दनवायुवन्ति E 67c °श्रुतिं] K₇, °श्रुति° C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E • नित्यं] Σ, नित्य C₄₅ 67d स आयुष] em., समायुष C_ΣK₇, समायुषः K₈₂K₇₆ (unmetr.), (समायुष) K₁₀, स मानुष E • निःसंशयः] Σ, निसंशयः K₈₂ 68a चतुर्मौन°] Σ, चतुर्मौण° C₀₂, (चतुर्मौन)° K₁₀ 68ab °तुःशत्रुश्च°] Σ, °तुःशत्रु च° C₀₂, °तुःशत्रु च° E 68b °तुरायतनं] Σ, °तुःरायतनं C₉₄, °तुरायतनम् K₁₀ 68c °पादं] Σ, °पादः K₈₂, °° K₁₀ 68d पञ्चधन्य°] Σ, धन्यपञ्च° E 69a °मौनस्य] Σ, °मौनस्य C₄₅ 69c पारुष्य°] Σ, पारुष्यं K₈₂ • °पिशुना°] Σ, °पिण्डाना° E 70c चतुःशत्रुर्निह°] C₉₄C₄₅E, चतुःशत्रु निह° C₀₂K₈₂K₁₀K₇, चतुःशत्रु निर्ह° K₇₆ 70d सो ऽरिहा] Σ, सोरिहा C₄₅, सर्वथा E • वीत°] Σ, तीत° K₇₆

चतुर्थोऽध्यायः

करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥

चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।

आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥

आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।

षड्विंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥

चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।

गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥

धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।

पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥

आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।

शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥

74cd = MBh 12.234.13ab \approx MBh 14.4513ab etc. 74 cf. 3.4 above : श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः । चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥

71c मुदितो^०] Σ , मुदितौ^० E 71d चायतनं] Σ , चायतन C₉₄, चायतन^१ C₄₅
72c भवः] C₄₅ C₀₂^{pc} K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆, भव C₉₄ C₀₂^{ac}, भवं E 72cd सूक्ष्मं ध्या^०]
C₉₄ K₈₂ K₇ K₇₆ E, सूक्ष्मा^१ न्या^१ C₄₅, सूक्ष्म^१ ध्या^० C₀₂, सूक्ष्मध्यान^० K₁₀ 72d नमुक्तं
चतुर्विधम्] C₀₂ K₁₀ K₇₆, नमुक्तश्चतुर्विधम् C₉₄, नमुक्तश्चतुर्विधः C₄₅ K₈₂, नमुक्तं
चतुर्विधि K₇, नयज्ञश्च E 73a स्मृतो] Σ , स्मृता C₀₂ E • धर्मो] Σ , धन्या
E 73c षड्विंशा^०] Σ , षड्विंशा^० K₇₆ 73cd आहुः सू^०] Σ , आ^१ C₉₄
74ab धर्मश्च^०] Σ , धर्मच^० C₀₂ K₁₀ 74b अश्रितः] Σ , अश्रिताः K₇ 74d भैक्षुकः]
 Σ , भक्षकः E 75a यैरिदं] Σ , येरिदं C₄₅ C₀₂ • वेत्ति] Σ , वेति C₀₂ 75d प्रवर्धनम्]
 Σ , प्रवर्धनः E 76b धन्यादेव] Σ , धर्मादेव E 76c पुष्टिः] Σ , ऽष्टिः C₉₄ •
स्मृतिर्मेधा] Σ , स्मृति मेधा C₀₂ K₈₂ 76d मानवे] em., मानवः C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆
E

[यमेष्वप्रमादः (८)]

प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।
 महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥
 अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।
 गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ४:७८ ॥
 ब्रह्मोज्झं वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्वधः ।
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥
 रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

77c–f ≈ MBh Suppl. 12.30 : ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈ Manu 11.55 (in Olivelle's edition) : ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ cf. also YājñS 3.228 : ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ 78 ≈ MBh 5.40.3 and Manu 11.56 : अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ≈ ViṣṇuS 37.1–4 ≈ AgniP 168.25 79 ≈ Manu 11.57 : ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ cf. YājñS 3.229 : गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥

77a °स्थान] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, °स्थानं C₄₅K₇K₇₆E (unmetr.) • पञ्चैव] Σ, पञ्चैवं E 77b कीर्तयिष्यामि] Σ, कीर्तयिष्यामि K₁₀ 77d °गमम्] Σ, °मगम् K₇₆ 78a समुत्कर्षे] em., समुत्कर्ष C₉₄K₈₂K₇₆, समुत्कर्ष C₄₅, समुत्कर्ष C₀₂K₁₀K₇E 78b राज°] Σ, राज्ञी° E • च] Σ, om. K₇₆ 78c °निर्वन्धः] em., °निर्वद्धः C₄₅ K₇, निर्वद्धस् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, निर्वद्धस् E 78d ब्रह्महत्यया] Σ, ब्र॒ह्म॒ह॒त्या॒या C₉₄ 79a ब्रह्मोज्झं] em., ब्रह्मो ऋग्° C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆, ब्रह्म ऋग्° E 79b सुहृद्वधः] Σ, सकृद्बुधः E 79c °नाद्ययोर्जग्धिः] em., °न्नञ्च यो जग्धिस् C₉₄, °न्नञ्च यो जग्धि C₄₅, °न्नञ्च योद्विग्नः C₀₂, °न्नं च यो जग्धिः K₈₂K₁₀K₇₆, °न्नञ्च यो जवे K₇, °न्नश्च यो विप्रः E 80a स्वयोन्यासु] Σ, सुतोन्त्यासु C₄₅

चतुर्थोऽध्यायः

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।

भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥

चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।

महापातक पञ्चैतत् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।

पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥

[यमेषु माधुर्यम् (९)]

कायवाङ्मनमाधुर्यश्चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।

सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥

प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।

यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥

80 ≈ Manu 11.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुत-
ल्पसमं विदुः ॥ 81 = Manu 11.58

80c सख्युः] em., सख्युः C_ΣK₈₂K₇₆E, ॐ K₁₀, सख्युः K₇ • पुत्रस्य च स्त्रीषु]
Σ, ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ K₁₀, पुत्रीषु चास्त्रीषु E 80d तल्पसमः] C_ΣK₈₂K₇, तल्पसमः
K₁₀, तल्पः समः K₇₆, तल्पसम E 81a निक्षेपः] Σ, निक्षेपः C₄₅, निक्षेपः K₁₀
81b नराश्वरजतस्य] Σ, नराणां स्वजनस्य C₄₅, नराश्वरजतस्य K₁₀ 81d रुक्मस्तेयः]
em., रूग्यः ॐ C₉₄, रुक्मस्तेयः C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆, ॐ ॐ ॐ K₁₀, हतस्तेयः E •
ॐ समः] Σ, सः C₄₅^{ac}, ॐ सम E 82a एते] Σ, एते K₁₀, एव E • सम्भूय] Σ,
संभूयो C₀₂, संभूयो K₁₀ 82c पञ्चैतत्] K₇₆, पञ्चैतत् C_ΣE, पञ्चैते K₈₂, पञ्चैतम्
K₁₀, पञ्चैतत् K₇ 82d प्रकाशितम्] Σ, प्रकीर्तितम् K₇₆ 82e मादमेः] Σ,
माद एः E 82f वर्जनीयं] Σ, वर्जनीयो C₀₂ 83ab मनमाधुर्यश्च] em., मनसा
धुर्यश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, मनमाधुर्यश्च C₄₅, मनधुर्यः K₁₀, मनसा भूयश्च E
83b क्षुर्बुद्धिः] C₉₄C₄₅K₇E, क्षु बुद्धिः C₀₂K₈₂K₇₆, ॐ ॐ K₁₀ 83c दानं च]
Σ, ॐ K₁₀, दानश्च E 83d बुद्धिं च] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, बुद्धिश्च C₄₅, दृष्टिं च C₀₂E,
ॐ ॐ K₁₀ 84a प्रसन्नः] Σ, प्रसन्नः K₁₀, प्रसन्नः K₇ 84c यथाः] Σ, यस्य E
• दानं] Σ, दातश्च E 84d स्वाश्रमाः] Σ, स्वासमाः C₀₂ • गतो] Σ, सतो K₇

इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।
सुलभानि न दत्तानि इन्धनाश्रयुदकानि च ।
क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥

[यमेष्वार्जवम् (१०)]

पञ्चार्जवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।
कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारितोषिकमेव च ।
स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥

आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।
आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथाग्नयः ॥ ४:८७ ॥

आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नोऽपि तिष्ठति ।
आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥

87cd om. E 88ab om. E

85b इन्धनो०] Σ , इत्वनो० K_7 • जात०] Σ , जा० C_{45} 85c सुलभानि न] Σ ,
सुलभानि च E 85d उदकानि] Σ , उ०त०कानि K_{10} 85e क्षुते] conj., क्षुतं $C_{\Sigma} K_{82} K_{10}$
 $K_7 K_{76}$, शतं E 86a पञ्चार्जवाः] $C_{94} C_{45} K_{82} K_7 K_{76}$, पञ्चार्जवः C_{02} , $\simeq \simeq \simeq K_{10}$,
पञ्चार्जवा E • प्रशंसन्ति] $C_{\Sigma} K_7 K_{76}$, प्रशंसन्ति $K_{82} E$, प्रससन्ति K_{10} 86c कर्म०]
 Σ , \simeq र्म० C_{94} , कर्मा० K_{10} • वृत्त्याभिवृद्धिं च] $C_{\Sigma} K_{82} K_7$, वृत्तिभिवृद्धिश्च K_{10} ,
वृत्त्याभिवृद्धिश्च K_{76} , वृत्त्याभिवृद्धिश्च E 86d पारितोषिक०] em., पारितोषिक० C_{Σ}
 $K_{82} K_{10} K_7 K_{76} E$ 86e स्त्रीधनोत्कोच०] Σ , स्त्रीधनोत्कोच० K_{76} , स्त्रीधनज्ञो च E •
वित्तं च] Σ , वित्तिश्च K_{10} 86f आर्जवो ना०] Σ , आर्जवश्च C_{02} , आर्जवेना०
E 87ab आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः] $C_{\Sigma} K_{10} K_7$, om. K_{82}^{ac} , आर्जवो न
वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः K_{82}^{pc} , आर्जवो न वृथा आर्जवो न वृथा तपः K_{76} , आर्जवो न वृथा
यज्ञार्जवो न वृथा तपः E 88a ग्रामः] $C_{94} C_{45} K_7 K_{76}$, ग्रामात् $C_{02} K_{10}$, ग्रामाः
 K_{82} 88b प्रसन्नो] Σ , प्रसन्नो K_{76}^{ac} 88d तस्य चरन्ति] Σ , त० च० न्ति C_{94} , तस्य
रमन्ति E

चतुर्थो ऽध्यायः

इति यमप्रविभागः कीर्तितो ऽयं द्विजेन्द्र
इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।
दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते
भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

89a यमप्रविभागः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, यमविभागः C₀₂, यमप्रविभागः K₈₂,
नियमप्रविभागः E • द्विजेन्द्र] Σ, नरेन्द्र E 89b •येत्तं मनुष्यः] corr., •येत्तन्मनुष्यः
C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, •येत्त मनुष्यः C₄₅, •येत्तन्मनुष्यः C₀₂K₇₆ 89c दुरितं] Σ, इरितं
E • पहारी] Σ, पलपहारी C₀₂ • ज्ञयास्ते] Σ, ज्ञयाते K₈₂ 89d •वर्ता]
conj., •वृत्ता C_ΣK₁₀K₇, •वृत्ताः K₈₂E, •वृत्ता K₇₆ Colophon: वृषसारं] Σ,
वृषारं K₇₆ • नामाध्यायश्चतुर्थः] Σ, नामश्चतुर्थो ऽध्यायः E

[पञ्चमो ऽध्यायः]

[नियमाः]

विगतराग उवाच ।

कथय नियमतत्त्वं साम्प्रतं त्वं विशेषाद्

अमृतवचनतुल्यं श्रोतुकामो गतो ऽस्मि ।

प्रकृतिदहनदग्धं ज्ञानतोयैर्निषिक्तम्

अपर वदमतज्ज्ञं नास्ति धर्मेषु तृप्तिः ॥ ५:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

श्रवणसुखमतो ऽन्यत्कीर्तयिष्ये द्विजेन्द्र

नियमकलविशेषः पञ्च पञ्च प्रकारः ।

हरिहरमुनिभीष्टं धर्मसारं द्विजेन्द्र

कलिकलुषविनाशं प्रायमोक्षप्रसिद्धम् ॥ ५:२ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 201v–202r, C₄₅ ff. 208v–209r, C₀₂ ff. 277r–278r, K₈₂ ff. 9r–9v, K₁₀ exp. 50 (upper) and 51 (lower), K₇ ff. 217r–218r, M ff. 9r–10r, K₇₆ ff. 217v–218r, E pp. 597–599; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1 विगतराग उवाच] Σ, विगत\राग उवा\च C₉₄ 1a कथय नि०] Σ, कथयति E •
 ०तत्त्वं] Σ, तं C₄₅ • साम्प्रतं त्वं विशेषाद्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, त्वां वशेषात् C₄₅, सांप्रत त्वं
 विसेषात् C₀₂K₁₀, साम्प्रतं त्वं विशेषा M 1b ०वचनतुल्यं श्रो०] M, वदनतुल्यं श्रो० C₉₄
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆E, वदनतुल्यां श्रो० C₄₅, वदन\तुल्यं श्रो\ तुल्यं स्त्रो० K₈₂^{ac} • ०कामो]
 Σ, ०कामा ME 1c ०दहन०] Σ, ०वदन० E • ०दग्धं] Σ, ०दग्ध M • ०निषिक्तम्]
 Σ, ०विमुक्तम् C₄₅, ०निषिक्तः M 1d अपर०] Σ, अपरं K₈₂ (unmetr.), अर०
 M^{ac} • मतज्ज्ञं नास्ति] conj., मतज्ञा नास्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₇MK₇₆, तज्ञा नास्ति C₉₄^{ac},
 मतज्ञा\न्नास्ति C₀₂, \मे\ ० ० ० ० K₁₀, ०न तज्ज्ञानास्ति E • धर्मेषु तृप्तिः] Σ, मे धर्मतृप्तिः
 M 2 अनर्थ०] Σ, अर्थ० M 2a ०सुख०] Σ, ०मुख० K₈₂^{ac} • ०मतो ऽन्यत्]
 C_ΣK₈₂K₇K₇₆, ०मतो ऽन्य K₁₀, ०मतो न्यः M, ०मनो ऽन्यत् E • कीर्त०] Σ, कीर्ति०
 K₈₂K₁₀ 2b ०विशेषः] Σ, विशेः C₉₄, ०विशेष C₄₅ • प्रकारः] Σ, पकारः K₇
 2d ०विनाशं] Σ, ०विनाश० C₀₂E • ०मोक्ष०] Σ, ०मोक्षं K₇₆

पञ्चमोऽध्यायः

शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥ ५:३ ॥

[नियमेषु शौचम् (१)]

तत्र शौचादिनिर्देशं वक्ष्यामीह द्विजोत्तम ।
शारीरशौचमाहारो मात्रा भावश्च पञ्चमः ॥ ५:४ ॥

[शरीरशौचम्]

ताडयेन्न च बन्धेत न च प्राणैर्वियोजयेत् ।
परस्त्रीपरद्रव्येषु शौचं कायिकमुच्यते ॥ ५:५ ॥

श्रोत्रशौचं द्विजश्रेष्ठ गुदोपस्थमुखादयः ।
मुखस्याचमनं शौचमाहारवचनेषु च ॥ ५:६ ॥

मूत्रविष्टासमुत्सर्गे देवताराधनेषु च ।
मृत्तोयैस्तु गुदोपस्थं शौचयीत विचक्षणः ॥ ५:७ ॥

3 = LiP 1.8.29cd-30ab = VDhU 3.233.202

3a इज्या] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}E$, ईज्या $C_{02}K_{10}M$ • दानं] Σ , दानं K_{10}
3c उपवासं] Σ , प्रवाषं M , उपवासनियमं K_{76}^{ac} 4a निर्देशं] Σ , नियमं
 K_{82} , निर्देशं K_{10} 4c शारीरं] Σ , शरीरं K_{10} • शौचमाहारो] Σ , शौचमाहारो
 C_{94} , श्रोतमाहार M 4d मात्रा भावश्च] Σ , मात्रा भावं च C_{94} , सात्राभावश्च K_{10}
5a ताडयेन्न] Σ , ताडये न K_7M • बन्धेत] Σ , बन्धेन M 5c द्रव्येषु] Σ , द्रव्येषु
 M 5d शौचं] Σ , शौच K_7 • कायिकमुच्यते] Σ , कायिकमुच्यते K_7 6a श्रोत्रं]
 MK_{76} , श्रोतं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ 6b गुदोपस्थं] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$, गुदोपस्थं K_7 ,
गुदोपस्थं K_{76} , गुदोपस्थं E 6c मुखस्यां] Σ , मुखस्यां C_{45} 6cd शौचमां]
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}E$, शौचमां $C_{45}K_{10}$, शौच आं M 6d वचनेषु] Σ , वचनेषु
 M 7a विष्टां] Σ , विष्टां $K_{10}M$ 7c मृत्तोयैस्तु] $C_{02}K_{82}K_{10}K_{76}E$, मृत्तोयैस्तु
 C_{94} , मृत्तोयैस्तु $C_{45}M$, मृत्तोयैस्तु K_7 • उपस्थं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, उपस्थ $C_{02}E$,
उपस्थः M 7d शौचयीत] Σ , शौचये च M

एकोपस्थे गुदे पञ्च तथैकत्र करे दश ।
 उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिं समीहता ॥ ५:८ ॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ ५:९ ॥

[आहारशौचम्]

आहारशौचं वक्ष्यामि शृणुष्वावहितो भव ।
 भागद्वयं तु भुञ्जीत भागमेकं जलं पिबेत् ।
 वायुसंचारदानार्थं चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ५:१० ॥

8 ≈ Manu 5.136: एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश । उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ 9ab ≈ Manu 5.137: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ 10 ≈ Śaṅkara's commentary ad BhG 6.16: उक्तं हि । अर्थं सव्यञ्जनास्य तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थं तु चतुर्थमवशेषयेत् ॥; cf. AṣṭāṅgHṛ 8.46cd–47ab: अन्नेन कुक्षेर्द्वावंशौ पानेनैकं प्रपूरयेत् ॥ आश्रयं पवनादीनां चतुर्थमवशेषयेत् ।; cf. SannyāsUp 59: आहारस्य च भागौ द्वौ तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थाय चतुर्थमवशेषयेत् ॥

8a °पस्थे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, °पस्थ° C₀₂K₁₀M • गुदे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, गुदो C₀₂K₁₀, गुद M 8b तथैकत्र] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, तथैकत्र C₄₅, तथैकत्रे M, तथैकश्च E • दश] Σ, दश: C₀₂ 8c उभयोः] Σ, उभय M • दातव्या] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, दातव्यो C₀₂E, दातव्य M 8d मृदः] C_ΣK₇K₇₆E, मृत: K₈₂M, मृदा K₁₀ • शुद्धिं समीहता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, शुद्धिसमीहया C₀₂, शुद्धिं समीहता K₁₀, शुद्धि: समीहता K₇, शुद्धिं समीहता M, शुद्धिं समाहिता E 9a एतच्छौचं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇MK₇₆, चेतच्छौच C₀₂E, एत= K₁₀ 9b °गुणं] Σ, °गुण C₀₂ 9c वानप्रस्थस्य] Σ, वानप्रस्थे तु M • त्रि°] Σ, द्वि° C₀₂ 10a °शौचं] Σ, °शौच M 10b शृणुष्वावहितो] Σ, शृणुष्वाव= C₉₄, शृणुष्ववहितो K₁₀ 10d °कं जलं] Σ, °कोदकं M • पिबेत्] Σ, पिबे C₄₅ 10e °चारदानार्थं] Σ, °चरदानार्थं M, °चारणार्थाय E

पञ्चमोऽध्यायः

स्निग्धस्वादुरसैः षड्विराहारषड्रसैर्बुधः ।
 धातुवैषम्यनाशोऽस्ति न च रोगाः सुदारुणाः ॥ ५:११ ॥
 अभक्ष्यं च न भक्षेत अपेयं न च पाययेत् ।
 अगम्यं न च गम्येत अवाच्यं न च भाषयेत् ॥ ५:१२ ॥
 लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कवकानि च ।
 गोरश्वसूकरं मांसं वर्जयेच्च विधानतः ॥ ५:१३ ॥
 छत्ताकं विड्वराहं च गोमांसं च न भक्षयेत् ।
 चटकं च कपोतं च जालपादांश्च वर्जयेत् ॥ ५:१४ ॥
 हंससारसचक्राहकुक्कुटान् शुकश्येनकान् ।

13ab ≈ Manu 5.5ab: लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च 14ab cf. Manu 5.19ab:
 छत्ताकं विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम्

11a °स्वादुरसैः] C_ΣK₈₂K₇K₇₆, °स्वा॒रसैः K₁₀, °स्वादुरसं M, °स्वादुरसैः
 E 11b °हारषड्रसैर्बुधं] C₄₅E, °हारसद्रवैर्बुधं C₉₄K₈₂K₇K₇₆, °हारसद्रवैर्बुधं C₀₂,
 °हारषड्रसैर्बुधं K₁₀, °हारे सद्रवद्बुधं M 11c °वैषम्यनाशोऽस्ति] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 K₇₆, °दैषम्यनाशास्ति C₄₅, °वैषम्य नस्यास्ति M, °वैषम्य नश्यन्ति E 11d रोगाः]
 Σ, रोग M • सुदारुणाः] Σ, स्वदारुणाः M, सुदारुणः E 12a अभक्ष्यं] C_Σ
 K₈₂K₇K₇₆, °अभक्षं K₁₀, अभक्षं ME • च न भक्षेत] Σ, न च भक्षेतः M, च न भक्षयेत्
 K₇₆ 12b न च] C_ΣK₈₂K₁₀M, च न K₇K₇₆E 12c गम्येत] Σ, गम्येतः M
 12d अवाच्यं] Σ, अवाचं C₀₂ 13a पलाण्डुं] E, पलण्डुं C_ΣK₁₀K₇MK₇₆, पलण्डुं
 K₈₂ 13b कवकानि] Σ, कवचानि च K₇₆, च कचानि E 13c गोरश्वं] C₉₄K₁₀K₇₆,
 गोरश्च C₄₅C₀₂K₈₂K₇M, गौरश्च E • मांसं] Σ, मांसः M, मांसं E 13d विधानतः]
 Σ, विधानत् M 14a छत्ताकं] Σ, छत्ताक C₀₂, छत्ताङ्कं K₇₆ • विड्वं] C_ΣK₁₀M
 E, विड्वं K₈₂K₇K₇₆ 14b गोमांसं] Σ, गोमाञ् C₄₅ 14c चटकं] Σ, चटकाम्
 C₀₂K₁₀ 14d °पादांश्च] Σ, जालपादश्च M 15a °चक्राहं] Σ, °चक्राह्वां
 M 15b °कुक्कुटान् शुं] C_ΣK₇K₇₆E, °कुक्कुटा शुं K₈₂, °कुक्कुटां शुं K₁₀, °कुक्कुटा
 शुं M • °श्येनकान्] C₉₄C₀₂K₇E, °शोनकान् C₄₅, °श्येनका K₈₂, °श्येनकां K₁₀K₇₆,
 °श्येनकम् M

काकोलूकं बलाकं च मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् ॥ ५:१५ ॥

अमेध्यांश्चापवित्रांश्च सर्वानेव विवर्जयेत् ।

शाकमूलफलानां च अभक्ष्यं परिवर्जयेत् ॥ ५:१६ ॥

मानवेषु पुराणेषु शैवभारतसंहिते ।

कीर्तितानि विशेषेण शौचाचारमशेषतः ।

त्वया जिज्ञासितो ऽस्म्यद्य संक्षिप्तः कथितो मया ॥ ५:१७ ॥

सत्यवादी शुचिर्नित्यं ध्यानयोगरतः शुचिः ।

अहिंसकः शुचिर्दान्तो दयाभूतक्षमा शुचिः ॥ ५:१८ ॥

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।

यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ।

19ab ≈ Manu 5.106: सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । यो ऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ॥

15c काकोलूकं बलाकं च] $C_{45}K_7K_{76}$, काकोलूकस्व \asymp C_{94} , काकोलूकबलाकं च $C_{02}K_{82}ME$, (काकोलूकं बलाकं च) K_{10} 15d मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत्] Σ , मत्स्यादीनि च वर्जये M 16a अमेध्यांश्चापवित्रांश्च] $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$, (अमेध्यांश्चापवित्रांश्च) K_{10} , अमेध्याश्च पवित्राश्च M, अमेध्यांश्चापवित्रांश्च E 16b सर्वानेव विवर्जयेत्] Σ , सर्वान्येतानि वर्जयेत् M 17c विशेषेण] Σ , मशेषेण M 17e जिज्ञासितो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$ K_{76}^{pc} , जिज्ञासितो K_7 , जिज्ञासि K_{76}^{ac} , जिज्ञासतो E 17f ऽक्षिप्तः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$ E, ऽक्षिप्त C_{45} , ऽक्षिप्त $K_{10}M$ • कथितो] Σ , कथितं E 18a ऽवादी] Σ , ऽवादि M • शुचिर्नित्यं] Σ , शुचिर्नित्यं K_{76} 18b ऽरतः शुचिः] $C_{94}C_{45}K_{76}E$, ऽरतः शुचि $C_{02}K_7$, ऽरतः शुचिर्न $K_{82}K_{10}$, ऽरत शुचि M 18c अहिंसकः] Σ , अहिंसक $C_{45}M$ • शुचिर्दान्तो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}$, शुचि दान्तो $C_{02}K_7M$, शुचिर्दान्तौ E 18d ऽभूतः] Σ , ऽभूतः M • शुचिः] Σ , शुचि M 19b ऽशौचं परं स्मृतम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ऽशौचं परं स्मृतम् $C_{45}C_{02}$, ऽशौचं परं स्मृतः M, ऽशौचयनं स्मृतः E 19cd यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न] $C_{\Sigma}K_7K_{76}$ (unmetr.), यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न $K_{82}K_{10}$, यो र्थे शुचि हि स शुद्धि M, यो ऽर्थे हि सुशुचिर्विप्र न E 19d ऽशुचिः शुचिः] $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$, शुचि शुचिः K_{10} , ऽशुचि शुचि M, ऽशुचिः शुचि E

पञ्चमो ऽध्यायः

कायवाङ्मनसां शौचं स शुचिः सर्ववस्तुषु ॥ ५:१९ ॥

शौचाशौचविधिज्ञमानव यदि कालक्षये निश्चयः

सौभाग्यत्वमवाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतः ।

प्राप्तं तेन इहैव पुण्यसकलं सद्धर्मशास्त्रेरितं

जीवान्ते च परत्रमीहितगतिं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ५:२० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शौचाचारविधिर्नामाध्यायः पञ्चमः ॥

20b ≈ 4.67b above : लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतम्

19cd E adds here, after pādas cd : शौचाशौचविधिर्ज्ञात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषात् (None of the palm-leaf MSS, nor K₄₁ or K₁₀₇, add anything.)

19e वाङ्मनसां शौचं] Σ, वाङ्मनसा शुद्धि M 19f शुचिः] Σ, शुचि C₀₂M • वस्तुषु] Σ, वस्तुषु: K₇, वस्तुशु M 20a शौचाशौचं] Σ, शौचाशुच C₄₅ • यदि] Σ, यदि: M • कालक्षये निश्चयः] K₈₂^{ac}K₇, कालक्षयेर्निश्चयः C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₇₆, कालक्षयेन्निश्चयः C₀₂K₁₀, कालक्षयानिश्चयः M, कालक्षयेतिश्च यः E 20b कीर्तिर्यशो] C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E, कीर्तिर्यशो C₉₄C₀₂(unmetr.), कीर्तिर्यषा M • लङ्कृतः] Σ, लङ्कृतः C₄₅, लङ्कृतम् M 20c सद्धर्मं] Σ, य धर्मं M • एरितम्] Σ, ओदितः E 20d परत्रमीहितं] Σ, परत्रमीहितं M, पवित्रमीहितं E • गतिं] em., गतिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇MK₇₆E • निःसंशयम्] C₉₄K₁₀K₇K₇₆, निःसंशयः C₄₅C₀₂K₈₂ME Colophon: वृषसारं] Σ, वृषारं K₇₆ • विधिर्नामां] C₉₄K₇₆, विधिनामां C₄₅C₀₂K₈₂K₇M, विधिर्नामां K₁₀, विधिर्नाम E • अध्यायः पञ्चमः] Σ, अध्यायः पञ्चमः श्लोक २५ M, पञ्चमो ऽध्यायः E

[षष्ठो ऽध्यायः]

[नियमेष्विज्या (२)]

अथ पञ्चविधामिज्यां प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ।
धर्ममोक्षप्रसिद्ध्यर्थं शृणुष्वावहितो द्विज ॥ ६ : १ ॥

अर्थयज्ञः क्रियायज्ञो जपयज्ञस्तथैव च ।
ज्ञानं ध्यानं च पञ्चैतत्प्रवक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६ : २ ॥

[अर्थयज्ञः]

अग्न्युपासनकर्मादि अग्निहोत्रक्रतुक्रिया ।
अष्टका पार्वणी श्राद्धं द्रव्ययज्ञः स उच्यते ॥ ६ : ३ ॥

[क्रियायज्ञः]

आरामोद्यानवापीषु देवतायतनेषु च ।
स्वहस्तकृतसंस्कारः क्रियायज्ञः स उच्यते ॥ ६ : ४ ॥

[जपयज्ञः]

जपयज्ञं ततो वक्ष्ये स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 202r–203r, C₄₅ ff. 209r–209v, C₀₂ ff. 278r–279r, K₈₂ ff. 9v–10v, K₁₀ exp. 51 (lower–upper) – 52 (lower), K₇ ff. 218r–218v, K₇₆ ff. 218r–219r, E pp. 599–601; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a °मिज्यां] C₄₅ K₇₆, °मीज्यां C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E 1b °त्तम] Σ, °त्तमः
K₁₀ K₇ 1c °मोक्षप्रसिद्ध्यर्थं] C_Σ K₇ K₇₆, °मोक्षप्रसिद्ध्यर्थं K₈₂ K₁₀, °मोक्षेशसिद्ध्यर्थं E
1d द्विज] Σ, भव E 2a अर्थयज्ञः] C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇₆, अनर्थयज्ञः C₄₅, अर्थयज्ञ
K₁₀ K₇, अर्थयज्ञ° E 2c ज्ञानं] Σ, ज्ञान C₀₂ K₇ 3b अग्नि°] Σ, {अ. 1. C₉₄,
°° K₁₀ • °क्रिया] Σ, °क्रियाः C₄₅ C₀₂ 3c पार्वणी] Σ, पर्वणी C₄₅, {पर्वणी K₁₀
3d °यज्ञः] Σ, °यज्ञ C₀₂, °° K₁₀ 4b °यतनेषु] C₄₅ C₀₂ E, °लयनेषु C₉₄ K₈₂
K₇ K₇₆, °यत°° K₁₀ 4c °हस्त°] Σ, °° K₁₀, °हस्तैः E 5a °यज्ञं ततो]
Σ, °यज्ञं तपो C₄₅ °यज्ञस्ततो C₀₂

षष्ठोऽध्यायः

वेदाध्ययन कर्तव्यं शिवसंहितमेव च ।
इतिहासपुराणं च जपयज्ञः स उच्यते ॥ ६:५ ॥

[ज्ञानयज्ञः]

इदं कर्म अकर्मैदमूहापोहविशारदः ।
शास्त्रचक्षुः समालोक्य ज्ञानयज्ञः स उच्यते ॥ ६:६ ॥

[ध्यानयज्ञः]

ध्यानयज्ञं समासेन कथयिष्यामि ते शृणु ।
ध्यानं पञ्चविधं चैव कीर्तितं हरिणा पुरा ।
सूर्यः सोमो ऽग्नि स्फटिकः सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् ॥ ६ : ७ ॥

सूर्यमण्डलमादौ तु तत्त्वं प्रकृतिरुच्यते ।
तस्य मध्ये शशिं ध्यायेत्तत्त्वं पुरुष उच्यते ॥ ६:८ ॥

चन्द्रमण्डलमध्ये तु ज्वालामग्निं विचिन्तयेत् ।
प्रभुतत्त्वः स विज्ञेयो जन्ममृत्युविनाशनः ॥ ६:९ ॥

अग्निमण्डलमध्ये तु ध्यायेत्स्फटिक निर्मलम् ।
विद्यातत्त्वः स विज्ञेयः कारणमजमव्ययम् ॥ ६:१० ॥

विद्यामण्डलमध्ये तु ध्यायेत्तत्त्वमनुत्तमम् ।

5c वेदा०] Σ , अदा० K_{10} 5e ०पुराणं च] Σ , ०पुराणश्च E 5f ०यज्ञः] Σ , ०यज्ञ C_{02} 6a कर्म] Σ , क्रमम् E 6c ०चक्षुः] Σ , ०चक्षु C_{02} 6d ०यज्ञः] Σ , ०यज्ञ C_{02} , ०यज्ञस्य K_{10} 7a ०यज्ञं] Σ , ०यज्ञ $C_{02}K_{10}$ 7c ध्यानं] Σ , ध्यान K_{82} K_7 7e सोमो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$, सोमा० $C_{45}K_{10}E$ 7f सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम्] C_{45} , सूक्ष्मं तत्त्वं C_{94} , सूक्ष्मतत्त्वं च पञ्चमः $C_{02}K_{82}K_{10}$, सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K_{77} , सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K_{76} , सूक्ष्मां तत्त्वश्च पञ्चमम् E 8c शशि] Σ , शशि K_{10} , शशिन् K_7 8cd ध्यायेत्त०] Σ , ध्यायेत० C_{02} 9b ज्वालामग्निं] Σ , जालामग्नि K_7 9c ०तत्त्वः] $C_{\Sigma}K_7K_{76}$, ०तत्व K_{82} , ०तत्त्वं $K_{10}E$ 9d ०नाशनः] Σ , ०नाशनम् $C_{02}E$ 10b ध्यायेत्स्फटिक] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ध्यायेत्स्फटि C_{94}^{ac} , ध्याये स्फटिक $C_{02}E$ • ०मलम्] Σ , ०मलः K_{82} , ०मलः K_7 10c तत्त्वः स] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, तत्त्वन C_{94} , तत्व स C_{02} , तत्त्वं स E 10d ०जमव्ययम्] Σ , ०मव्ययं C_{02} 11ab ध्यायेत्त०] Σ , ध्यायेत० C_{02}

अकीर्तितमनौपम्यं शिवमक्षयमव्ययम् ।
 पञ्चमं ध्यानयज्ञस्य तत्त्वमुक्तं समासतः ॥ ६:११ ॥

विगतराग उवाच ।
 एकैकस्य तु तत्त्वस्य फलं कीर्तय कीदृशम् ।
 कानि लोकाः प्रपद्यन्ते कालं वास्य तपोधन ॥ ६:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 ब्रह्मलोकं तु प्रथमं तत्त्वप्रकृतिचिन्तया ।
 कल्पकोटिसहस्राणि शिववन्मोदते सुखी ॥ ६:१३ ॥

द्वितीयं तत्त्व पुरुषं ध्यायमानो मृतो यदि ।
 विष्णुलोकमितो याति कल्पकोट्ययुतं सुखी ॥ ६:१४ ॥

प्रभुतत्त्वं तृतीयं तु ध्यायमानो मरिष्यति ।
 शिवलोके वसेन्नित्यं कल्पकोट्ययुतं शतम् ॥ ६:१५ ॥

विद्यातत्त्वामृतं ध्यायेत्सदाशिवमनामयम् ।
 अक्षयं लोकमाप्नोति कल्पानान्तपरं तथा ॥ ६:१६ ॥

पञ्चमं शिवतत्त्वं तु सूक्ष्मं चात्मनि संस्थितम् ।
 न कालसंख्या तत्रास्ति शिवेन सह मोदते ॥ ६:१७ ॥

11cd DhP 4.14ab : अकीर्तितमनौपम्यं पञ्चमं शिवमण्डलम्

11e ०यज्ञस्य] Σ , ०यज्ञश्च $C_{02}E$ 11f समासतः] Σ , सनातनः E 12a तु]
 conj., त्रि० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, हि E 12c लोकाः] $C_{94}K_{82}K_7$, लोका $C_{45}C_{02}K_{10}$
 $K_{76}E$ • प्रपद्यन्ते] Σ , प्र० Σ C_{94} 12d वास्य] Σ , चास्य $K_{82}K_{76}$ • ०धन] Σ ,
 ०धनः $C_{45}K_7$ 13ab प्रथमं तत्त्व०] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$, om. K_{82}^{ac} , प्रथमं तत्त्वं $K_{76}E$ •
 प्रकृतिचिन्तया] Σ , च कृतिचिन्तय E 13d सुखी] Σ , सुखम् E 14c याति] Σ ,
 यान्ति E 15a ०तत्त्वं] Σ , ०तत्त्व C_{02} • तृतीयं] Σ , तृतीयस् E 15b ध्यायमानो
 मरिष्यति] Σ , ध्याय० Σ C_{94} , ध्यायमानो मरिष्यति E 15c शिवलोके] Σ ,
 शिवलोक C_{45} , रुद्रलोके E • वसेन्नित्यं] Σ , वसे नि० C_{02} 15d ०युतं] Σ , ०युत K_{10}
 16a ०तत्त्वामृतं] Σ , ०तत्त्वमृतन् C_{02} , ०तत्त्वामृतं E 16c अक्षयं] Σ , अक्षय० E

षष्ठो ऽध्यायः

पञ्चध्यानाभियुक्तो भवति च न पुनर्जन्मसंस्कारबन्धः

जिज्ञास्यन्तां द्विजेन्द्र भवदहनकरः प्रार्थनाकल्पवृक्षो ।

जन्मेनैकेन मुक्तिर्भवति किमु न वा मानवाः साधयन्तु

प्रत्यक्षान्नानुमानं सकलमलहरं स्वात्मसंवेदनीयम् ॥ ६:१८ ॥

[नियमेषु तपः (३)]

मानसं तप आदौ तु द्वितीयं वाचिकं तपः ।

कायिकं च तृतीयं तु मनोवाक्कर्म तत्परम् ।

कायिकं वाचिकं चैव तपो मिश्रक पञ्चमम् ॥ ६:१९ ॥

मनःसौम्यं प्रसादश्च आत्मनिग्रहमेव च ।

मौनं भावविशुद्धिश्च पञ्चैतत्तप मानसम् ॥ ६:२० ॥

अनुद्वेगकरा वाणी प्रियं सत्यं हितं च यत् ।

20 ≈ MBh 6.39.16 (BhG 17.16): मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धि-
रित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥

18a °युक्तो] Σ, °यु॒ C₉₄ (tops of akṣaras lost), °युक्तौ E • च] Σ,
om. C₄₅ E • पुनर्जन्म°] Σ, पुनर्जन्म° C₉₄ (tops of akṣaras lost), पुनर्जन्म° C₀₂
18b जिज्ञास्यन्तां] C₉₄K₁₀K₇K₇₆E, जिज्ञास्यतां C₄₅K₈₂ (unmetr.), जिज्ञास्यन्ता C₀₂
18c जन्मेनैकेन] C₄₅K₁₀K₇E, जन्मेनैकेन C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆ (unmetr.) • मुक्तिर्भ°]
Σ, मुक्ति भ° C₀₂ • न वा] Σ, भवा K₈₂ • मानवाः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, मानमानवाः
C₄₅, मानवा C₀₂, मानव E 18d प्रत्यक्षा°] Σ, प्रत्यक्ष° K₈₂ • °वेदनीयम्] C₄₅K₈₂
K₁₀K₇₆, °वेदनीयः C₉₄C₀₂K₇, °वेदनीय E 19a तप] Σ, °तपम् E 19c कायिकं
च तृतीयं तु] Σ, मानसं तप आदौ तु K₁₀ (eyeskip) 19d मनोवाक्कर्म] C₉₄K₇K₇₆E,
मनोक्कर्म C₄₅, मनोवाक्कर्म° C₀₂, मनोवाक्काय° K₈₂K₁₀ • °परम्] C₀₂K₇₆, °परः C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₇E 19e कायिकं] Σ, कायिक K₈₂K₇₆ 20a °सौम्यं] K₇, °सौम्य°
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆E, °सौम्य° C₀₂ (tops of akṣaras lost) • प्रसादश्च] C₉₄C₀₂K₈₂
K₇K₇₆, प्रसादं च C₄₅E, प्रदानश्च K₁₀ 20c मौनं] Σ, मौन° E • °शुद्धिश्च] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₇, °शुद्धिं च C₀₂K₇₆E 20d पञ्चैतत्] C₉₄K₁₀K₇K₇₆, पञ्चैते C₄₅K₈₂,
पञ्चैतत् C₀₂, पञ्चैतन् E

स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाचिकं तप उच्यते ॥ ६:२१ ॥

आर्जवं च अहिंसा च ब्रह्मचर्यं सुरार्चनम् ।

शौचं पञ्चममित्येतत्कायिकं तप उच्यते ॥ ६:२२ ॥

इष्टं कल्याणभावं च धन्यं पथ्यं हितं वदेत् ।

मनोमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महर्षिभिः ॥ ६:२३ ॥

स्वस्ति मङ्गलमाशीर्भिरतिथिगुरुपूजनम् ।

कायमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महात्मभिः ॥ ६:२४ ॥

मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ।

अभ्रावकाशो वर्षासु तपःसाधनमुच्यते ॥ ६:२५ ॥

स्वमांसोद्धृत्य दानं च हस्तपादशिरस्तथा ।

21cd \approx MBh 6.39.15cd (BhG 17.15): अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ 22 cf. MBh 6.39.14 (BhG 17.14): देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ 24ab cf. ŚDhŚ 11.79: नमस्काराभिवादेषु स्वस्तिमङ्गलवाचकैः । शिवं भवतु सर्वत्र प्रब्रूयात्सर्वकर्मसु ॥ 25ab \approx MBh Suppl. 15.801: मण्डूकशायी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपा भवेत् \approx UMS 6.26ab: मण्डूकयोगो हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा; cf. ŚDhSaṅgr 9.32ab: अभ्रावकाशं शीतोष्णो पञ्चाग्निर्जलशायिता

21c \circ भ्यसनं चैव] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$, \circ भ्यसनं \approx C_{94} , \circ भ्यसन् चैव K_{10} , \circ भ्यसन K_{76} 22a आर्जवं च अहिंसा च] Σ , आर्जवत्वमहिंसाश्च E 22b \circ चर्य] Σ , \circ चर्य $C_{02}E$ 22c शौचं] Σ , शौच E 23a इष्टं] Σ , इष्ट $C_{02}K_{10}$ • \circ भावं] Σ , \circ भावश्च E 23b पथ्यं] Σ , सत्यं E 23c मनो] Σ , मन \circ E • पञ्चैतत्] Σ , पञ्चैतत् K_7 , पञ्चैतान् E 23d तप उक्तं महर्षिभिः] Σ , तपमुक्तं महर्षिभिः E 24a \circ शीर्भिः] C_{94} E, \circ शीर्भिः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ 24b \circ तिथिः] Σ , \circ तिथि E 24c \circ मिश्रक] Σ , \circ \approx क C_{94} , \circ मित्यश्रक C_{45} • पञ्चैतत्] Σ , पञ्चैतन् E 24d तप उक्तं] Σ , तपमुक्तं E 25b ग्रीष्मे] Σ , गृष्मे E 25c \circ वकाशो] em., \circ वकाशे $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ 25d तप] Σ , तप C_{02} • \circ साधनमु] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, \circ साधन उ] $C_{45}C_{02}K_{10}$ 26a दानं] Σ , दान K_{10} (tops of akṣaras lost), दानश्च E

षष्ठो ऽध्यायः

पुष्पमुत्पाद्य दानं च सर्वे ते तपसाधनाः ॥ ६:२६ ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं नक्तं च तप्तकृच्छ्रमयाचितम् ।

चान्द्रायणं पराकं च तपः सांतपनादयः ॥ ६:२७ ॥

येनेदं तप तप्यते सुमनसा संसारदुःखच्छिदम्

आशापाश विमुच्य निर्मलमतिस्त्यक्त्वा जघन्यं फलम् ।

स्वर्गाकाङ्क्षानृपत्वभोगविषयं सर्वान्तिकं तत्फलं

जन्तुः शाश्वतजन्ममृत्युभवने तन्निष्ठसाध्यं वहेत् ॥ ६:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे षष्ठो ऽध्यायः ॥

26c दानं] Σ , दानश् E 26d तपः] E, तपः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (unmetr.)
27a कृच्छ्रातिकृच्छ्रं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}E$, कृच्छ्रादिकृच्छ्र C_{02} , कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_{10} ,
कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_7 27b तप्तः] Σ , तपः K_{76} • •याचितम्] Σ , •याचितः E
27c चान्द्रायणं पराकं] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7K_{76}$, चान्द्रायणं पराकं C_{45} , चान्द्रायणं पराकं K_{82} ,
चान्द्रायणवराकश् E 27d तपः सांतपनादयः] Σ , तपसान्तपनादयः $C_{02}E$ 28a तप
तः] E, तपस्तः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (unmetr.) • •मनसा] em., •मनसः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$
 $K_7K_{76}E$ • •दुःखः] Σ , •दुःखं K_{76} 28b निर्मलमतिः] Σ , निर्मलमतिः C_{45} •
जघन्यं] Σ , जगत्वं E 28c •काङ्क्षः] Σ , •काङ्क्षः E • सर्वान्तिकं] Σ , सर्वान्तिकं C_{45}
28d •भवने] Σ , •भवेने K_7 • •साध्यं वहेत्] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, •साध्यम् Σ
 C_{94} , •साध्यं वहेत् C_{45} , •साध्यं वदेत् E

[सप्तमो ऽध्यायः]

[नियमेषु दानम् (४)]

दानानि च तथेत्याहुः पञ्चधा मुनिभिः पुरा ।
अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च भूमि गोदान पञ्चमम् ॥ ७:१ ॥

[अन्नदानम्]

अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः अन्नात्पुष्टिर्वपुः सुखम् ।
अन्नाच्छ्रीः कान्ति वीर्यं च अन्नात्सत्त्वं च जायते ॥ ७:२ ॥

अन्नाजीवन्ति भूतानि अन्नं तुष्टिकरं सदा ।
आन्नात्कामो मदो दर्पः अन्नाच्छौर्यं च जायते ॥ ७:३ ॥

अन्नं क्षुधातृषाव्याधीन्सद्य एव विनाशयेत् ।
अन्नदानाच्च सौभाग्यं ख्यातिः कीर्तिश्च जायते ॥ ७:४ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 203r–204r, C₄₅ ff. 209v–210v, C₀₂ ff. 279r–280v, K₈₂ ff. 10v–11v, K₁₀ exp. 52 (lower–upper) – 53 (lower), K₇ ff. 218v–219v, K₇₆ ff. 219r–219v, E pp. 601–603; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a च तथेत्याहुः] C₉₄ C₀₂ K₁₀ K₇ E, च तथेत्याहुः C₄₅ K₈₂, तथेत्याहुः K₇₆ 1c वस्त्रं] Σ, वस्त्र C₀₂ K₁₀ 2a अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः] C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇₆, अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राण K₈₂^{ac}, अन्नात्तेजः स्मृति प्राणः K₇, अन्नाद्भवन्ति भूतानि E 2c अन्नाच्छ्रीः] Σ, अन्नाच्छ्री K₁₀ E • कान्ति वीर्यं च] C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀, कान्तिवीर्यञ्च C₉₄ K₇ K₇₆ (unmetr.), कान्तिवीर्यञ्च E 2d अन्नात्सत्त्वं च] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇, अन्ना सत्त्वञ्च C₀₂, अन्नात्सर्वञ्च K₇₆, अन्नात्सत्त्वश्च E • जायते] Σ, जाय= C₉₄ 3a अन्नाजी०] C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇₆ E, अन्ना जी० C₄₅ C₀₂ K₇ 3b अन्नं] Σ, अन्नां C₀₂, अन्ना K₁₀ • ०करं] Σ, ०करः C₀₂ E 3c दर्पः] C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇₆, दर्प C₄₅ K₇, दर्पो E 3d अन्नाच्छौर्यं च] C₉₄ C₀₂ K₇ K₇₆, अन्नात्सौर्यञ्च C₄₅ K₈₂ K₁₀, अन्नाच्छौर्यश्च E 4a अन्नं क्षु०] C₉₄ C₄₅ K₈₂^{pc} K₇ K₇₆^{pc}, अन्ना क्षु० C₀₂ K₈₂^{ac}, अन्नात्क्षु० K₁₀ E, अना क्षु० K₇₆^{ac} 4ab ०व्याधीन्स०] C₄₅ K₇, ०व्याधान्स० C₉₄ C₀₂ K₁₀ K₇₆, ०वाधान्स० K₈₂, ०व्याधा स० E 4b विनाशयेत्] Σ, विशयेत् C₄₅ 4d ख्यातिः] Σ, ख्याति K₇₆

सप्तमोऽध्यायः

अन्नदः प्राणदश्चैव प्राणदश्चापि सर्वदः ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ७:५ ॥

[वस्त्रदानम्]

वस्त्राभावान्मनुष्यस्य श्रियादपि परित्यजेत् ।
वस्त्रहीनो न पूज्येत भार्यापुत्रसखादिभिः ॥ ७:६ ॥

विद्यावान्सुकुलीनोऽपि ज्ञानवान्गुणवानपि ।
वस्त्रहीनः पराधीनः परिभूतः पदे पदे ॥ ७:७ ॥

अपमानमवज्ञां च वस्त्रहीनो ह्यवाप्नुयात् ।
जुगुप्सति महात्मापि सभास्त्रीजनसंसदि ॥ ७:८ ॥

तस्माद्वस्त्रप्रदानानि प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
न जीर्णं स्फुटितं दद्याद्वस्त्रं कुत्सितमेव वा ॥ ७:९ ॥

नवं पुराणरहितं मृदु सूक्ष्मं सुशोभनम् ।
सुसंस्कृत्य प्रदातव्यं श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ ७:१० ॥

5 \approx $\text{\$DhU}$ 1.27 : अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत् ॥ \approx MBh suppl 14.4.2285–86 : अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् । तस्मादन्नविशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ \approx NāradaP 1.13.71 : अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । सर्वदानफलं यस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥ 5cd = $\text{\$DhU}$ 7.31cd \approx MBh 13.62.6ab : अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति

5a अन्नदः] Σ , अन्नद E 5b प्राणदश्चापि] Σ , प्राणश्चापि $K_{10}K_{76}$ • सर्वदः] Σ , सर्वदा: C_{02} 5d भूतं] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, तन् C_{94} , भूते C_{45} , भूतो E 6a •भावान्म•] Σ , •भावात्म• $K_{82}K_7$ 6b श्रियादपि] Σ , प्रियादपि C_{45} , श्रिया वापि K_7 8a •वज्ञां] Σ , •वज्ञं E 8b •हीनो] Σ , •ही C_{45} ••वाप्नुयात्] Σ , •वाप्नुवायात् K_{76}^{ac} 8c महात्मापि] Σ , महात्मपि K_{76} 9c जीर्णं स्फुटितं] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, जीर्णस्फुटितं $K_{10}E$, जीर्णस्फुटित K_{76} 9d कुत्सितमेव वा] Σ , कुत्सितमेव च C_{02} , कुत्सितमेव वा K_7 10b सूक्ष्मं] Σ , सूक्ष्म C_{02} , शुक्लं E 10c •दातव्यं] Σ , •दातव्य C_{02} 10d •समन्वितम्] Σ , •तं K_{82}^{ac}

वृषसारसंग्रहे

श्रद्धासत्त्वविशेषेण देशकालविधेन च ।
पात्रद्रव्यविशेषेण फलमाहुः पृथक्पृथक् ॥ ७:११ ॥
यादृशं दीयते वस्त्रं तादृशं प्राप्यते फलम् ।
जीर्णवस्त्रप्रदानेन जीर्णवस्त्रमवाप्नुयात् ।
शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् ॥ ७:१२ ॥

दद्याद्वस्त्रं सुशोभनं द्विजवरे काले शुभे सादरं
सौभाग्यमतुलं लभेत स नरो रूपं तथा शोभनम् ।
तस्मिन्याति सुवस्त्रकोटिं शतशः प्राप्नोति निःसंशयं
तस्मात्त्वं कुरु वस्त्रदानमसकृत्पारत्रिकोत्कर्षणम् ॥ ७:१३ ॥

[सुवर्णदानम्]

सुवर्णदानं विप्रेन्द्र संक्षिप्य कथयाम्यहम् ।
पवित्रं मङ्गलं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ७:१४ ॥
धारयेत्सततं विप्रं सुवर्णकटकाङ्गुलिम् ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ॥ ७:१५ ॥

11 cf. Manu 7.86–87 (the latter usually labelled as an additional verse): पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धादानतयाइव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य फलमश्नुते ॥ देशकालविधानेन द्रव्यं श्रद्धा-समन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तु तद्धर्मस्य प्रसाधनम् ॥ 15cd = 22.38 below = a line inserted after MBh 1.56.18 in some manuscripts as indicated in the critical edition

12ef om. K₁₀

11a °सत्त्व°] Σ, °स च° E 13a द्विजवरे काले शुभे] Σ, द्विजयिने एकाशुभं E
13b सौभाग्यम°] Σ, सौभाग्यत्वम° C₀₂^{ac} • नरो] Σ, दरो C₄₅ 13c तस्मिन्याति]
Σ, तस्मान्याति K₈₂ • सुवस्त्र°] Σ, स वस्त्र° E • °संशयम्] C₉₄C₄₅K₇K₇₆ °संशयः
C₀₂K₈₂K₁₀E 13d दानमसकृत्पा°] Σ, दानसत्पा° K₁₀K₇₆^{ac} 14a °दानं] Σ,
°दान K₁₀E 14b कथया°] Σ, कथा° K₇₆ 14d °पातक°] Σ, °पापक° C₉₄
15a विप्र] Σ, विप्रं K₇₆^{ac} 15b °कटकाङ्गुलिम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E, °कटकाङ्गुलिम्
C₉₄, °कटकाङ्गुलिम् K₁₀, °कटकाङ्गुलि K₇₆

सप्तमोऽध्यायः

दत्त्वा सुवर्णं विप्रेभ्यो देवेभ्यश्च द्विजर्षभ ।
तुटिमात्रेऽपि यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७:१६ ॥

रक्तिमाषककर्षं वा पलार्धं पलमेव वा ।
एवमेव फलंवृद्धिर्ज्ञेया दानविशेषतः ॥ ७:१७ ॥

[भूमिदानम्]

सर्वाधारं महीदानं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
अन्नवस्त्रहिरण्यादि सर्वं वै भूमिसम्भवम् ॥ ७:१८ ॥

भूमिदानेन विप्रेन्द्र सर्वदानफलं लभेत् ।
भूमिदानसमं विप्र यद्यस्ति वद तत्त्वतः ॥ ७:१९ ॥

मातृकुक्षिविमुक्तस्तु धरणीशरणो भवेत् ।
चराचराणां सर्वेषां भूमिः साधारणा स्मृता ॥ ७:२० ॥

एकहस्तं द्विहस्तं वा पञ्चाशच्छतमेव वा ।
सहस्रायुतलक्षं वा भूमिदानं प्रशस्यते ॥ ७:२१ ॥

एकहस्तां च यो भूमिं दद्याद्विजवराय तु ।

16a सुवर्णं] Σ , सुवर्णं K_{10} 16b ंर्षभं] Σ , ंर्षभः $C_{02}K_{10}$ 16c तुटि०] Σ ,
तुटि० E • मात्रे] Σ , मात्रो $K_{82}E$ 16d सर्वपापैः प्रमुच्यते] Σ , सर्वपापैः स मुच्यते
 C_{94} , सर्वपापै प्रमुच्यते E 17a रक्तिमाषक०] K_7^{ac} , रन्तिमाषक० $C_{94}K_{76}$, रत्तिमाषक०
 $C_{45}K_{82}K_7^{pc}$, रन्तिमान्सक० C_{02} , रत्तिमान्सक० K_{10} , रत्तिमाषक० E 17b ंर्धं] C_{94}
 $C_{45}K_7K_{76}E$, ंद्ध $C_{02}K_{82}K_{10}$ 17cd ंवृद्धिर्ज्ञेया] $C_{94}E$, ंवृद्धि ज्ञेया $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}$,
०वृद्धि ज्ञेया K_7 , ०वृद्धिता ज्ञेया K_{76} 18a ०धारं] C_{45} , ०धार० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$
E 18ab ०दानं प्रशंसन्ति] Σ , दा० नम्प० सन्ति C_{94} 18c अन्न०] Σ , अन्नन्त०
 K_{76}^{ac} 18d सर्वं वै] Σ , सर्वं वै C_{94} (tops of akṣaras lost) 19b ०फलं लभेत्]
 Σ , ०ललं भवेत् K_{10}^{ac} , ०लं भवेत् K_7 19c विप्र] Σ , विप्रं K_{76} 20a ०मुक्तस्तु] Σ ,
०मुक्तिस्तु E 20b ०शरणो] Σ , ०शरण K_7 , ०शरणां E 21a एकहस्तं] $C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_{76}$, एकहस्त० $C_{94}C_{02}E$ 21d भूमिदानं प्रशस्यते] Σ , भूमिदान प्रशस्यते C_{45} ,
पञ्चाशच्छतमेव वा । सहायुतलक्षम्वा भूमिदं प्रशस्यते K_{10} (eyeskip) 22a ०हस्तां च] Σ ,
०हस्तच्च $C_{45}K_{10}$ 22b दद्याद्वि०] Σ , दद्या द्वि० E

वर्षकोटिशतं दिव्यं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७:२२ ॥

एवं बहुषु हस्तेषु गुणागुणि फलं स्मृतम् ।
श्रद्धाधिकं फलं दानं कथितं ते द्विजोत्तम ॥ ७:२३ ॥

जामदग्न्येन रामेण भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
आयुरक्षयमाप्तं तु इहैव च द्विजोत्तम ॥ ७:२४ ॥

[गोदानम्]

हेमशृङ्गां रौप्यक्षुरां चैलघण्टां द्विजोत्तम ।
विप्राय वेदविदुषे दत्त्वानन्तफलं स्मृतम् ॥ ७:२५ ॥

[दानप्रशंसा]

दानाभ्यासरतः प्रवर्तनभवां शक्यानुरूपं सदा
अन्नं वस्त्रहिरण्यरौप्यमुदकं गावस्तिलान्मेदिनीम् ।
दद्यात्पादुकछत्तपीठकलशं पात्राद्यमन्यच्च वा
श्रद्धादानमभिन्नरागवदनं कृत्वा मनो निर्मलम् ॥ ७:२६ ॥

25ab ≈ VāgMāPr 17.33ab : हेमशृङ्गां रौप्यक्षुरां चैलघण्टावलम्बिनीम् । 25 cf., e.g., MBh 7.58.18 : तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गी रूपायुषुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ and BhavP Uttara 12.25 : हेमशृङ्गीं रौप्यक्षुरां सघण्टां कांस्यदोहनाम् । महादेवाय गां दद्याद्दीक्षिताय द्विजाय वै ॥

25ab Omitted in K₁₀

23b गुणागुणि०] Σ, गुणागुणि० E 23c ०धिकं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, ०धिक० C₉₄
K₇E 23d ०त्तम] Σ, ०त्तमः K₇ 24a जामदग्न्येन] C₄₅K₈₂K₇K₇₆, जामदग्न्येन
C₉₄, जामदग्न्येन C₀₂K₁₀E • रामेण] C₄₅K₇K₇₆E, ०रण C₉₄, रामेन C₀₂K₈₂K₁₀
24b दत्त्वा द्वि०] Σ, दद्याद्वि० C₄₅ 24c ०प्तं तु] Σ, ०प्नोति K₇₆ 24d च]
Σ, हि E 25a ०शृङ्गां] Σ, ०शृङ्गं K₈₂ • रौप्य०] Σ, रोप्यं K₇, रोप्य० K₇₆ •
०क्षुरां] Σ, ०क्षुरां C₀₂E 25b ०घण्टां] Σ, ०घण्टान् K₇₆ 25d दत्त्वानन्त०]
Σ, दत्त्वान्त० E 26a ०रूपं] Σ, ०रूप K₁₀ 26b ०रौप्य०] Σ, ०रोप्य० C₄₅,
०रौप्य० K₇ • गावस्तिलान्मे०] em., गावस्तिलाम्मे० C₉₄C₀₂K₇K₇₆, गावस्तिला मे०
C₄₅K₈₂, गावन्तिला मे० K₁₀, गावस्तिलं मे० E 26c दद्यात्पा०] Σ, दद्या पा० K₁₀ •
पात्राद्यमन्यच्च वा] Σ, पात्राद्यमन्यच्च वा C₄₅, पात्रेषु लब्धेषु वै E 26d श्रद्धादान०] Σ,
दत्त्वादान० E

सप्तमो ऽध्यायः

दानादेव यशः श्रियः सुखकराः ख्यातिमतुल्यां लभेद्
दानादेव निगर्हणं रिपुगणे आनन्ददं सौख्यदम् ।
दानादूर्जयता प्रसादमतुलं सौभाग्य दानाल्लभेद्
दानादेव अनन्तभोग नियतं स्वर्गं च तस्माद्भवेत् ॥ ७:२७ ॥
दानादेव च शक्रलोकसकलं दानाज्जनानन्दनं
दानादेव महीं समस्त बुभुजे सम्राट्हीमण्डले ।
दानादेव सुरूपयोनिभुगश्चन्द्राननो वीक्ष्यते
दानादेव अनेकसम्भवसुखं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ७:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे दानप्रशंसाध्यायः सप्तमः ॥

27a om. K₇₆

27a यशः] C₄₅K₇E, यश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ • सुखकराः] Σ, सुखकर K₇^{pc}
• ख्यातिमतुल्यां] em., ख्यातिश्च तुल्यं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • लभेद्] Σ, भवेत् K₇E
27b निगर्हणं] C₉₄C₀₂K₈₂E, निगर्हणं C₉₄^{ac}, निगर्हणं C₄₅K₇, निगर्हणं K₁₀, निगर्हणे K₇₆
• ऽगणे आनन्ददं सौख्यदम्] Σ, ऽगणै आनन्ददं सौख्यदम् C₀₂, ऽगणैश्चानन्दसौख्यप्रदम् E
27c दानादूर्जयता] Σ, दानादूर्जयतां K₈₂, दानादु० E • प्रसाद०] Σ, प्रासाद० K₈₂ •
सौभाग्य] Σ, सौगाग्य C₄₅, सौभाग्यं E (unmetr.) • दानाल्लभेद्] C₄₅E, दानं लभेत्
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆ 27d दानादेव] Σ, दानादोव C₀₂ • ऽनियतं] Σ, ऽनियत
C₀₂ 28a शक्रलोकसकलं] Σ, शत्रुलोकसकलं K₈₂, शक्रलोकमतुलं E • दानाज्ज०]
Σ, दाना ज० C₉₄, दानार्ज० C₄₅ 28b दानादेव] Σ, दानेदेव C₄₅ • महीं समस्त]
conj., महींसमासु C₄₅C₀₂, महीं समासु C₉₄K₈₂K₇K₇₆, महीं समस्त K₁₀, महींयसां स
E • सम्राट्हीमण्डले] Σ, सम्राट्ही C₄₅ • ऽमण्डले] Σ, ऽमण्ड K₇₆^{ac} 28c सुरूप०]
Σ, स्वरूप० K₁₀ • ऽयोनिभु०] K₁₀E, ऽयोनिस्सु० C₉₄ • योनिः सु० C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆ •
• भुगश्च०] C₉₄C₀₂K₁₀K₇K₇₆, • भुग च० C₄₅K₈₂E • •न्द्राननो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E,
•न्द्रानने C₀₂K₁₀, •न्द्राननौ K₇ • वीक्ष्यते] C₄₅C₀₂, वीक्षते C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, विक्षते
E 28d निःसंशयम्] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, निःसंशयः C₀₂, निःसंशयः K₈₂E, निःसंशयः
K₁₀ Colophon: ऽप्रशंसाध्यायः सप्तमः] Σ, ऽप्रशंसाध्यायः समाप्तः C₄₅, ऽप्रशंसा
सप्तमो ऽध्यायः E

[अष्टमो ऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।
शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥ ८:१ ॥
शैवे तत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।
अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥ ८:२ ॥
संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।
पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ८:३ ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 204r–205v, C₄₅ ff. 210v–211v, C₀₂ ff. 280v–282r, K₈₂ ff. 11v–13r, K₁₀ exp. 53 (lower) – 54 (lower), K₇ ff. 219v–221r, P₅₇ exp. 426–428, K₇₆ ff. 219v–221r, K₄₁ ff. 213r–214v, E pp. 603–606 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a °स्वाध्यायनं] Σ, °स्वाध्ययनं K₇ 1b कार्यमिहामुत्र] C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ P₅₇ K₇₆,
इहामुत्र K₇₇, कार्यमिहामूत्र K₄₁ E • °र्थिना] Σ, °र्थिनां K₁₀ 1c शैवं] Σ, शैवलं C₀₂,
सैव° K₇₇ • सांख्यं] C₉₄ C₄₅ K₇ P₅₇ K₇₆ K₄₁ E, शांख्य C₀₂, साख्यं K₈₂ K₁₀, सङ्ख्या K₇₇
1d स्मार्तं] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ P₅₇ K₇₆ K₄₁ E, स्मार्त° C₀₂ K₁₀ K₇₇ • भारतसंहिताम्] C_Σ
K₁₀ P₅₇ K₄₁ E, भारतसंहिता: K₈₂, भारतसंहितां K₇, भारतसंहिता K₇₇ K₇₆ 2a शैवे]
C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆, शैवे C₄₅ P₅₇, सैव° K₇₇, शैवं K₄₁ E • तत्त्वं] Σ, °तत्त्व P₅₇
K₇₆ • विचिन्तेत] Σ, विचिन्तत K₇₇ 2b शैव°] P₅₇ K₇₇ K₇₆^{ac}, शैव: C₉₄ C₄₅ K₁₀
K₇ K₇₆^{pc}, शैवा: C₀₂ K₄₁ E, शैवा K₈₂ • °द्वये] Σ, °ये C₄₅ 2c विस्तरतः प्रोक्तं]
Σ, विस्तरत प्रोक्त K₇₇ 2d °सारसमुच्चयम्] C_Σ K₇ P₅₇ K₇₆ K₄₁ E, °सारं समुच्चयम् K₈₂,
°सारं समुद्ययं K₁₀, °सारसमुच्चये K₇₇ 3a संख्यातत्त्वं तु] K₈₂ K₇ P₅₇ K₇₆ K₄₁,
संख्यातत्त्वं तु C₉₄, संख्यातत्त्वं C₄₅, शाङ्खातत्त्वं तु C₀₂, संख्यतत्त्वन्तु K₁₀, संख्यातत्त्व तु E
• सांख्येषु] C_Σ K₈₂ K₇ P₅₇ K₄₁ E, सख्येषु K₁₀ K₇₇ K₇₆ 3b बोद्धव्यं] Σ, बोधव्य K₇₇
3c °तत्त्व°] Σ, °तत्त्वा° C₄₅, om. K₁₀ 3d महर्षिभिः] Σ, महर्षिभिः K₇₆

अष्टमोऽध्यायः

पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
अधोर्ध्वमध्यतिर्य च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥ ८:४ ॥
स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।
शिष्टाचारोऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥ ८:५ ॥
इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥ ८:६ ॥
[नियमेष्वपस्थनिग्रहः (६)]
शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।
स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥ ८:७ ॥

4a °कोषो] Σ, °कोष K₇₇ 4b °कीर्तितः] Σ, °कीर्तित K₇₇ 4c अधोर्ध्व°] Σ,
अधोर्ध्व K₁₀, आयोयश्च K₇₇ • °मध्य°] Σ, °मध° C₀₂, om. K₇₇ 4d यत्नतः] Σ,
यत्नत K₁₀ • सम्प्रवेशयेत्] Σ, समवेशयेत् K₇₇, सम्प्रबोधयेत् E 5a स्मार्तं वर्णाश्रमा°]
C₉₄, तस्मार्तम्बर्णाश्रमा° C₄₅, स्मार्तवर्णाश्रमा° C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, स्मार्तं वर्णाश्रमा°
P₅₇K₇₆, स्मार्तं वर्णाश्रमा° K₇₇ 5b धर्मन्याय°] Σ, धर्म न्याय° C₀₂, धर्मान्याय°
K₇₇ • °प्रवर्तनम्] C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆K₄₁, °प्रवर्तनं P₅₇, °पवर्तकं K₇₇, °प्रवर्तन
E 5c शिष्टा°] Σ, शिष्ट° K₄₁ • °चारो] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₇K₄₁, °चार° C₀₂
E, °चारा K₈₂K₇₆, °चारो P₅₇ 5d ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः] Σ, ग्राह्यस्तत्र °ङ्कितः
C₉₄, ग्राह्य तत्त्व असहितः K₇₇ 6b °ज्ञः] Σ, °ज्ञ C₀₂ 7ab शृणुष्वावहितो
विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम्] Σ, शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहः K₈₂, पञ्चोपस्थविनिग्रह
सृणुयावहितो द्विज K₇₇ 7c गर्हितोत्सर्गः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₇₆, गर्हितस्सर्गः C₀₂,
गर्हितो विप्र K₈₂, गर्हितः स्वर्गः K₇₇, गर्हितो स्वर्गः K₄₁E 7d स्वयं°] Σ, स्वयं° C₄₅
• कीर्त्यते] Σ, कीर्त्यते C₀₂ 7e °घातं] Σ, °घात C₀₂E

वृषसारसंग्रहे

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्रीं न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥ ८:८ ॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ ८:९ ॥

[स्वयंमुक्तिः]

अयोनिकषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ८:१० ॥

[स्वप्नघातम्]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥ ८:११ ॥

8a अगम्या स्त्री दिवा पर्वे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}K_{41}$, अगम्या \simeq दिवा पर्वे C_{94} ,
अगम्या $\simeq \simeq$ पर्वे P_{57} , अगम्य स्त्री दिवास्यसे K_{77} , अगम्या स्त्री दिवापूर्वे E 8b \circ पत्न्यपि]
 Σ , \circ पत्नी पि C_{02} , धर्मपत्नी च K_{77} 8c विरुद्धस्त्रीं न सेवेत] K_{41} , विरुद्धस्त्री न
सेवेत $C_{\Sigma}K_{10}K_7$, विरुद्धस्त्री निसेवेत $K_{82}P_{57}K_{76}$, विरुद्धस्त्री न भवेत K_{77} , द्विरुद्धास्त्रीन्न
सेवेत E 8d वर्णभ्रष्टाधिकासु च] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}$, वर्णभ्रष्टाधिकासु त C_{02} ,
वर्णभ्रष्टादिकाषु च K_{10} , वर्णभ्रष्टाविकाषु च K_7 , वर्णवर्णभ्रष्टाधिकाम च K_{77} , वर्णभ्रष्टापिकासु
च E 9a \circ मेष \circ] Σ , \circ मेय \circ C_{45} 10a अयोनि \circ] conj., अन्योन्य \circ C_{Σ}
 $K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$ • \circ कषणा] $C_{94}K_{82}$, \circ कर्षणा $C_{45}C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$
10b \circ कषणापि] $C_{\Sigma}K_{82}$, \circ कर्षणापि $K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$ 10c स्वयंमुक्ति \circ]
 Σ , स्वयमुक्ति \circ C_{45} • ज्ञेया] Σ , ज्ञेयां K_{10} 10d तस्मात्तां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}$
 $K_{76}K_{41}$, तस्मात्तं C_{02} , तस्मात्तां K_{10} , तस्मात्स्त्री E 11a स्वप्नघा \circ] Σ , स्वप्नजा \circ P_{57}^{ac}
11b पण्डितैः] Σ , पण्डितैः C_{02} , पण्डितैः K_7 11c रमन्ते] Σ , रमक्षन्ते K_{41}
11d प्रक्षरते] Σ , प्रस्खलतस् E • ततः] Σ , तत C_{02}

अष्टमोऽध्यायः

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।
स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥ ८:१२ ॥

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।
सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥ ८:१३ ॥

[वकव्रतम्]

वकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।
साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥ ८:१४ ॥

[श्चानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते धुनदं सदा ।
तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥ ८:१५ ॥

12cd cf. PadmaP 1.13.395cd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

12a दिवाशयं न] C_ΣP₅₇K₄₁E, दिवाशयेन्न K₈₂, दिवासयानं K₁₀, दिवाशायं K₇,
शिवाशयं K₇₆ 12b नित्यं] Σ, नित्य K₁₀ • ०परेण तु] Σ, ०परेण तु C₉₄, ०परेण च
C₀₂ 12c ह्येताः] K₇, ह्येता C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆K₄₁E 12d स्त्रियो] Σ, स्त्रीयो
E • ०कीर्तिताः] Σ, ०कीर्तिता K₇ 13ab मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रत०] C_ΣK₈₂K₇
P₅₇K₇₆, मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रत० K₁₀, मार्जारकवकश्चानगोमहीवेक० K₄₁, मार्जारकश्च
श्चानाश्च गोमहीवेक E 13c ०विष्ट०] Σ, ०विष्टा० E • ०मूत्रं] Σ, ०मूत्र० C₄₅K₁₀
13e ०मोदन्ति] Σ, ०षादन्ति E 14a तपोधन] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆, तपोधनः
K₇, तपोधनम् K₄₁E 14c साधयेच्च] Σ, साधये च C₄₅ • मनस्तुष्टिं] Σ, मनस्तुष्टि०
C₄₅C₀₂ 14d ०साधन०] Σ, ०सान० K₇ 15a मूत्रविष्टे न] Σ, मूत्रविष्टे च E
15b धुनदं] C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₄₁, श्वानदः K₈₂, धुनदं K₇₆, छादनं E 15c शर्वः]
C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, सर्वः C₄₅K₁₀, सव्वः C₀₂

वृषसारसंग्रहे

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।
भीमस्तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥ ८:१६ ॥

[महीव्रतम्]

कुदालैर्दारयन्तो ऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।
क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥ ८:१७ ॥

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।
स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥ ८:१८ ॥

[नियमेष्वुपवासः (८)]

शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।
उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ ८:१९ ॥

[शेषान्नम्]

वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।
भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥ ८:२० ॥

16a °वर्चो] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, °वच्चो $C_{45}K_{82}$, °वर्चा E 16b गोव्रतिको] Σ , °व्रतिको C_{94} 16c भीमस्तु०] $C_{02}K_{10}E$, भीमस्तु० $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$, भीमस्तु० K_{41} 17a कुदालैर्दारयन्तो] $K_{82}P_{57}K_{76}E$, कुदालैर्दारयन्तो C_{94} , कुदालैर्दारयन्तो C_{45} , कुदालैर्दारयन्तो C_{02} , कुदालैर्दारयन्तो K_{10} , कुदालैर्दारयन्तो K_7 , कुदालैर्दारयन्तो K_{41} 17b कीलकोटिशतैश्चितः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, कीलकोटिशतैश्चितः C_{02} $K_{41}E$ 17d °व्रतः] Σ , °व्रत K_7 18b जितेन्द्रियः] Σ , द्विजेन्द्रियः K_{10} 19a शेषान्नमन्तरान्नं च] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, शेषान्नमन्तरान्नाच्च $C_{02}E$, शेषान्नमन्तरान्नं च K_{82} , शेषान्नमन्तरान्नं च $P_{57}K_{76}$, शेषान्नमन्तरान्नाच्च K_{41} 19b नक्तायाचित०] Σ , नक्तायाचित० K_7 • च] Σ , वा E 19cd पञ्चैतत्क०] Σ , पञ्चैतत्क० C_{02} 20a °शेषं] Σ , °शेषां C_{45} 20d विघसाशनः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_{76}$, विघसाशनम् C_{45} , विघसाधिनः C_{02} , विघसाशनः K_7 , विघसाशनः P_{57} , घसाशन $P_{57}K_{76}$, विघसासनः K_{41} , विघसासनः E

अष्टमोऽध्यायः

[अन्तरान्नम्]

अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ८:२१ ॥

[नक्तान्नम्]

न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।
नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहता ॥ ८:२२ ॥

[अयाचितान्नम्]

अनारभ्य य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।
परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥ ८:२३ ॥

[उपवासः]

भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।
न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥ ८:२४ ॥

21cd \approx MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद्यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ \approx MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥

21a अन्तरा प्रातराशी] em., अन्तरा प्रान्तराशी $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, अन्तरा (क्रन्त)राशी K_{10} , अन्तरा प्रात्तराशी $P_{57}K_{76}$, अन्तमा प्रान्तराशी च K_{41} , अन्तसम्प्रान्तराशी E
21b सायमाशी] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, सायमाशीन् C_{94} , नायमाशी K_{41} ,
नियमाशी E 21c वासी भवति] Σ , वासी च भवति C_{02} 21d कदाचन] Σ ,
कदाचन: C_{02} 22a भोजनं] Σ , नोजनं K_7 22b च] Σ , तु C_{45} , om. K_{82}
• भोजयेत्] Σ , कारयेत् K_{10} 22c वेले च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, वेला
च C_{45} , वेलो च K_7 , वेले व E 22d धर्मं समीहता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$,
धर्मसमीहता $C_{02}K_{10}$, धर्मसमीहिता K_{41} , धर्मः समीहितः E 23a अनारभ्य य]
conj., अनारम्भस्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$ 23b कुर्यान्नि०] Σ , कुर्या नि० K_7
23c परैर्दत्तं तु] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}$, परैर्दत्तं C_{02} , परैर्दत्तन्तु K_{10} , परैर्दत्तन्तु
 K_7E 23d तमयाचि०] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$, नमयाचि० $P_{57}^{ac}K_{41}$, तमयाचि० P_{57}^{pc}
24a भक्ष्यं] Σ , भक्ष्य K_{82} 24c काङ्क्षेन्नो०] Σ , काङ्क्षे नो० C_{02} • युञ्जीत] C_{02}
 $K_{82}K_{10}K_{41}$, नत C_{94} , युञ्जीत C_{45} , भुञ्जीत K_7 , भुञ्जीत $P_{57}K_{76}E$ 24d वासः
स] $C_{\Sigma}K_{82}P_{57}K_{76}E$, वास स K_{10} , वासस्य K_7 , वासः स K_{41}

वृषसारसंग्रहे

[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]

मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।
मौनपञ्चकमित्येतद्धारयेन्नियतव्रतः ॥ ८:२५ ॥

[मिथ्यावचनम्]

असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।
अनर्थाप्रियवाक्यं यत् तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥ ८:२६ ॥

[पिशुनः]

परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।
अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥ ८:२७ ॥

[पारुष्यम्]

मृत माता पिता चैव हानिस्थानं कथं भवेत् ।
भुङ्क्ष्व कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥ ८:२८ ॥

25a °पारुष्य°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, °संभिन्ना C₀₂, संभिन्ना K₄₁, °याभिन्ना E 25b °तीक्ष्णवाग°] conj., °स्पृष्टवाग° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, पृष्टवाक° C₀₂K₄₁, पृष्टेवाक° E • °प्रलापनम्] Σ, °प्रलापिनं K₇₆ 25c मौनपञ्चक°] C₉₄C₄₅K₁₀, मौनं पञ्चक° C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, मौनम्पञ्च° P₅₇K₇₆ • °त्येत°] Σ, °त्ये° P₅₇^{ac} 25d °रयेन्नि°] Σ, °रयेन्नि° E 26a °दृष्टं च] Σ, दृष्टञ्च C₀₂ 26b धर्माच्चापि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, धर्मश्चापि C₀₂K₄₁, धर्मं चापि E • बहिष्कृतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, बहिष्कृतः C₀₂E, नहिष्कृतं K₁₀, बहिष्कृतः K₄₁ 26c अनर्था°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, अनर्थ° C₀₂K₄₁E 26cd °वाक्यं यत्तन्मि°] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆K₄₁, वक्तार तं मि° C₀₂, वाक्यं यत्तन्मि° K₁₀, वाक्यं यन्तन्मि° K₇E 26d स्मृतम्] Σ, स्मृतः C₄₅ 27a परश्रीं ना°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, परस्त्री ना° C₀₂K₄₁^{pc}E, परस्त्रीन्ना° K₁₀, परस्त्री श्री ना° K₄₁^{ac} • °भिनन्दन्ति] Σ, °भिनन्ति C₄₅, °भिनन्दन्ति C₀₂ 27b परस्यैश्वर्य°] Σ, परस्यैश्वर्य° C₄₅ 27c °दर्शना°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆E, °दर्शना° C₀₂, °दर्शनां K₁₀, °दर्शना° K₄₁ 27d पिशुनः] Σ, पिशुन C₀₂ 28a मृत] Σ, मृता P₅₇^{pc} 28b °स्थानं] Σ, °स्थान C₄₅C₀₂ 28c भुङ्क्ष्व] K₇P₅₇K₇₆, भुक्तव C₉₄, भुक्त्वा C₄₅C₀₂, भुङ्क्ष्व K₈₂, भुक्ष K₁₀, भुक्त्वा K₄₁, भुक्त्वा E • कामममृष्टानां] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆E, कामममृष्टानां C₄₅, कामसुसमृष्टानां C₀₂, काममुसमृष्टानां K₁₀, पारुष्यमृष्टानां K₄₁

अष्टमोऽध्यायः

[तीक्ष्णवाक्]

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।
एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥ ८:२९ ॥

[असत्प्रलापः]

द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।
असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥ ८:३० ॥

मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।
अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥ ८:३१ ॥

यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।
जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥ ८:३२ ॥

29a स्फुटसे] Σ , स्फुटय K_{10} 30a ०युद्धं] Σ , ०युद्धश्च E 30b ०कथं] $K_{10}K_7K_{76}$, ०कथं $C_{\Sigma}K_{82}P_{57}$, ०कर्षं $K_{41}E$ 30cd पञ्चैतत्की०] Σ , पञ्चैते की० K_{10} , पञ्चैतत्की० K_7 30d मे] Σ , ते E 31a कार्यं] Σ , कार्या K_{10} 31b वाक्यं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}E$, वाक्यं $C_{02}K_{10}K_{41}$ • ०सौभाग्यं] Σ , ०सौभाग्यं C_{45} 31c ०भिन्नं] Σ , ०भिन्न C_{02} , ०दिग्धं E 32b दूषितः] Σ , दूषित C_{02} , भूषितः E 32c जन्मे जन्मे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{41}E$, जन्म जन्म $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$ • दुर्गन्धो] $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, दुर्गन्धो C_{45} , दुर्गन्धा C_{02} , दुर्गन्धो K_{82} , दृगन्धो E

तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं
वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।
वक्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः
शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥ ८:३३ ॥

[नियमेषु स्नानम् (१०)]

स्नानं पञ्चविधं चैव प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ८:३४ ॥

[आग्नेयं स्नानम्]

आग्नेयं भस्मना स्नानं तोयाच्छतगुणं फलम् ।
भस्मपूतं पवित्रं च भस्म पापप्रणाशनम् ॥ ८:३५ ॥
तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत देहिनां तु मलापहम् ।
सर्वशान्तिकरं भस्म भस्म रक्षकमुत्तमम् ॥ ८:३६ ॥

33a तस्मान्मौ०] $C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, Σ त्मौ० C_{94} , तस्मात्मौ० $C_{45}K_{82}$ • सदैव] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}E$, सदैव $C_{02}K_7K_{76}^{ac}K_{41}$, सुदैव K_{10} • कुर्वीत यो निश्चितम्] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, कुर्वन्ति योनिश्चितम् $C_{02}K_{82}$, कुर्वन्ति योनिश्चित K_{10} 33b अलङ्घ्यता च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}$, अलङ्घ्यताञ्च $C_{02}K_7K_{41}E$ • सर्वा सभां] $C_{94}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}E$, सर्वा सभा $C_{45}K_7$, सर्वः सभान् C_{02} , सर्वा सुभा K_{10} 33c वक्राच्चोत्पलगन्धमस्य] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, वक्रं चोत्पलमस्य C_{02} , वक्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{82} , वक्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{10} , वक्राच्चोत्पलगन्धमस्य P_{57}^{pc} , वक्राच्चोत्पलगन्धमस्य E 33d •सहस्रशो] Σ , •सहस्रशो C_{45} • •मलम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, •मलः $C_{45}C_{02}K_{41}E$ 34a पञ्चविधं] Σ , पञ्चवि C_{45} 34b यथातथम्] Σ , Σ तथम् C_{94} 34c आग्नेयं] Σ , आग्नेये K_{10} • वारुणं] Σ , ब्राह्मणं $K_{41}E$ • ब्राह्म्यं] Σ , ब्रह्म्यं K_7 35a स्नानं] Σ , स्नाना K_{82}^{ac} 35b •गुणं] Σ , •गुण० K_7 35d •प्रणाशनम्] Σ , •प्रशनाशनं K_{76} 36a तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत] Σ , Σ त K_{10} 36b मला०] Σ , पला० K_{41} 36c सर्व०] Σ , एना० K_{41} 36cd भस्म भस्म] Σ , भस्म K_{76}^{ac}

अष्टमोऽध्यायः

भस्मना त्र्यायुषं कृत्वा ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।
 भस्मना ऋषयः सर्वे पवित्रीकृतमात्मनः ॥ ८:३७ ॥
 भस्मना विबुधा मुक्ता वीरभद्रभयार्दिताः ।
 भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव ब्रह्मणानुमतिः कृता ॥ ८:३८ ॥
 चतुराश्रमतोऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् ।
 तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं भस्मधारणहेतुतः ॥ ८:३९ ॥

[वारुणं स्नानम्]

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।
 नदीतोयतडागेषु प्रस्त्रवेषु हृदेषु च ॥ ८:४० ॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।
 त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥ ८:४१ ॥

37a त्र्यायुषं कृत्वा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, त्र्यायुः ॐ ॐ C₉₄, त्र्यायुष्यं कृत्वा P₅₇,
 त्र्यायुष्यं ब्रह्मा K₇₆ 37b ॐव्रते] Σ, ॐव्रतं K₄₁E 37c ऋषयः सर्वे] Σ, ऋषिभिर्सेर्वैः E
 38a मुक्ता] Σ, मुक्ताः E 38b ॐर्दिताः] Σ, ॐर्दिताः C₄₅ 38c भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव]
 corr. TÖRZSÖK, भस्मानुसंसं दृष्ट्वैव C₉₄, भस्मानुशंसां दृष्ट्वैव C₄₅, भस्मानुसंसदृष्ट्वैव C₀₂K₁₀,
 भस्मानुसंसन्दृष्ट्वैव K₈₂, भस्मानुशंसंदृष्ट्वैव K₇, भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव P₅₇, भस्मानुशंसं दृष्ट्वा K₇₆,
 भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव K₄₁, भस्मना शं प्रदृश्यैवं E 38d ब्रह्मणानुमतिः] em., ब्रह्मणानुमता
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, ब्राह्मणानुमतो K₄₁E • कृता] em., कृतः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₄₁
 E, कृतिः C₀₂, कृताः K₈₂K₇₆ 39a चतुराश्रमतो] C₄₅C₀₂K₁₀P₅₇K₇₆E, चातुराश्रमतो
 C₉₄K₇K₄₁, चतुराश्रतो K₈₂^{ac}, चातुराश्रमतो K₈₂^{pc} 39ab ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम्]
 Σ, ऽधिक्यव्रतपाशुपतं ॐ ॐ K₁₀ (tops of akṣaras lost) 39c तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं]
 Σ, om.K₁₀ 39d ॐहेतुतः] em. TÖRZSÖK, ॐहेतवः C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁
 E, ॐहेतुना C₀₂, ॐहेतुनुतः K₁₀ 40a वारुणं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇K₇₆E, वा ॐ ॐ
 C₉₄, वारुणा K₇^{ac}, वारुण K₇^{pc}, वरुणं K₄₁ • सलिलं] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆, सलिलं
 K₇K₄₁E 40b विविधं नरैः] C_ΣK₈₂K₇₆K₄₁, विविन्नरैः K₁₀, विधिवन्नरैः K₇P₅₇E
 40c ॐतडागेषु] Σ, ॐतडागेवा K₁₀ 40d प्रस्त्रवेषु] Σ, प्रयेवेषु K₁₀, प्रभवेषु K₇
 41a विप्रेन्द्र] Σ, विपेन्द्र K₇P₅₇ 41b विदुर्बुधं] Σ, विदुर्बुधं K₇

वृषसारसंग्रहे

[वायव्यं स्नानम्]

गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।
तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥ ८:४२ ॥

[दिव्यं स्नानम्]

वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।
स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥ ८:४३ ॥

इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र
निगदित तव पृष्ठः सर्वलोकानुकम्प्य ।
सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्
न भवति पुनर्जन्म कल्पकोट्यायुते ऽपि ॥ ८:४४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः ॥

M resumes with अष्टमः in the colophon.

42d ०क्तं] Σ, ०क्त K₁₀ 43b तनुम्] Σ, तनं K₇ 43c दिव्यं] Σ, दिव्य K₁₀K₄₁
43d जगदादि०] Σ, गजदादि० C₄₅ 44a ०भागः] Σ, ०भागं K₇ 44b निगदित
तव] E, निगदितस्तव C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁ (unmetr.) • ०कम्प्य] C₉₄, ०कम्प
C₄₅C₀₂K₈₂K₇P₅₇K₇₆, ०कम्पः K₁₀, ०कम्प्यः K₄₁E 44c ०पहारी] C₄₅C₀₂K₁₀,
०पहारि C₉₄K₇(unmetr.), ०प्रहारि K₈₂P₅₇K₇₆K₄₁, ०पहारे E • ०पञ्चाशदेतन्] C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀^{Pc}K₇P₅₇K₇₆, ०पञ्चाशमेतन् C₀₂K₄₁E, ०पञ्चादेतन् K₁₀^{ac} 44d पुनर्जन्म] C₀₂
K₁₀K₇₆, पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₄₁E, पुनर्जन्म C₄₅ Colophon: इति वृषसारसंग्रहे
नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः] P₅₇K₇₆, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय अष्टमः
C₉₄K₈₂K₄₁, om.C₄₅, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः C₀₂K₁₀, इति
वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः K₇, अष्टमः । श्लोक ४६ M, इति वृषसारसंग्रहे
नियमप्रशंसा नाम अष्टमो ऽध्यायः E

[नवमो ऽध्यायः]

[त्रैगुण्यम्]

[अनर्थयज्ञ उवाच ।]

त्रिकालगुणभेदेन भिन्नं सर्वचराचरम् ।

तस्मात्त्रिगुणबन्धेन वेष्टितं निखिलं जगत् ॥ ९:१ ॥

विगतराग उवाच ।

त्रैकाल्यमिति किं ज्ञेयं त्रैधातुकशरीरिणः ।

किञ्चिद्विस्तरमेवेह कथयस्व तपोधन ॥ ९:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

त्रैकाल्यं त्रिगुणं ज्ञेयं व्यापी प्रकृतिसम्भवः ।

अन्योन्यमुपजीवन्ति अन्योन्यमनुवर्तिनः ॥ ९:३ ॥

3cd ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.9–10: एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणाः । एत एव त्रयो वेदा
एत एव त्रयो ऽग्नयः ॥ परस्परान्वया ह्येते परस्परमनुव्रताः । परस्परेण वर्तन्ते प्रेरयन्ति परस्परम् ॥
≈ VāyuP 1.5.16–17ab ≈ LiP 1.70.78–79

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 205v–207r, C₄₅ ff. 211v–212v, C₀₂ ff.
282r–283v, K₈₂ ff. 13r–14v, K₁₀ exp. 54 (lower) – 55 (lower), K₇ ff. 221r–222v,
K₇₆ ff. 221r–222r, E pp. 606–609; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a त्रिकाल०] Σ, त्रिष्काल० C₀₂ • भेदेन] Σ, भेदेन K₁₀^{ac} 1b भिन्नं] Σ,
भिन्न K₁₀ 1c तस्मात्त्रि०] Σ, तस्मा त्रि० C₀₂K₇ 2a काल्यम्] Σ, कालम्
C₉₄K₇ 2ab किं ज्ञेयं त्रै०] C₉₄K₇K₇₆, विज्ञेयं त्रै० C₄₅K₈₂K₁₀E, किं ज्ञेयम् त्रै० C₀₂
2b धातुक०] Σ, धायुक्त० E 2c किञ्चि०] Σ, सात्त्विको भगव् विष्णु राजसः
कमलोद्भवः । तामसो भगवानीशः सकलं विक किञ्चि० C₄₅^{ac} (eyeskip to 9.5) • वेह] Σ,
तद्धि E 2d कथयस्व] Σ, कथय C₉₄ 3a काल्यं] Σ, काल्य C₀₂ • गुणं]
Σ, गुण C₀₂

वृषसारसंग्रहे

सत्त्वं रजस्तमश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
तमः सत्त्वं रजश्चैव अन्योन्यमिथुनाः स्मृताः ॥ ९:४ ॥

सात्त्विको भगवान्विष्णू राजसः कमलोद्भवः ।
तामसो भगवानीशः सकलं विकलेश्वरः ॥ ९:५ ॥

सत्त्वं कुन्देन्दुवर्णाभं पद्मरागनिभं रजः ।
तमश्चाञ्जनशैलाभं कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ९:६ ॥

सत्त्वं जलं रजो ऽङ्गारं तमो धूमसमाकुलम् ।
एतद्गुणमयैर्बद्धाः पच्यन्ते सर्वदेहिनः ॥ ९:७ ॥

विगतराग उवाच ।
केन केन प्रकारेण गुणपाशेन बध्यते ।
चिह्नमेषां पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनेकाकारभावेन बध्यन्ते गुणबन्धनैः ।

4d ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.11ab : अन्योन्यं मिथुनं ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ≈ VāyuP 1.5.17cd
≈ LiP 1.70.80ab 5 cf. BrahmāṇḍaP 1.4.6cd : सत्त्वं विष्णू रजो ब्रह्मा तमो रुद्रः प्रजापतिः

4a सत्त्वं] Σ, सत्व K₁₀ • रजस्तं] Σ, रजतं E 4b रजः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆,
रजं C₀₂K₁₀E • सत्त्वं तमस्तथा] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, सत्त्वं तमस्तथा C₄₅, सत्वस्तमस्तथा
C₀₂K₁₀, सत्वतमस्तथा E 4c तमः सत्त्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, तमसत्त्वं C₀₂, तमः
सत्त्वं K₁₀E • रजश्चैव] Σ, रजःश्चैव C₄₅ 4d स्मृताः] Σ, om. C₀₂ 5a षणू]
K₇₆, षणू C₉₄K₈₂K₁₀K₇E 5b राजसः कमलोद्भवः] Σ, {राज} ~ ~ ~ ~ ~ C₉₄
5cd तामसो भगवानीशः सकलं] Σ, ~ ~ ~ ~ ~ {सकलम्} C₉₄ 6a सत्त्वं]
Σ, सत्व C₀₂K₇ • ववर्णाभं] Σ, ववर्णाभं C₀₂, ववर्णाभं K₈₂ 6c वञ्जनं] Σ,
वञ्जकं K₇₆ • भं] Σ, भा E 6d मनीषिभिः] Σ, मनीषिणः K₇₆ 7a जलं]
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, रजं C₀₂, ज्वाल K₁₀, रजलं K₇₆ • रजो ऽङ्गारं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇, रङ्गोङ्गारं C₀₂, रजोङ्गारं K₇₆, रजोङ्गारं E 7d देहिनः] Σ, देहिना C₄₅
8b गुणं] Σ, om. C₉₄ 8c षां पृथक्त्वेन] Σ, षा पृथकेन K₇

नवमो ऽध्यायः

मोहिता नाभिजानन्ति जानन्ति शिवयोगिनः ॥ ९:९ ॥

ऊर्ध्वगो नित्यसत्त्वस्थो मध्यगो रजसावृतः ।

अधोगतिस्तमोऽवस्था भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ ९:१० ॥

स्वर्गे ऽपि हि त्रयो वैते भावनीयास्तपोधन ।

मानुषेषु च तिर्येषु गुणभेदास्त्रयस्त्रयः ॥ ९:११ ॥

[सात्त्विकोत्तमाः]

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धर्म इन्द्रः प्रजापतिः ।

सोमो ऽग्निर्वरुणः सूर्यो दश सत्त्वोत्तमाः स्मृताः ॥ ९:१२ ॥

[सात्त्विकमध्यमाः]

रुद्रादित्या वसुसाध्या विश्वेशमरुतो ध्रुवः ।

ऋषयः पितरश्चैव दशैते सत्त्वमध्यमाः ॥ ९:१३ ॥

[सात्त्विकाधमाः]

तारा ग्रहाः सुरा यक्षा गन्धर्वाः किंनरोरगाः ।

रक्षोभूतपिशाचाश्च दशैते सात्त्विकाधमाः ॥ ९:१४ ॥

9c ऽभिजानन्ति] Σ , ऽभिजानान्ति C_{02} 9d जानन्ति] Σ , om. C_{45}^{ac} 10a ऊर्ध्वगो
नित्य] conj., ऊर्ध्वाङ्गो नित्यं $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}E$, ऊर्ध्वाङ्गो नित्यं K_{82}^{ac} , ऊर्ध्वगो सित्यं
 K_{10}^{ac} , ऊर्ध्वगो सत्यं K_{10}^{pc} , उर्ध्वाङ्गो नित्यं K_7 • ऽसत्त्वं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, ऽसत्यं
 $C_{02}E$, ऽनित्यं K_{10} 10b मध्यगो] Σ , मध्यमो E • ऽवृतः] Σ , ऽवृतम् E
10c ऽगतिस्तमो] Σ , ऽगतिस्तमो $C_{45}C_{02}$ 11c मानुषेषु] Σ , मनुष्येषु C_{45} ,
मानुष्येषु K_7 • तिर्येषु] Σ , तीर्येषु E 11d ऽस्त्रयः] Σ , ऽस्त्रः C_{45}^{ac} 12b धर्म
इन्द्रः] Σ , इर्म इन्द्र C_{45} , धर्मरिन्द्रं E 12c अग्निर्वरुणः] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, अग्नि वरुण
 $C_{45}C_{02}K_{10}E$ 12d दश] Σ , दशः E • सत्त्वोत्तमाः] Σ , सत्त्वत्तमाः C_{45} , सत्त्वोत्तमाः
 K_7 13ab ऽदित्या वसुसाध्या] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ऽदित्या वसुसा C_{94} , ऽदित्य
वसुसाध्या C_{02} , ऽदित्य वसुसाध्याः विं E 13b विश्वेशं] Σ , ऽश्वेश C_{94} , विश्वेशिं
 C_{02} 13d दशैते] Σ , दशैतेते C_{45}^{ac} 14a ग्रहाः सुरा] Σ , ग्रहास्वराः C_{02} ,
ग्रहाऽसुरा E 14b गन्धर्वाः] $C_{94}K_{10}K_7K_{76}E$, गन्धर्वा $C_{45}K_{82}$, गन्धर्व्याः गन्धर्व्या C_{02}
14c ऽपिशाचाश्च] Σ , ऽपिशाश्चाश्च K_7 14d दशैते] Σ , दशैते C_{45} • सात्त्विकां]
 Σ , सत्त्वकां C_{45}

वृषसारसंग्रहे

[राजसोत्तमाः]

ऋत्विक्पुरोहिताचार्ययज्वानो ऽतिथि विज्ञानी ।
राजा मन्त्री व्रती वेदी दशैते राजसोत्तमाः ॥ ९:१५ ॥

[राजसमध्यमाः]

सूतो ऽम्बष्ठवणिश्चोग्रः शिल्पिकारुकमागधाः ।
वेणवैदेहकामात्या दशैते रजसमध्यमाः ॥ ९:१६ ॥

[राजसाधमाः]

चर्मकृत्कुम्भकृत्कोली लोहकृत्तपुनीलिकाः ।
नटमुष्टिकचण्डाला दशैते राजसाधमाः ॥ ९:१७ ॥

[तामसोत्तमाः]

गोगजगवया अश्वमृगचामरकिंनराः ।
सिंहव्याघ्रवराहाश्च दशैते तामसोत्तमाः ॥ ९:१८ ॥

[तामसमध्यमाः]

अजमेषमहिष्याश्च मूषिकानकुलादयः ।

17c = UMS 2.10a, 2.20a = UUMS 2.31c

15b ०विज्ञानी] Σ , ०विज्ञाकौ E 15c राजा] em., राज० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • ०मन्त्री
व्रती] Σ , ०मन्त्रि व्रतो E 15d राजसो] Σ , रामसो C_{45} 16a सूतो ऽम्बष्ठ०] corr.,
सूतो ऽम्बष्ठ० C_{94} , सूतोम्बष्ठ० C_{45} , सूतोन्वष्ठ० C_{02} , सूतोत्वष्ठ० K_{82} , सूतोत्वष्ठ० $K_{10}K_7K_{76}$,
सूतो ऽम्बष्ठ० E • ०वणिश्चो] Σ , ०वणिश्चो E 16b शिल्पि०] K_{10} , शिल्प० $C_{\Sigma}K_{82}$
 $K_7K_{76}E$ • मागधाः] Σ , मागधा C_{02} 16c वेणवैदेहकामात्या] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_{76}^{pc}$,
वेणवैदेहकामात्या C_{45} , वेणवैदेहकामात्या K_7 , वेणवैदेहकायमात्या K_{76}^{pc} , वेणवैदेहकौ मात्या E
17a ०कृत्कोली] Σ , ०ककोली K_{82} , ०कृत्काली E 17b ०नीलिकाः] Σ , ०तीलिका E
17c ०मुष्टिक०] Σ , ०मौष्टिक० C_{02} • ०चण्डाला] Σ , ०चाण्डालः E 17d दशैते]
 Σ , दशेते C_{45} • राजसा०] em., रजसा० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ 18a ०गवया]
 Σ , ०गवय K_{10} , ०गवयो E 18b ०चामर०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, ०वानर० $C_{02}E$,
०वा०नर० K_{10} 18c ०वराहा०] Σ , ०वराह० $K_{10}E$ 18d तामसोत्तमाः] Σ ,
तामशोत्तमः C_{45} , तमसोत्तमाः E 19a ०महिष्याश्च] Σ , ०महिष्या च K_{10}

नवमो ऽध्यायः

उष्ट्ररङ्कुशशगण्डा दशैते तममध्यमाः ॥ ९:१९ ॥

[तामसाधमाः]

ऋक्षगोधामृगशृङ्गिबकवानरगर्दभाः ।

सूकरश्चानगोमायुर्दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२० ॥

[तमसात्त्विकाः]

क्रौञ्चहंसशुकश्येनभासबारुण्डसारसाः ।

चक्राह्वशुकमायूरा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२१ ॥

[तमराजसाः]

बलाकाः कुक्कुटाः काकाश्चिल्लावकतित्तिराः ।

गृध्रकङ्कबकश्येना दशैते तमराजसाः ॥ ९:२२ ॥

[तामसाधमादि]

कोकिलोलूककञ्जल्यकपोताः पञ्च एव च ।

शारिकाश्च कुलिङ्गाश्च दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२३ ॥

19c उष्ट्र०] Σ , उष्ट्र० C_{02} , दंष्ट्रि० E • ०शशगण्डा] Σ , ०शगण्डाश्च E 19d तममध्यमाः] Σ , तममध्यमाः C_{94} 20b ०गर्दभाः] Σ , ०गर्दभाः E 20c सूकर०] Σ , सुखर० C_{45} 20cd ०गोमायुर्द०] Σ , ०गोमायु द० $K_{82}K_{10}$ 20d ०शैते] Σ , ०शेते C_{45} • तामसा०] C_{45} , तमसा० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ E 21a क्रौञ्च०] E, क्रौञ्च० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ 21b ०सारसाः] Σ , ०सारसा K_7 21c ०ह्वशुकमायूरा] Σ , ०ह्वशुकमायूरा C_{94} , ०ह्वशुकमायूरा E 21d दशैते] Σ , दशेते C_{45} • तमसात्त्विकाः] $C_{02}K_7$ E, तमसात्त्विकाः $C_{94}K_{10}$ (unmetr.), नमः सात्त्विकाः C_{45} (unmetr.), तमः सात्त्विकाः $K_{82}K_{76}$ (unmetr.) 22a बलाकाः] corr., बलाका $C_{94}K_{82}K_7$, बलाक० $C_{45}C_{02}K_{10}K_{76}$ E 22ab कुक्कुटाः काकाश्चि०] corr., कुक्कुटकाकाश्चि० $C_{94}C_{45}$ (unmetr.), कुक्कुटा काकाश्चि० $C_{02}K_7$, कुक्कुटकाकाश्चि $K_{82}K_{10}$, कुक्कु काकाश्चि० K_{76} , कुक्कुटो काका चि० E 22b ०तित्तिराः] Σ , ०तित्तिराः K_7 , ०तित्तिरिः E 22c गृध्र०] Σ , गृध्र० K_7 • ०श्येना] K_{76} , ०श्येन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ E 23a कोकिलो०] Σ , कौकिलो० C_{45} • ०कञ्जल्य०] em., ०कञ्जल्य० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}$, ०कञ्जल्य० $C_{45}K_{10}K_7$ E 23b च] Σ , चः K_7 23c शारिकाश्च] corr., शारिका च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, शारिका च E • कुलिङ्गाश्च] corr., कुलिङ्गा च $C_{94}K_{10}$ E, कुलिङ्गा च $C_{45}C_{02}K_7K_{76}$, कुलिङ्गा च K_{82} 23d तामसा०] em., तमसा० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ E, तामसा० K_{76}^{ac}

वृषसारसंग्रहे

मकरगोहनक्राश्च ऋक्षाश्च तमसात्त्विकाः ।
 कच्छपशिशुकुम्भीरमण्डूकास्तमराजसाः ।
 शङ्खशुक्तिकशम्बूकाः कवय्यस्तमतामसाः ॥ ९:२४ ॥

चन्दनागरुपद्मं च प्लक्षोदुम्बरपिप्पलाः ।
 वटदारुशमीबिल्वा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२५ ॥

जाम्बीरलकुचाम्रातदाडिमाकोलवेतसाः ।
 निम्बनीपो ध्रुवावश्च दशैते तमराजसाः ॥ ९:२६ ॥

वृक्षवल्लीलतावेणुत्वक्सारतृणभूरुहाः ।
 मीरजाश्च शिलाशस्या दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२७ ॥

24ef K₇₆ has these two pādas in the top margin.

24a °गोहनक्राश्च] Σ, °गोहनक्रा च C₀₂, °गोहनक्राश्च K₁₀ 24b ऋक्षाश्च] conj.,
 ऋषा च C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E • तमसात्त्विकाः] E, तमस्सात्त्विकाः C₉₄, तमःसात्त्विकाः C₄₅
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆ (unmetr.), तमसात्त्विकाः K₇ 24c °शिशुः] em., °शिशुः C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇K₇₆E • °कुम्भीरः] Σ, °कुम्भीरा C₀₂E 24d °मण्डूकाः] Σ, °मण्डूकः
 K₁₀, °मण्डुकाः E • °राजसाः] Σ, °स्तामसाः K₇₆ (unmetr.) (eyeskip to 9.24d)
 24e शम्बूकाः] corr., °शम्बूका C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E, °सम्बूकाः K₇ 24f °कवय्यः]
 conj., °कवय्याः C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E, °कवनः K₁₀^{ac} • °मतामसाः] C₄₅E, °मस्तामसाः
 C₉₄C₀₂K₇K₇₆ (unmetr.), °मःतामसाः K₈₂K₁₀ (unmetr.) 25a °गरुः] Σ,
 °गुरुः E 25c °बिल्वा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, °बिल्वः C₀₂K₁₀K₇ 25d दशैते]
 Σ, दशै C₀₂ • तमसात्त्विकाः] E, तमस्सात्त्विकाः C₉₄ (unmetr.), तमःसात्त्विकाः C₄₅C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇K₇₆ (unmetr.) 26a जाम्बीरः] Σ, जम्बीरः C₀₂ 26b °दाडिमाः]
 Σ, °द्राडिमाः C₀₂, °द्राडिहाः K₈₂ 26c °नीपो] Σ, °नीपौ K₇ • ध्रुवावश्च]
 Σ, ध्रुवावश्च C₉₄^{pc}, ध्रुवावश्च E 26d दशैते] Σ, °दशै C₉₄ 27a वृक्षवल्लीः]
 Σ, वृक्षवल्ली K₁₀ 27b °त्वक्सारतृणः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, °त्वक्सारस्तृणः C₀₂E,
 °त्वक्सारतृणः K₇ (unmetr.) 27c मीरजाश्च] corr., मीरजा च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 K₇₆E, मीरजा च C₄₅ 27d तमसात्त्विकाः] K₇E, तमस्सात्त्विकाः C₉₄, तमःसात्त्विकाः
 C₄₅C₀₂K₈₂K₇₆ (unmetr.), तमःसाधिकाः K₁₀ (unmetr.)

नवमोऽध्यायः

भ्रमरालि पतङ्गाश्च क्रिमिकीटजलौकसः ।
यूकोदंशमशानां च विष्टाजास्तमसात्त्विकाः ॥ ९:२८ ॥

दया सत्यं दमः शौचं ज्ञानं मौनं तपः क्षमा ।
शीलं च नाभिमानं च सात्त्विकाश्चोत्तमा जनाः ॥ ९:२९ ॥

कामतृष्णारतिघूतमानो युद्धं मदः स्पृहा ।
निर्घृणाः कलिकर्तारो राजसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३० ॥

हिंसासूयाघृणामूढनिद्रातन्द्रीभयालसाः ।
क्रोधो मत्सरमायी च तामसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३१ ॥

लघुप्रीतिप्रकाशी च ध्यानयोगे सदोत्सुकः ।
प्रज्ञाबुद्धिविरागी च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ९:३२ ॥

बालको निपुणो रागी मानो दर्पश्च लोभकः ।

28a °आलि] em., °आदि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • पतङ्गाश्च] Σ , पतङ्गानां E
28b क्रिमिकीटजलौकसः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$, क्रिमिकीटजलौकसः K_{10} , क्रिमिकीटजलौकसाः K_7 ,
क्रिमिकीटजलौकसां E 28c यूकोदंशमशानां च] C_{94} , यूकोदंशमशानाञ्च C_{45}
 K_{82} , यूकोदंशमसकानाञ्च C_{02} (unmetr.), यूकोदंशमसानान्तु K_{10} , यूकोदंशमशानाञ्च K_{76} ,
युक्तोदंशमशानाश्च E 28d विष्टाजास्तमसात्त्विकाः] corr., विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C_{94} (unmetr.),
विष्टाजास्तमसात्त्विकाः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{76}$ (unmetr.), विष्टाजास्तमसाधिकाः K_{10} (unmetr.), °जातमसाधिकाः K_7 (unmetr.),
विष्टाजा तमसात्त्विकाः E 29b ज्ञानं] $C_{94}C_{02}K_{10}K_{76}E$, ज्ञान $C_{45}K_7$, ज्ञानं K_{82} •
मौनं] Σ , मौन K_{82} • क्षमा] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$, क्षमाः $C_{45}K_{10}K_{76}$ 29c शीलं च] Σ , शीलञ्च K_{10} ,
शीलं च E • नाभिमानं] Σ , नाभिमानां E 30a °मानो] Σ , °मनो C_{02}
30b युद्धं] Σ , युद्धं $K_{76}E$ • स्पृहा] Σ , स्मृत K_{10} 30c निर्घृणाः] $C_{\Sigma}K_{76}$, निर्घृणा
 $K_{82}E$, निर्घृणाः $K_{10}K_7$ 30d राजसेषूत्तमा] Σ , राजसेषूत्तमा C_{02} , राजसेषूत्तमो E
31a °सूया°] Σ , °सूया° K_{10} • °मूढ°] Σ , °मूढा° $C_{45}K_{10}$ 31b °तन्द्री°] Σ , °तन्त्री° E
31c क्रोधो] Σ , क्रोध° E 31d तामसेषूत्तमा] Σ , तामसेषूत्तमा C_{02} , तामसेषूत्तमो E
32a °प्रीति°] Σ , °प्रतीति° K_{76} 32b °योगे] Σ , °योगे° C_{94} • °उत्सुकः] Σ , °उत्सुकः K_{76}
32c °विरागी च] Σ , °विरागी K_{82} , °विराङ्गी च K_7 33a बालको] Σ , बालको K_7 • निपुणो] $K_{76}E$, निपुणो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$,
निपुणे K_7

वृषसारसंग्रहे

स्पृहा ईर्षा प्रलापी च राजसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३३ ॥

उद्वेग आलसो मोहः क्रूरस्तस्करनिर्दयः ।
क्रोधः पिशुन निद्रा च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३४ ॥

[आहारस्त्रैगुण्ये]

विगतराग उवाच ।
केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम् ।
त्रैगुण्यस्य पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:३५ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
आयुः कीर्तिः सुखं प्रीतिर्बलारोग्यविवर्धनम् ।
हृद्यस्वादुरसं स्निग्ध आहारः सात्त्विकप्रियः ॥ ९:३६ ॥
अत्युष्णमाम्ललवणं रूक्षं तीक्ष्णं विदाहि च ।

33c ईर्षा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, ईर्ष्या C₄₅K₇₆E • प्रलापी] Σ, च लापी C₀₂
33d राजसं] Σ, तामसं E 34a आलसो] Σ, अलसो C₄₅ 34b क्रूरस्तं]
C₉₄C₄₅K₈₂, क्रूरतं C₀₂K₇K₇₆E, क्रूरस्तं K₁₀ • निर्दयः] Σ, निर्दयाः K₇
34c क्रोधः] Σ, क्रोधं C₄₅ • पिशुन] E, पिशुनो C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ •
च] Σ, om. K₁₀ 34d गुणं] Σ, गुं C₄₅^{ac} 35ab केन चिह्नेन विज्ञेय
आहारः सर्वदेहिनाम्] Σ, ~~~~~देहिनाम् C₉₄, केन चिह्नेन विज्ञेय आहार
सर्वदेहिनाम् K₁₀ 35c पृथक्त्वेन] Σ, पृथक्केण K₇ 35d धनं] Σ, धनः K₇
K₇₆ 36a कीर्तिः] Σ, किर्तिः E 36ab सुखं प्रीतिर्बलं] K₇, सुखं प्रीति बं C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, सुखप्रीति बं C₀₂, सुखं प्रीतिव E 36b रोग्यं] Σ, रोग्यं C₄₅
36c हृद्यं] Σ, हृदं E • रसं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, रस C₀₂, रसं K₁₀, रसां K₇,
रसा E • स्निग्धं] C_ΣK₇E, स्निग्धं K₈₂K₇₆, स्निग्धं K₁₀ 36d आहारः] C₉₄^{pc}K₁₀
K₇K₇₆E, आहार C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂ • सात्त्विकप्रियः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, सात्त्विकप्रिया
C₀₂, सात्त्विकप्रिय K₁₀, सात्त्विकः क्रियाः E 37a म्लं] Σ, म्लं E • लवणं] Σ,
लक्षणं C₄₅ 37b तीक्ष्णं] Σ, तीक्ष्णं C₉₄, स्तीक्ष्णं E • विदाहि च] C₄₅K₈₂K₁₀K₇
K₇₆, ~दाहि च C₉₄, विदाहिक C₀₂^{pc}, विदाहिकः C₀₂^{ac}E

नवमो ऽध्यायः

राजसश्रेष्ठ-आहारो दुःखशोकामयप्रदः ॥ ९:३७ ॥

अभक्ष्यामेध्यपूती च पूति पर्युषितं च यत् ।
आमयारसविस्वाद आहारस्तामसप्रियः ॥ ९:३८ ॥

[गुणातीतम्]

विगतराग उवाच ।
गुणातीतं कथं ज्ञेयं संसारपरपारगम् ।
गुणपाशनिबद्धानां मोक्षं कथय तत्त्वतः ॥ ९:३९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
आत्मवत्सर्वभूतानि सम्यक्पश्येत भो द्विज ।
गुणातीतः स विज्ञेयः संसारपरपारगः ॥ ९:४० ॥
ईर्षाद्वेषसमो यस्तु सुखदुःखसमाश्रये ।

40ab ≈ PadmaP 1.19.337ab : आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति 40 cf. BhG 6.32 : आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥
41ab cf. VSS 11.51ab : न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् and BhG 14.25 : मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ and also BhG 12.13 : अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥

37cd राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः] $C_{45}K_{82}K_{77}$, $\approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx \approx$
 C_{94} , राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयः प्रदः C_{02} , राजसः श्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः
 K_{10} , राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K_{76} , राजसे श्रेष्ठमाहारो दुःखशोकाभयप्रदः E
38a अभक्ष्यामेध्यपूती च] em., अभक्ष्यमेध्यपूती च $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$, अभक्ष्यमेध्यपूती च K_{10} ,
अभक्ष्यामेध्यपूती च K_{77} , अभक्ष्यमेध्यपूती वै E 38b पूति] Σ , om. K_{76} 38c °स्वाद]
 Σ , °स्वादः K_{76} • आयामा°] conj., आयामा° $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{77}K_{76}$, आयामा° E
38d °मस°] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{77}$, °मसः $C_{02}E$, °सस° K_{76} • °प्रियः] Σ , °प्रियाः
 C_{02} 39 उवाच] Σ , उ K_{76} 39a °तीतं] Σ , °तीत $C_{02}K_{10}$ 39b °गम्]
 Σ , °गः C_{02} 39c °बद्धानां] Σ , °वद्धानां C_{45} , °बद्धानामो E 40 उवाच] Σ ,
उ K_{76} 40a °भूतानि] Σ , °भूतां K_{82} 40b सम्यक्प°] Σ , सम्यत्प° K_{82}
40c °तीतः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}$, °तीत $C_{02}K_{77}$, °तीतं E 41a ईर्षा°] Σ ,
ईर्ष्या° $K_{77}E$ 41b °समाश्रये] Σ , °समाश्रये K_{10}

वृषसारसंग्रहे

स्तुतिनिन्दासमा ये च गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४१ ॥

तुल्यप्रियाप्रियो यश्च अरिमित्रसमस्तथा ।
मानापमानयोस्तुल्यो गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४२ ॥

एष ते कथितो विप्र गुणसद्भावनिर्णयः ।
गुणयुक्तस्तु संसारी गुणातीतः पराङ्गतिः ॥ ९:४३ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे त्रैगुण्यविशेषणीयो नामाध्यायो नवमः ॥

42 cf. BhG 14.24cd-25 : तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ मानावमानयोस्तुल्य-
स्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

41d °तीतः] Σ, °तीत K₁₀K₇₆^{ac} 42a तुल्य°] E, तुल्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
42b °सम°] Σ, °समा° C₀₂ 43a ते] Σ, तो K₁₀ 43b °सद्भाव°] Σ,
°मद्भाव° E 43d गुणातीतः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆, गुणातीत C₄₅K₁₀K₇E • पराङ्गतिः]
E, पराङ्गतिम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ Colophon: °विशेषणीयो] corr., °विशेषणीयो C_Σ
K₈₂K₁₀K₇K₇₆E • नामाध्यायो नवमः] Σ, नाम नवमो ऽध्यायः E

[दशमो ऽध्यायः]

[कायतीर्थोपवर्णनम्]

विगतराग उवाच ।

कतमत्सर्वतीर्थानां श्रेष्ठमाहुर्मनीषिनः ।

कथयस्व मुनिश्रेष्ठ यद्यस्ति भुवि कामदम् ॥ १०:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिगुह्यमिदं प्रश्नं पृष्ठः स्नेहाद्विजोत्तम ।

ब्रवीमि वः पुरावृत्तं नन्दिना कथितो ऽस्म्यहम् ॥ १०:२ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ।

तत्रासीनं शिवं साक्षाद्देवी वचनमब्रवीत् ॥ १०:३ ॥

देव्युवाच ।

भगवन्देवदेवेश सर्वभूतजगत्पते ।

प्रष्टुमिच्छाम्यहं त्वेकं धर्मगुह्यं सनातनम् ॥ १०:४ ॥

3ab cf. MBh 12.327.18cd : मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 207r–208v, C₄₅ ff. 212v–214r, C₀₂ ff. 283v–285v, K₈₂ ff. 14v–15v, K₁₀ exp. 55 (lower) – 56 (lower), K₇ ff. 222v–223v, K₇₆ ff. 222r–223v, E pp. 610–613; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a कतमत्सर्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, कतमं सर्वं C₀₂, कतमत्सर्वं K₁₀, कथमत्सर्वं K₇ 1ab ंतीर्थानां श्रेष्ठं] Σ, ंतीर्थाः=ष्ठं C₉₄ 1b मनीषिनः] Σ, मनीषिभिः E 1d भुवि] Σ, भूरि E • ंदम्] Σ, ंदः K₈₂ 2b स्नेहाद्विं] Σ, स्नेहा द्विं C₀₂ 2d ऽस्म्यहम्] Σ, स्महम् C₀₂ 3 नन्दिं] Σ, नन्दीं C₄₅ 3a कैलासं] Σ, कैलाशे E 3b ंचारणं] Σ, ंचारं K₇₆^{ac} 4a ंदेवेश] Σ, ंदेश C₄₅ 4b ंपते] Σ, ंपतिम् K₈₂^{ac} 4c धर्मं] Σ, धर्मं K₈₂

अतितीर्थं परं गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते ।
 मनुष्याणां हितार्थाय ब्रूहि तत्त्वं महेश्वर ॥ १०:५ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 को मां पृच्छति तत्प्रश्नं मुक्त्वा त्वामेव सुन्दरि ।
 शृणु वक्ष्यामि तत्प्रश्नं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०:६ ॥
 कुरुक्षेत्रं प्रयागं च वाराणसीमतः परम् ।
 गङ्गाग्निं सोमतीर्थं च सूर्यपुष्करमानसम् ॥ १०:७ ॥
 नैमिषं बिन्दुसारं च सेतुबन्धं सुरद्रहम् ।
 घण्टिकेश्वरवागीशं ज्ञात्वा निश्चयपापहा ॥ १०:८ ॥
 उमोवाच ।
 एवमादि महादेव पूर्ववत्कथितास्म्यहम् ।
 स्वर्गभोगप्रदं तीर्थमेतेषां सुरनायक ॥ १०:९ ॥
 कथं मुच्येत संसाराज्ज्ञानमात्रेण ईश्वर ।
 कौतूहलं महज्जातं छिन्धि संशयकारकम् ॥ १०:१० ॥

5a ०तीर्थं] Σ , ०तीर्थ $K_{10}E$ 5ab गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते] Σ , गुह्यं Σ संसाराद्येन मुच्यते K_{10} 5d ब्रूहि] Σ , ब्रूहि K_{76} • ०श्वर] Σ , ०श्वर: C_{02} 6 महेश्वर] Σ , रुद्र K_{76} 6a तत्प्रश्नं] $C_{02}K_{76}E$, तत्प्रश्न $C_{94}C_{45}$, तं प्रश्नं $K_{82}K_{10}$, तं प्रश्न K_7 6b मुक्त्वा] Σ , मुक्त्वा E 6c तत्प्रश्नं] Σ , तं प्रश्नं K_7 7b वाराणसी०] Σ , वाराणसी० K_{76} 7c गङ्गाग्निं] $C_{94}C_{45}K_{76}$, गङ्गाग्नि $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, गङ्गाग्नि० E 7d ०मानसम्] Σ , ०मातसं K_{76} 8a नैमिषं] Σ , नैमिस K_7 8b ०बन्धं] Σ , ०बन्ध० E • ०द्रहम्] Σ , ०द्रहं K_{76}^{ac} , ०द्रहं E 8c ०वागीशं] Σ , ०वागीश K_{10} 8d निश्चयपापहा] Σ , निश्चयपापहा C_{94} 9b कथिता०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$, कथितो $C_{45}K_{10}K_{76}E$ 9cd तीर्थमे०] Σ , तीर्थमे० C_{02} 9d सुरनायक] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, सुरनाक C_{94}^{ac} , सुरनायकम् $C_{45}C_{02}K_{10}E$ 10a कथं] Σ , कथ C_{45} 10b ज्ञान०] Σ , ज्ञात० C_{45} • ईश्वर] Σ , चेश्वर K_{82} 10c कौतूहलं महज्जातं] C_{Σ} $K_{76}E$, कौतूहलम्माहो/ज्जातं K_{82} , कौहलम्माहज्जातं K_{10}^{ac} , कौतूहलम्माहज्जातं K_{10}^{pc} , कौतूहलं महज्जातं K_7 10d ०कारकम्] E , ०कारक $C_{\Sigma}K_{10}K_7K_{76}$, ०कारक: K_{82}

दशमो ऽध्यायः

रुद्र उवाच ।

किं न जानामि तत्तीर्थं सुलभं दुर्लभं च यत् ।

सुलभं गुरुसेवीनां दुर्लभं तद्विवर्जयेत् ॥ १०:११ ॥

[कुरुक्षेत्रम्]

कुरुः पुरुष विज्ञेयः शरीरं क्षेत्र उच्यते ।

शरीरस्थं कुरुक्षेत्रं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १०:१२ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलानि च ।

सर्वव्रततपश्चीर्णं तत्फलं सकलं लभेत् ॥ १०:१३ ॥

एवमेव फलं तेषां तीर्थपञ्चदशेषु च ।

अनघानं महापुण्यं महातीर्थं महासुखम् ॥ १०:१४ ॥

देव्युवाच ।

अतीव रोमहर्षो मे जातो ऽस्ति त्रिदशेश्वर ।

सुलभं सुकरं सूक्ष्मं श्रुत्वा तुष्टिश्च मे गता ॥ १०:१५ ॥

12b cf. BhG 13.1: इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ 13ab ≈ UMS 21.48cd: सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलं लभेत् ≈ VSS 11.2ab

11a जानामि] $C_{\Sigma}K_{10}$, जानामि K_{82}^{ac} , जानामि K_{82}^{pc} , जानामि $K_7K_{76}E$
 11b सुलभं] Σ , सुदुर्लभं K_{76} • दुर्लभं च] $C_{94}K_{82}K_{10}K_{76}E$, दुर्लभञ्च $C_{45}K_7$,
 दुर्लभञ्च C_{02} 11c सुलभं गुरुसेवीनां] Σ , सुलभं गुरुसेवीनां C_{94} 11d ववर्जयेत्]
 Σ , ववर्जये K_{82} , ववर्जनात् E 12a कुरुः] Σ , गुरुः K_{10} • पुरुष] E , पुरुषः C_{Σ}
 $K_{82}K_{10}$ (unmetr.), पुरुषो K_7K_{76} (unmetr.) 12b शरीरं] Σ , शरीर C_{94} •
 क्षेत्र उच्यते] Σ , क्षेत्रमुच्यते K_{82} 12c स्थं] Σ , स्थ K_7 • क्षेत्रं] Σ , क्षेत्र
 K_7 13d तत्फलं] Σ , तत्फल K_7 • लभेत्] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, भवेत् $C_{94}C_{45}$
 E 14b तीर्थपञ्चदशेषु] Σ , तीर्थपञ्चदशेषु C_{45} 14c अनघानं महापुण्यं] C_{45}
 K_7 , सुलभं गुरुसेवीनां C_{94} , अनघानं महापुण्यं C_{02} (hypermetr.), अनघानं महापुण्यं K_{82}
 K_{76} , अध्वानन्तु महापुण्यं K_{10} , स्नानध्यानं महापुण्यं E 15a अतीव] Σ , अतीव C_{45}
 15b ऽस्ति] Σ , स्मि K_{10} • त्रिदशेश्वर] Σ , त्रिदशेश्वरः C_{02} , त्रिदशेश्वर K_{10}
 15d तुष्टिश्च] Σ , तुष्टिश्च C_{02} • गता] Σ , गताः C_{45}

वृषसारसंग्रहे

चतुर्दश परो भूयः कथयस्व मनोहरम् ।
प्रयागादि पृथक्त्वेन तत्त्वतस्तु सुरेश्वर ॥ १०:१६ ॥

[प्रयागो वाराणसी च]

रुद्र उवाच ।
सुषुम्ना भगवती गङ्गा इडा च यमुना नदी ।
एताः स्रोतोवहा नद्यः प्रयागः स विधीयते ॥ १०:१७ ॥

दक्षिणा वारुणी नासा वामनासा असि स्मृता ।
वरुणा-असिमध्येन तेन वाराणसी स्मृता ॥ १०:१८ ॥

[गङ्गा]

आकाशगङ्गा विख्याता तस्याः स्रवति चामृतम् ।
अहोरात्रमविच्छिन्नं गङ्गा सा तेन उच्यते ॥ १०:१९ ॥

[सोमतीर्थम्]

सोमतीर्थमिडा नाडी किङ्किणीरवचिहिता ।
तं तु श्रुत्वा न संदेहः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १०:२० ॥

16d तत्त्वतस्तु] Σ , तत्त्वत K_{82}^{ac} , तत्त्वस्तु K_{76}^{ac} 17a सुषुम्ना] Σ , सुषुम्णा E •
भगवती गङ्गा] Σ , भगवती गङ्गा C_{94} , भवती गङ्गा E 17c एताः स्रोतोवहा] em., एता
श्रोतवहा $C_{94}K_7K_{76}E$, एते श्रोतावहा $C_{45}C_{02}$, एता श्रोत्रवहा $K_{82}K_{10}$ 18a दक्षिणा]
 Σ , दक्षिणं C_{94} , दक्षिणं C_{02} • वारुणी] $K_{82}^{pc}K_7E$, वरुणी $C_{94}C_{02}K_{82}^{ac}K_{10}K_{76}$, वरुणा
 C_{45} 18b नासा] Σ , नासा $C_{45}K_{10}$ 18c वरुणा असिमध्येन] $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_7$, वारुणनासमध्येन C_{02} , वरुण असिमध्येन K_{10} , वरुणा असिमध्ये तु K_{76} , वारुणा
असिमध्येन E 19b तस्याः] Σ , तस्मा C_{02} , तस्या K_{10} 19d तेन] Σ , ते C_{02}
20a तीर्थमिडा] Σ , तीर्थ इडा C_{45} 20b किङ्किणी] Σ , चिञ्चिनी C_{02} • रवः]
 Σ , रवि C_{45}^{ac} , रावः E • चिहिता] Σ , चिहिका C_{02} , चिहता K_{10} 20c तं तु]
corr., तन्तु C_{94} , तन्तु $C_{45}C_{02}K_{82}K_7K_{76}E$, तत्तु K_{10} • न संदेहः] Σ , वरारोहे: C_{02}

दशमोऽध्यायः

[सूर्यतीर्थम्]

सूर्यतीर्थं सुषुम्ना च नीरवारवसंयुता ।
श्रुतिमात्राद्विमुच्येत पापराशिर्महानपि ॥ १०:२१ ॥

[अग्नितीर्थम्]

अग्नितीर्थार्जुना नाडी ब्रह्मघोषमनोरमा ।
तत्तदक्षरमाकर्ण्य अमृतत्वाय कल्पते ॥ १०:२२ ॥

[पुष्करम्]

पुष्करं हृदि मध्यस्थमष्टपत्तं सकर्णिकम् ।
चिन्तयेत्सूक्ष्म तन्मध्ये जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ १०:२३ ॥

[मानसम्]

मानससरमध्यस्थं स हंसः कमलोपरि ।
सलीलो लीलयाचारी परतः परपारगः ॥ १०:२४ ॥

[नैमिषम्]

नैमिषं शृणु देवेशि निमिषा प्रत्ययो भवेत् ।
सम्यग्छायां निरीक्षेत आत्मानो वा परस्य वा ॥ १०:२५ ॥

22cd = 22.31

21a °तीर्थं] Σ, °तीर्थ K₁₀ • सुषुम्ना] Σ, सुषुम्ना E 21b नीरवा°] E, वीरवा°
C₉₄C₀₂, चीरवा° C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆ • °युता] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, °युतम् C₄₅C₀₂,
°युतां K₁₀ 21c °मात्रा°] Σ, °माता° C₀₂ 22a °र्जुना] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇,
°जुना C₀₂K₇₆, °र्जुनं E 22b °रमा] Σ, °रमा: K₇E 22c °कर्ण्य] Σ, °र्ण्य C₄₅
22d कल्पते] C₄₅K₇E, क॒॒ C₉₄, कल्प्यते C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆ 23b °पत्तं]
C₄₅K₈₂K₇E, °॒ C₉₄, °पत्र C₀₂K₁₀K₇₆ • °कर्णिकम्] Σ, °॒ C₉₄, °कर्णिकाम्
E 23c सूक्ष्म] Σ, °सूक्ष्म C₉₄, सूक्ष्मं E 24a मानस°] C₄₅K₈₂, °मानस C₉₄,
मानसं C₀₂K₁₀K₇E, मान(सं) K₇₆ 24b स हंसः] conj., सहंस° C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
K₇₆E, सहसं C₄₅ 24c सलीलो] Σ, सलीला E 24d परतः] Σ, परत K₁₀
25b निमिषा प्रत्ययो भवेत्] Σ, निमि प्रत्ययो भवेत् C₄₅, नि॒॒ षो॑ प्रत्ययो (भवेत्) K₁₀
25d आत्मनो] Σ, °न्मनो C₉₄, स्वात्मानो E • परस्य वा] Σ, परस्य च E

आयतमङ्गुलीमात्रं निमिषाक्षिः स पश्यति ।
दृष्ट्वा प्रत्ययमेवं हि नैमिषज्ञः स उच्यते ॥ १०:२६ ॥

[विन्दुसरः]

तीर्थं विन्दुसरं नाम शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ।
देहमध्ये हृदि ज्ञेयं हृदिमध्ये तु पङ्कजम् ॥ १०:२७ ॥

कर्णिका पद्ममध्ये तु विन्दुः कर्णिकमध्यतः ।
विन्दुमध्ये स्थितो नादः स नादः केन भिद्यते ॥ १०:२८ ॥

उकारं च मकारं च भित्त्वा नादो विनिर्गतः ।
तं विदित्वा विशालाक्षि सो ऽमृतत्वं लभेत च ॥ १०:२९ ॥

[सेतुबन्धम्]

वक्ष्ये ते सेतुबन्धं दुरितमलहरं नादतोयप्रवाहं
जिह्वाकण्ठोरकूला स्वरगणपुलिनावर्तघोषा तरङ्गा ।
कुम्भीराघोषमीना दशगणमकरा भीमनक्रा विसर्गा
सानुस्वारे गभीरे मदसुखरसनं सेतुबन्धं व्रजस्व ॥ १०:३० ॥

27cd \approx 22.24ab 27 cf. NiśvK 5.55 : एतेषां नादमध्ये तु शिवं तत्र व्यवस्थितः । हृदयं देहमध्ये तु तत्र पद्मं व्यवस्थितम् ॥ 28 cf. NiśvK 5.56 : कर्णिका पद्ममध्ये तु अकारं तस्य मध्यतः । तस्य मध्ये विनिष्क्रान्तं नादं परमदुर्लभम् ॥ 29ab = NiśvK 5.57ab

26a आयतमङ्गुली०] conj., आयतप्यङ्गुली० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{76}$, आयातप्यङ्गुली० K_7E •
०मात्रं] Σ , ०मात्र K_7 , ०मध्ये E 26b ०क्षिः] em., ०क्षि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$
26d नैमिषज्ञः] Σ , नैमिसंज्ञः C_{45} , नैमिषज्ञ C_{02} 27a तीर्थं विन्दु०] Σ , तीर्थमिन्दु०
 E 27c हृदि ज्ञेयं] Σ , om. C_{45} 28a ०मध्ये] Σ , ०ध्ये C_{94} , ०पध्ये K_{82}
28c विन्दुमध्ये] Σ , विन्दुः \asymp C_{94} 28d भिद्यते] Σ , विद्यते C_{94} , विद्यते C_{02}
29a उकारं च मकारं] Σ , उकारश्च मकारश्च E 29d सो ऽमृतत्वं] Σ , सोम्यतत्वं C_{02} ,
सोमतत्वं E • च] Σ , वा E 30a ते] Σ , om. C_{94} , हं C_{02} • ०बन्धं] Σ , ०बन्धूं
 C_{45} • ०तोय०] Σ , ०तोयं K_{10} • ०प्रवाहं] Σ , ०प्रभावं K_{76} 30b ०कण्ठोर०]
conj., ०कण्ठोरु० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • स्वर०] Σ , सुर० $C_{02}E$ 30c ०मीना] Σ ,
०माना E • दश०] Σ , \asymp C_{94} • विसर्गा] C_{Σ} , विसर्गाः $K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$

दशमोऽध्यायः

[सुरद्रहः]

सप्तद्वीपान्तमध्ये शृणु शशिवदने सर्वदुःखान्तलाभम्
ईशानेनाभिजुष्टं हृदि हृद विमलं नादशीताम्बुपूर्णम् ।
तत्रैकं जातपद्मं प्रकृतिदलयुतं केशरं शक्तिभिन्नं
पञ्चव्योमप्रशस्तं गतिपरमपदं प्राप्तुकामेन सेव्यम् ॥ १०:३१ ॥

[घण्टिकेश्वरम्]

+नाड्यैकासङ्गतानि+ निपतितममृतं घण्टिकापारकेण
तृप्यन्ते तेन नित्यं हृदि कमलपुटं स्थाणुभूतान्तरात्मा ।
यं पश्यन्तीशभक्ताः कलिकलुषहरं व्यापिनं निष्प्रपञ्चं
देवेशं घण्टिकेशामरभवमभवं तीर्थमाकाशबिन्दुम् ॥ १०:३२ ॥

30d ०स्वारे] $C_{94}C_{45}K_7K_{76}E$, ०सारे C_{02} , ०स्वारो K_{82} , ०स्वारेण K_{10} (unmetr.)
• गभीरे] $C_{94}C_{45}K_7K_{76}$, गम्भीरे $C_{02}K_{10}E$ (unmetr.), गंभीरे K_{82} • ०रसनं] Σ ,
०रमणं E • ०बन्धं] Σ , ०बन्ध C_{45} • व्रजस्व] Σ , रमस्व E 31a ०द्वीपा०] Σ , ०दीपा०
 K_7 31b ईशानेनाभिजुष्टं] $C_{02}K_{82}K_7K_{76}E$, ईशानेनाभिदुष्टं $C_{94}K_{10}$, ईशानेभिदुष्टं C_{45}^{ac} ,
ईशानेभि- \perp दुष्टं C_{45}^{pc} • विमलं नादशीता०] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, विमलान्नादशीता० K_{10} , विपुलं
नादशीता० K_{76} , विमलं नामशिता० E 31c केशरं] $C_{45}E$, केशर० $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$
(unmetr.), केश्वर० K_{10} (unmetr.) 31d पञ्चव्योम०] Σ , पञ्चव्योमं K_{82} , प्रञ्चव्योम०
 K_{76} • ०शस्तं ग०] Σ , ०शस्वङ्ग० C_{02} • ०परम०] Σ , ०परमं K_{82} (unmetr.) • सेव्यम्]
 Σ , सर्वम् E 32a नाड्यैका०] Σ , नाड्येका० K_{76} • निपतितममृतं] Σ , निपतितममृत०
 K_{82} (unmetr.), नि- \perp तममृतं K_{10} • ०पारकेण] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, ०याङ्क्रेण $C_{02}E$,
०पारकेन K_{10} 32b ०पुटं] Σ , ०पुट C_{45} • स्थाणु०] conj., स्थाणु० $C_{\Sigma}K_{82}K_7$
 K_{76} , स्थान० K_{10} , स्थान० E 32c यं पश्यन्तीशभक्ताः] K_{82} , यं पश्यन्तीशभक्ता
 $C_{94}K_{10}$, यं पश्यन्तीशभक्ताः C_{45} , यं पश्यन्तीशभक्त्या C_{02} , यत्पश्यन्तीशभक्त्या K_7 , यं
पश्यन्ती- \perp K_{76} , यं पश्यन्तीशमक्षा E • ०प्रपञ्चम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ०प्रपञ्च C_{45}
 $C_{02}E$ 32d देवेशं] $C_{45}K_{10}E$, देव्येशं $C_{94}C_{02}K_{82}$, देव्येश K_7K_{76} • घण्टिकेशामर०]
 C_{02} , घण्टिकेशमर० $C_{94}C_{45}K_{10}K_7K_{76}$, घण्टिकेशं मर० K_{82} , घाण्टिकेशामर० E • ०भवं
तीर्थम्] K_{76} , भव- \perp र्थम् C_{94} , ०भवन्तीर्थम् $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ • ०बिन्दुम्] Σ , ०बिन्दु
 C_{02}

वृषसारसंग्रहे

[वागीश्वरतीर्थम्]

मीमांसारत्नकूला क्रमपदपुलिना शैवशास्त्रार्थतोया
मीनौघा पञ्चरात्रं श्रुतिकुटिलगतिः स्मार्तवेगा तरङ्गा ।
योगावर्तातिशोभा उपनिषदिवहा भारतावर्तफेना
पञ्चाशद्योमरूपी रसभवननदी तीर्थ वागीश्वरीयम् ॥ १०:३३ ॥

यस्तं वेत्ति स वेत्ति वेदनिखिलं संसारदुःखच्छिदं
जन्मव्याधिवियोगतापमरणं क्लेशार्णवं दुःसहम् ।
गर्भावासमतीव सद्यविषमं दुस्तीर्यदुःखालयं
प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि ॥ १०:३४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे कायतीर्थोपवर्णनो नामाध्यायो दशमः ॥

33a शैव०] Σ, शर्व० E 33b मीनौघा०] K₈₂K₁₀K₇₆E, मीनौघा० C_ΣK₇ •
पञ्चरात्रं] Σ, पञ्चशत्रं E • ०गतिः] corr., ०गति C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E • ०स्मार्तवेगा
तरङ्गा] Σ, ०स्मा. ॥ वेगा तरङ्गा K₁₀, ०स्मार्तवेगास्तरङ्गा E 33c ०वहा भारता०] Σ,
महाभारता० K₁₀ 33d ०शद्योम०] Σ, ०शद्योम० K₈₂, ०सद्योम० E 34a यस्तं]
Σ, यस्त० C₉₄C₄₅ • स वेत्ति] Σ, ॥ वेत्ति K₇ 34b ०मरणं] Σ, ०मरण K₇ •
०र्णवं] Σ, ०ण्णवं K₈₂, ०र्णव E 34c गर्भावासम्] Σ, गर्भावासम् E • ०विषमं] C₀₂
K₈₂K₇K₇₆E, ०विषयं C₉₄C₄₅K₁₀ • ०लयम्] Σ, ०लयः K₈₂ • दुस्तीर्य०] Σ, दुस्तीर्यः
K₇ 34d प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि] C₉₄C₄₅^{pc}K₈₂K₇K₇₆, प्राप्तं तेन न
संशयः शिवदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₄₅^{ac}, प्राप्तं तेन न संशयं शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₀₂E, प्रा. ॥ यः
शिवः ॥ ॥ ॥ ॥ देवैरपि K₁₀ Colophon: कायतीर्थोपवर्णनो] Σ, कायती ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
C₉₄ • नामाध्यायो दशमः] Σ, नाम दशमो ऽध्यायः E

[एकादशमो ऽध्यायः]

[चतुराश्रमधर्मविधानः]

देव्युवाच ।

सर्वयज्ञः परश्रेष्ठ अस्ति अन्यः सुरोत्तम ।

अल्पक्लेशमनायास अर्थप्रायं विनेश्वर ॥ ११:१ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्ति दैवतैश्चापि पूजितम् ।

कथयस्व सुरश्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै ॥ ११:२ ॥

महेश्वर उवाच ।

न तुल्यं तव पश्यामि दया भूतेषु भामिनि ।

किमन्यत्कथयिष्यामि दया यत्र न विद्यते ॥ ११:३ ॥

सदाशिवमुखात्पूर्वं श्रुतं मे वरसुन्दरि ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११:४ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 208v–210r, C₄₅ ff. 214r–215v, C₀₂ ff. 285v–287v, K₈₂ ff. 15v–17v, K₁₀ ff. 221v–223v (exp. 56 lower – 58 lower), K₇ ff. 223v–225v; K₇₆ ff. 223v–225r, E pp. 613–617; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1b अन्यः] C₄₅K₈₂K₇K₇₆, अन्य C₉₄C₀₂K₁₀, चान्या E • उत्तम] Σ, उत्तमः K₇
1c •नायास] C_ΣK₇E, •नायासं K₈₂, •नायासं K₁₀, •नशाय K₇₆ 1d •र्थप्रायं]
K₈₂K₇K₇₆, •र्थप्राय C_Σ, •र्थप्रायं K₈₂, •र्थप्राय K₁₀, •थाम्नाय E • विनेश्वर] Σ,
{विनेश्वर} K₁₀, सुरेश्वर E 2a दैवतैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, देवतैः C₀₂K₇, {देवतैः} K₁₀
2cd •श्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै] Σ, •श्रेष्ठ K₁₀ 3 महेश्वर] Σ, महेश्वर K₇ 3a तुल्यं
तव] Σ, तुल्य C₉₄ 3b भामिनि] Σ, भामि C₀₂ 3c किमन्यम्] Σ, किमन्यम्
K₁₀ 4c देवि प्रवक्ष्यामि] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, ते देवि वक्ष्यामि C₉₄K₇E, देवि वक्ष्यामि K₇₆
4d •सारमनुत्तमम्] Σ, •सारसमुच्चयम् C₀₂

वृषसारसंग्रहे

[गृहस्थः]

विनार्थेन तु यो यज्ञः स यज्ञः सार्वकामिकः ।

अक्षयश्चाव्ययश्चैव सर्वपातकनाशनः ॥ ११:५ ॥

बहुविघ्नकरो ह्यर्थो बह्वायासकरस्तथा ।

ब्रह्महत्या इवेन्द्रस्य प्रविभागफला स्मृता ॥ ११:६ ॥

पञ्चशोध्येन शोध्येत अर्थयज्ञो वरानने ।

शोधिते तु फलं शुद्धमशुद्धे निष्फलं भवेत् ॥ ११:७ ॥

देव्युवाच ।

पञ्चशोध्ये सुरश्रेष्ठ संशयो ऽत्र भवेन्मम ।

कथयस्व विभागेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११:८ ॥

रुद्र उवाच ।

मनःशुद्धिस्तु प्रथमं द्रव्यशुद्धिरतः परम् ।

मन्त्रशुद्धिस्तृतीया तु कर्मशुद्धिरतः परम् ।

5ab See a sequence or list of the four āśramas in 4.75 above : गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः ; see also 5.9: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥.

5b यज्ञः] Σ, यज्ञ E • सार्वकामिकः] C₄₅K₇₆E, सर्वकालिकः C₉₄K₇, सर्वकामिक C₀₂, सार्वकालिकः K₈₂, सार्वकामिकाः K₁₀ 5c अक्षयश्चाव्ययश्] C₄₅K₁₀K₇K₇₆E, अक्षयं चाव्ययं C₉₄C₀₂K₈₂ 5d ऽनाशनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, ऽनाशनम् C₄₅E, ऽनाशन C₀₂ 6a ऽकरो] Σ, ऽकरा C₀₂E • ह्यर्थो] Σ, ह्यर्थो E 6b करस्तथा] Σ, करस्तथा E 6d प्रविभागः] C₄₅, प्रविभागः C₉₄C₀₂(?)K₈₂K₇E, प्रतिभागः K₁₀K₇₆ • ऽफला स्मृता] C₀₂, ऽफलः स्मृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, ऽफलः स्मृतः C₉₄, ऽप्रदः स्मृतः E 7b ऽयज्ञो] Σ, ऽयज्ञ C₀₂ 7cd शुद्धमशुद्धे] Σ, शुद्धमशुद्धे K₈₂, शुद्धमशुद्धं E 8 देव्युवाच] Σ, om. K₁₀ 8a ऽशोध्ये] C₂K₈₂K₇₆, ऽशोध्य K₁₀K₇, ऽशोध्यः E • ऽश्रेष्ठ] Σ, ऽश्रेष्ठ C₀₂ 8b ऽत्र भवेः] Σ, ऽत्रा भवेः E 9b ऽशुद्धिरतः] Σ, ऽशुद्धिगतः K₁₀ 9c मन्त्रशुद्धिस्तृतीया] Σ, मन्त्रादि तृतीया K₇ 9d कर्मशुद्धिः] Σ, कर्मसिद्धि K₇

एकादशमोऽध्यायः

पञ्चमी सत्त्वशुद्धिस्तु क्रतुशुद्धिश्च पञ्चधा ॥ ११:९ ॥

मनःशुद्धिर्नाम अविपरीतभावनया ।

द्रव्यशुद्धिर्नाम अनन्यायोपार्जितद्रव्येन ॥ ११:१० ॥

मन्त्रशुद्धिर्नाम स्वरव्यञ्जनयुक्ततया ।

क्रियाशुद्धिर्नाम यथाक्रमाविपरीततया ।

सत्त्वशुद्धिर्नाम रजस्तम-अप्रधानतया ॥ ११:११ ॥

विधिमेवं यदा शुद्ध्येद्यदि यज्ञं करोति हि ।

तस्य यज्ञफलावाप्तिर्जन्ममृत्युश्च नो भवेत् ॥ ११:१२ ॥

विनार्थेन तु यो यज्ञं करोति वरसुन्दरि ।

न तस्य तत्फलावाप्तिः सर्वयज्ञेष्वशेषतः ॥ ११:१३ ॥

यज्ञवाट कुरुक्षेत्रं सत्त्वावासकृतालयः ।

9e पञ्चमी] Σ , पञ्चमं E • शुद्धिस्तु] Σ , शुद्धिश्च $K_{82}E$ 9f शुद्धिश्च पञ्चधा] Σ , शुद्धिस्तु पञ्चधा C_{02} , शुद्धिरतः परम् K_{82} 10ab शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C_{02} • भावनया] Σ , भावनवा K_{82} , भावनतया K_{10} 10cd शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C_{02} K_7 • अनन्यायो] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, अन- $\frac{1}{2}$ यो C_{94} , अन्यायो C_{02} , स्वल्पोन्यायो E • द्रव्येन] Σ , व्येन K_{10} 11ab मन्त्रशुद्धिर्नां] $C_{94}C_{45}K_{10}K_{76}E$, मन्त्रशुद्धि नां $C_{02}K_7$, मन्त्रस्तुहिनां K_{82} • युक्ततया] Σ , युक्तया C_{45} 11cd शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां $C_{02}K_{10}$ • क्रमां] Σ , क्रमं C_{02} • रीततया] Σ , रीतया C_{45} , $\frac{2}{2}$ तया K_7 11ef शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां $C_{94}C_{02}$ • प्रधानतया] Σ , प्रधानत K_7 , धानतया K_{76} 12a धिमेवं यदा] $C_{45}E$, धिमेव यदा $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}$, धिमेव य K_{10} , धिमेवं यथा K_7 12ab शुद्ध्येद्यदि] conj., सूयेद्यदि $C_{94}K_{82}K_{76}$, पूर्य यदि C_{45} , सूयेद्यदि C_{02} , सूयेद्यति K_{10} , पूयेद्यदि K_7 , शूय्य यदि E 12b यज्ञं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}E$, यज्ञ $C_{02}K_7$, संज्ञ K_{10} • हि] Σ , om. K_{10} 12cd वाप्तिर्जं] $C_{94}C_{45}E$, वाप्ति ज $C_{02}K_{10}K_7K_{76}$, वापि जं K_{82} 13b सुन्दरि] Σ , सुन्दरी E 13c लावाप्तिः] Σ , लाप्तिस् K_{76} 13d सर्वयज्ञेष्वशेषतः] Σ , सर्वेषु यज्ञेष्वशेषतः K_{76}^{ac} , सर्वयज्ञेषु शेषतः E 14a वाट कुरुं] Σ , वाटङ्कुरुं C_{45} , वाटकृतं E • क्षेत्रं] Σ , क्षेत्र K_7K_{76} 14b सत्त्वां] Σ , सत्त्वासत्त्वां C_{45}^{ac} • लयः] Σ , लयम् C_{02}

प्रत्याहार महावेदि कुशप्रस्तर संयमः ॥ ११:१४ ॥

विधि नियमविस्तारो ध्यानवह्निः प्रदीपितः ।

योगेन्धनसमिज्ज्वालतपोधूमसमाकुलः ॥ ११:१५ ॥

पात्रन्यास शिवज्ञानं स्थालीपाक शिवात्मकः ।

आज्याहुतिमविच्छिन्नं लम्बकस्तुवपातितः ॥ ११:१६ ॥

धारणाध्वर्युवत्कृत्वा प्राणायामश्च ऋत्विजः ।

तर्कयुक्तः सविस्तारः समार्धिवयतापनः ॥ ११:१७ ॥

ब्रह्मविद्यामयो यूपः पशुबन्धो मनोन्मनः ।

श्रद्धा पत्नी विशालाक्षि संकल्प पद शाश्वतम् ॥ ११:१८ ॥

पञ्चेन्द्रियजयोत्पन्नः पुरोडाशो ऽमृताशनः ।

ब्रह्मनादो महामन्त्रः प्रायश्चित्तानिलो जयः ॥ ११:१९ ॥

सोमपान परिज्ञानमुपाकर्म चतुर्यमः ।

14c ०वेदि] Σ , ०देवि E 15a विधि नि०] Σ , विधिर्नि० E • ०विस्तारो] Σ ,
०विस्तारो C₄₅ 15b ध्यानवह्निः प्रदीपितः] K₇, ध्यानवह्निप्रदीपितः C₉₄K₈₂K₇₆, ध्यानं
वह्निप्रदीपितः C₄₅, ध्यानमग्निप्रदीपितः C₀₂, ध्यान अग्निप्रदीपनः K₁₀, ध्यानवृद्धिर्प्रदीपिनः
E 15cd ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम०] K₁₀K₇, ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूप० C₉₄, ०न्ध-
सत्वमिज्ज्वालतपोधूम० C₄₅, ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम० C₀₂, ०न्धनशमित्ज्वालतपोधूय०
K₈₂, ०न्धनशमित्ज्वालतपोधूम० K₇₆, ०न्धनसमिज्ज्वाला तपोधूम० E 16a पात्र०]
 Σ , पात्रा० K₇ 16c ०च्छिन्नं] Σ , ०च्छिन्न K₇ 16d लम्बक०] Σ , लम्बक० C₀₂,
त्र्यम्बक० E • ०पातितः] Σ , ०पातितम् E 17a ०ध्वर्युव०] K₁₀, ०ध्वर्यव० C₉₄K₇₆,
०ध्वर्यव० K₈₂, ध्व० K₇, धर्मव० E 17c ०युक्तः] Σ , ०युक्त C₀₂, ०युक्तिः K₈₂ •
०विस्तारः] Σ , ०विस्तारो C₀₂ 18b ०न्मनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆E, ०त्मनः C₄₅C₀₂K₇
18c पत्नी] Σ , पत्नी C₉₄ • विशालाक्षि] Σ , विशालाक्षी K₇E 18d पद शाश्वतम्]
 Σ , पद० K₇ श्वतम् C₉₄ 19b ०डाशो] C₉₄K₁₀K₇K₇₆, ०भा K₈₂^{ac}, ०भासे K₈₂^{pc}, ०भागे
E • मृता०] Σ , मृगा० C₀₂ 19d ०त्तानिलो] Σ , ०त्तनिलो C₀₂K₁₀ • जयः] Σ ,
जलाः E 20a परि०] Σ , पर० C₀₂

एकादशमोऽध्यायः

इतिहास जलस्नानं पुराणकृतमम्बरः ॥ ११:२० ॥

इडासुषुम्नासंवेद्ये स्नानमाचमनं सकृत् ।

संतोषातिथिमादृत्य दयाभूतद्विजार्चितः ॥ ११:२१ ॥

ब्रह्मकूर्चं गुणातीतं हविर्गन्धं निरञ्जनः ।

ब्रह्मसूत्रं त्रयस्तत्त्वं बोधना मुण्डितं शिरः ॥ ११:२२ ॥

निवृत्त्यादि चतुर्वेदश्चतुःप्रकरणासनः ।

दक्षिणामभयं भूते दत्त्वा यज्ञं यजेत्सदा ॥ ११:२३ ॥

विनार्थं यज्ञसम्प्राप्तिः कथिता ते वरानने ।

आसहस्रस्य यज्ञानां फलं प्राप्नोति नित्यशः ॥ ११:२४ ॥

आश्रमः प्रथमस्तुभ्यं कथितोऽस्ति वरानने ।

सदाशिवेन सद्धर्मं दैवतैरपि पूजितम् ॥ ११:२५ ॥

[ब्रह्मचारी]

23c cf. VSS 22.14ab : दक्षिणामभयं भूतेभ्यः पशुबन्धः स्वयंकृतः

20c °स्नानं] Σ, °स्नान C₄₅ 20d पुराण°] Σ, पुराण° E • °कृतमम्बरः]
Σ, °कृतमम्बरम् C₄₅ (unmetr.) 21a °सुषुम्ना°] Σ, °सुषुम्ना C₀₂ • °वेद्ये]
C₉₄ K₇₆ E, °वेद्य C₄₅ K₁₀, °वेद्ये C₀₂, °वैद्य K₈₂, °भेदो K₇ 21b सकृत्] Σ,
विदुः C₀₂ 21c °तोषातिथिमादृत्य] Σ, °तोषातिथिमादृत्य K₁₀, °तोषातिथिमादृत्य
K₇₆ 21d °द्विजा°] Σ, °दया° C₄₅ 22b °हविर्ग°] C₉₄ C₀₂ K₁₀ K₇ K₇₆^{pc}
E, °हविर्ग° C₄₅, °हविर्ग K₈₂, °विर्ग° K₇₆^{ac} 22c °सूत्रं त्रयस्] C₄₅ K₁₀ K₇ K₇₆
E, °सूत्रत्रयस्तयस् C₉₄, °सूत्रं त्रय C₀₂, °सूत्रत्रय K₈₂ 22d मुण्डितं] Σ, मुण्डित°
C₄₅ K₇ (unmetr.) 23a निवृत्त्या°] em., निवृत्त्या° C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆, निवृत्त्या° E
23b °प्रकरणासनः] Σ, प्रकरणासनः C₀₂, प्रकरणासनः E 23c °भयं भूते] Σ,
°भक्षयम्भूतै C₄₅ 23d यज्ञं यजेत्] Σ, यज्ञं ददत् E 24a विनार्थं] Σ, विनार्थ C₀₂
K₇₆ 24b कथिता ते] Σ, कथितो स्मि C₀₂, कथितस्ते E • वरानने] Σ, वरानने
C₀₂ 24d प्राप्नोति] Σ, प्राप्नोति C₉₄ • नित्यशः] Σ, मानवः K₁₀ 25a आश्रमः]
Σ, आश्रम C₄₅ C₀₂ • °स्तुभ्यं] Σ, °स्येष C₀₂, °स्येवं E 25b ऽस्ति] C₉₄ C₄₅ K₈₂
K₇ K₇₆, स्मि C₀₂ K₁₀ E 25c °धर्मं] Σ, °धर्म C₄₅, °धर्म E 25d दैव°] Σ,
दैव° K₁₀ E • पूजितम्] Σ, पूजितम् C₄₅

ब्रह्मचर्यं निबोधेदं शृणुष्यावहिता शुभे ।
 द्वितीयमाश्रमं देवि सर्वपापविनाशनम् ॥ ११:२६ ॥
 व्रतं ब्रह्मपरं ध्यानं सावित्री प्रकृतिर्लयम् ।
 ब्रह्मसूत्राक्षरं सूक्ष्मं त्रिगुणालय मेखलम् ॥ ११:२७ ॥
 दम दण्ड दया पात्रं भिक्षा संसारमोचनम् ।
 त्र्यायुषं द्यक्षरातीतं ज्ञानभस्म-अलङ्कृतम् ॥ ११:२८ ॥
 स्नानव्रतं सदासत्यं शीलशौचसमन्वितम् ।
 अग्निहोत्र त्रयस्तत्त्वं जप ब्रह्मबिलस्वरः ॥ ११:२९ ॥
 द्वितीय आश्रमो देवि यथाह भगवान्निशवः ।
 ममापि कथितं तुभ्यं जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ ११:३० ॥

[वानप्रस्थः]

वानप्रस्थविधिं वक्ष्ये शृणुष्यायतलोचने ।

26cd cf. MBh 12.184.10A : गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति 27ab cf. VSS 16.8cd

26a °चर्य] Σ, °चर्य K₈₂ 26b °वहिता शुभे] Σ, °वहितो भव C₀₂, °वहितो शुभे K₁₀ 26d °विनाशनम्] Σ, °प्रनाशनम् K₁₀ 27a °परं ध्यानं] Σ, °परिज्ञानं E 27b °कृतिर्लयम्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, °कृताल्यम् C₄₅, °कृतीलयम् C₀₂, °कृतिलः K₁₀ 27d °लय] Σ, °ल- C₉₄ • मेखलम्] Σ, यत्फलम् E 28a दम] Σ, यम K₇₆ • दण्ड दया] Σ, दण्डादया K₈₂, दण्डादयो E • पात्रं] Σ, पात्र K₁₀ 28b °मोचनम्] Σ, °मोदनः K₇₆ 28c °युषं] Σ, °युष K₈₂ 28d भस्म] Σ, भष्मम् E 29a °व्रतं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, °व्रत C₄₅K₇E 29c °होत्र त्रयस्तत्त्वं] K₈₂K₇E, °होत्रत्रयस्तत्त्वं C₉₄, °होत्रत्रयस्तत्त्वं C₄₅, °होत्रत्रयं तत्त्वा C₀₂, °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₁₀, °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₇₆ 29d °बिलस्वरः] corr., °बिलश्वरः C_ΣK₈₂K₁₀, °बिलेश्वर K₇E, विलश्वरः K₇₆ 30a द्वितीय आश्रमो] Σ, द्वितीयमाश्रमो C₀₂, द्वितीयमाश्रमं E 30b यथाह] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, यथाहं C₀₂K₁₀, यदाह E 30c ममापि कथितं तु°] Σ, ममापि कथितस्तु° K₇, मयापि कथितो तु° E 30d °मृत्यु°] Σ, °मृ- C₉₄ • °नाशनं] Σ, °नाशनः K₇ 31a °विधिं] Σ, °विधि C₄₅

एकादशमोऽध्यायः

यथाश्रुतं यथातथ्यमृषिदैवतपूजितम् ॥ ११:३१ ॥

वैराग्यवनमाश्रित्य नियमाश्रममाहरेत् ।

शीलशैलदृढद्वारे प्राकारे विजितेन्द्रियः ॥ ११:३२ ॥

अधिभूतः स्मृतो माता अध्यात्मश्च पिता तथा ।

अधिदैविकमाचार्यो व्यवसायाश्च भ्रातरः ॥ ११:३३ ॥

श्रुतिः स्मृतिः स्मृता भार्या प्रज्ञा पुत्रः क्षमानुजः ।

मैत्री बन्धुर्जटा चापं करुणा सुपवित्रकम् ।

मुदिता मौन चत्वारः सर्वकार्यमुपेक्षका ॥ ११:३४ ॥

यमवल्कलसंवीतस्तपःकृष्णाजिनाधरः ।

उत्तरासङ्गमासीनो योगपट्टदृढव्रतः ॥ ११:३५ ॥

वेदघोषेण घोषेण प्राणायामोऽग्निहावनम् ।

जितप्राण मृगाकूलो धृति यज्ञः क्रिया जपः ॥ ११:३६ ॥

अर्थसंग्रह शास्त्रेषु सखा दमदयादयः ।

33ab cf. VSS 22.10ab : अध्यात्मनगरस्फीतः अधिभूतजनाकुलः

31d °दैवत°] Σ, °देवत° C₀₂ 32a वैराग्य°] Σ, वैराग्या E 32b नियमा°] Σ, मा° K₈₂^{ac} • °श्रममा°] Σ, °श्रमनो हरेत् C₉₄ 32c °दृढ°] Σ, °दृष° E 32d °कारे] Σ, °कार° C₀₂ 33a स्मृतो] Σ, °- C₄₅, स्मृतौ E 33c अधिदैविक°] em. GOODALL, {अ}{-} {भौ}{-} क° C₉₄, अधिभौतिक° C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ K₇₆ E, अधिभौतिक° K₁₀ 33d व्यवसायाश्च] Σ, व्यवसायश्च E 34a स्मृता] Σ, स्मृतो C₄₅ 34c बन्धुर्ज°] Σ, बन्धु ज° C₀₂ K₁₀ 34e मौन चत्वारः] Σ, मौनश्चत्वारः C₄₅, मौन चत्वार C₀₂ 34f °कार्यमु°] Σ, °कार्यामु° K₈₂ • °पेक्षका] Σ, °पेक्षया E 35a °संवीत°] Σ, °सान्वीत° E 35b °कृष्णा°] Σ, °कृष्णां C₀₂ • °जिनाधरः] K₇, °जिनधरः C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇₆ (unmetr.), °जिनं पुरः E 35c °सङ्ग°] Σ, °सङ्गाव° K₇₆^{ac} 35d °दृढ°] Σ, °दृष्ट° K₁₀ • °व्रतः] Σ, °- C₉₄ 36a वेद°] Σ, °- द° C₉₄ • °ण घोषेण] Σ, °ण घोषीण C₀₂ 36b °हावनम्] Σ, °हावनम् C₄₅, °हावन C₀₂ 36d °जपः] Σ, °जिणः C₀₂ 37b सखा] Σ, सखो K₁₀ • दमद°] Σ, दम° C₉₄^{ac}, दयद° C₀₂

शिवयज्ञं प्रयुञ्जीत साधनाष्टकपूजनम् ॥ ११:३७ ॥

पञ्चब्रह्मजलैः पूतः सत्यतीर्थशिवहृदे ।
स्नानमाचमनं कृत्वा संध्यात्रयमुपासयेत् ॥ ११:३८ ॥

अक्षमाला पुराणार्थं जप शान्तं दिवानिशम् ।
ज्ञानसलिलसम्पूर्णमितिहासकमण्डलुः ॥ ११:३९ ॥

पञ्चकर्मक्रियोत्क्रान्ति जप पञ्चविधः सुखम् ।
साधनं शिवसंकल्पो योगसिद्धिफलप्रदः ॥ ११:४० ॥

संतोषफलमाहारः कामक्रोधपराजितः ।
आशापाशजयाभ्यासो ध्यानयोगरतिप्रियः ।
अतिथिभ्यो ऽभयं दत्त्वा वानप्रस्थश्चरेद्व्रतम् ॥ ११:४१ ॥

37d cf. DhP 2.1 : अष्टभिः साधनैरभिश्चितं कायञ्च यत्नतः । शोधयित्वा ततो योगी योगाभ्यासं समाचरेत् ॥ 38d cf. VSS 11.59cd : शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत्

37c °यज्ञं] Σ, °यज्ञ C₀₂K₇ 37d °पूजनम्] Σ, °पूजिकं C₀₂ 38a °ब्रह्मजलैः
पूतः] Σ, ब्र-३ K₁₀ 38b °तीर्थं] Σ, °तीर्थ E 38c °चमनं] Σ, °चनं
C₄₅ 38d °सयेत्] em., °श्रयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E 39a अक्षमाला] Σ,
{अक्ष-१ ला C₉₄ • पुराणार्थं] Σ, पुराणाञ्च K₁₀, पुराणार्था K₇ 39b °शान्तं]
Σ, °शान्ति C₉₄K₈₂ 39c °सलिलं] Σ, °सलीलं E 39d °कमण्डलुः] Σ,
°कमण्डलु E 40ab °त्क्रान्तिजं] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆, °क्रान्तिजं C₀₂, °त्क्रान्तिर्जं
K₈₂, °त्क्रान्तिजं K₇, ऽक्रान्तिजं E 40d °दः] Σ, °दम् E 41c °भ्यासो]
Σ, °भ्यास्यो K₇₆, °भ्यास E 41d °रतिं] C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, -२ C₉₄, °रिति
C₄₅, °रतिः E 41e अतिथिभ्यो ऽभयं] Σ, आर्तिभ्यश्चाभयं • दत्त्वा] Σ, दारा C₀₂
41f °प्रस्थश्च] Σ, °प्रस्थ चं C₀₂K₁₀

एकादशमो ऽध्यायः

वानप्रस्थमयं धर्मं गदितं यत्पूर्वमवधारितं
संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञाननिर्मूलनम् ।
प्रज्ञावृद्धिकरममोघकरणं क्लेशार्णवोत्तारणं
जन्मव्याधिहरमकर्मदहनं सेवेत्स धर्मोत्तमम् ॥ ११:४२ ॥

[परिव्राजकः]

परिव्राजकधर्मो ऽयं कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
सुखदुःखं समं कृत्वा लोभमोहविवर्जितः ॥ ११:४३ ॥
वर्जयेन्मधु मांसानि परदारांश्च वर्जयेत् ।
वर्जयेच्चिरवासं च परवासं च वर्जयेत् ॥ ११:४४ ॥

43d cf. VSS 4.71: कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः । चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सर्वथा वीत-
कल्मषः ॥ 44ab cf. Manu 2.177: वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान्निव्यः । शुक्तानि
यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥

42c om. K₁₀ 42d E (and paper MS K₄₁) add here a Śārdūlavikrīḍita line: श्रद्धा-
पूर्वकमेव यः सनियमं साक्षाच्च जीवन्निशवः (शुद्धापूर्वकमेव यः सनियतं साक्षाच्च जीवने शिवः K₄₁)

42a गदितं यत्पूर्वमवधारितम्] conj., गदितं पूर्वधारितम् C₉₄C₄₅K₇₆, यत्पूर्वमव-
धारितं C₀₂E, गदितं यत्पूर्वधारितं K₈₂^{ac}, गदितं यत्पूर्वमवधारितं K₈₂^{pc}, गदितं पूर्वधारितं
K₁₀, गदितं यत्पूर्वमेधारितं K₇ 42b संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञां] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇, संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञां C₀₂E, संसारोद्धरणम् अनित्यहरणन्तज्ञां K₈₂^{pc}, संसारोद्ध-
रणमनित्यहरणमज्ञां K₇₆ 42c ऽकरममोघं] C_ΣK₈₂ (unmetr.), ऽकममोघं K₇,
ऽकरममोघं K₇₆, ऽकरं प्रबोधं E • क्लेशार्णवो] Σ, क्लेशार्णवो K₈₂, शोकार्णवो E
42d सेवेत्स] Σ, सेवे स C₀₂, सेवेत्त K₁₀ 43b कीर्तयिष्यामि] Σ, कीर्तयि ऽ. मि
C₉₄ 43c ऽदुःखं] C₄₅, ऽदुःखं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆E 43d लोभमोहं]
C₄₅, लाभालोभं C₉₄K₈₂K₁₀K₇, लाभलोभं C₀₂, (लाभालाभं) K₇₆, लाभालाभं E •
ऽवर्जितः] Σ, ऽवर्जिताः K₁₀ 44a वर्जयेन्] C₉₄K₁₀K₇₆, वर्जयेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E
44b ऽदारांश्च] Σ, ऽदाराश्च K₇₆^{ac} 44c ऽवासं] Σ, ऽवासश्च E 44d ऽवासं] Σ,
ऽवासश्च E

वर्जयेत्सृष्टभोज्यानि भिक्षामेकां च वर्जयेत् ।
वर्जयेत्संग्रहं नित्यमभिमानं च वर्जयेत् ॥ ११:४५ ॥

सुसूक्ष्मं मनसा ध्यात्वा दृशौ पादं विनिक्षिपेत् ।
न कुप्येत अनालाभे लाभे वापि न हर्षयेत् ॥ ११:४६ ॥

अर्थतृष्णास्वनुद्विग्नो रोषे वापि सुदारुणे ।
स्तुतिनिन्दा समं कृत्वा प्रियं वाप्रियमेव वा ॥ ११:४७ ॥

नियमास्तु परीधानं संयमावृतमेखलः ।
निरालम्बं मनः कृत्वा बुद्धिं कृत्वा निरञ्जनाम् ॥ ११:४८ ॥

आत्मानं पृथिवीं कृत्वा खं च कृत्वा मनोन्मनम् ।
त्रिदण्डं त्रिगुणं कृत्वा पात्रं कृत्वाक्षरो ऽव्ययः ॥ ११:४९ ॥

45b cf. Manu 2.188ab: भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद्व्रती 46cd ≈ Manu 6.57:
अलाभे न विषदी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् = VāsiṣṭhaDhS 10.22

45ab omitted in C₄₅

45a वर्जयेत्सृष्टं] C₀₂(?)K₈₂K₇K₇₆, वर्जयेत्सृष्टं C₉₄, वर्जयेत्सृष्टं K₁₀, वर्जयेत्सृष्टं
E • भोज्यानि] Σ, भोज्यालि(?) K₇ 45b •क्षामेकां] C₉₄K₁₀K₇₆, •क्षामेकं C₀₂
K₈₂, •क्षमेकञ् K₇, •क्षामेकश् E 46b दृशौ] conj., शुचौ C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E •
पादं] C₄₅C₀₂K₈₂K₇, पादं C₉₄K₇₆, पाद K₁₀E • विनिक्षिं] Σ, निक्षिं C₉₄,
विनिक्षिं K₇ 46c कुप्येत] Σ, कुपेत C₀₂ • अनालाभे] K₈₂, मनोलाभे C₉₄C₄₅K₁₀
K₇K₇₆, मनोलाभो C₀₂, मनालाभे E 47a अर्थं] C₄₅C₀₂K₇, अर्थं C₉₄K₈₂K₁₀
K₇₆, अर्थ E • अनुद्विग्नो] Σ, अनुदिग्नो C₀₂ 48a •धानं] Σ, •धाना C₀₂, •धानं K₇
48b •वृतं] Σ, •मृतं K₁₀, •नृतं E •मेखलः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, •मेखलाः C₀₂
K₇₆, •मेखला K₁₀ 48c •वं मनः कृत्वा] K₇, •वमसत्कृत्वा C₉₄K₈₂K₇₆, •वमसंकृत्वा
C₄₅, •वमनंकृत्वा C₀₂, •वमनस्कृत्वा K₁₀, •वमनङ्कृत्वा E 48d बुद्धिं] Σ, बुद्धि C₄₅E
• निरञ्जनाम्] em., निरञ्जनम् C_ΣK₁₀K₇K₇₆E, निरञ्जनः K₈₂ 49ab कृत्वा खं च] Σ,
कृत्वा] - च C₉₄ 49b मनोन्मनम्] Σ, मनोन्मनः K₇, मनोन्मनैः E 49d •क्षरो]
Σ, •करो K₁₀ • व्ययः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, व्ययं C₀₂, व्यय K₇, द्वयम् E

एकादशमोऽध्यायः

न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् ।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्ममो निरहंकृतः ॥ ११:५० ॥
दिवसस्याष्टमे भागे भिक्षां सप्तगृहं चरेत् ।
न चासीत् न तिष्ठेत् न च देहीति वा वदेत् ॥ ११:५१ ॥
यथालाभेन वर्तेत अष्टौ पिण्डान्दिने दिने ।
वस्त्रभोजनशय्यासु न प्रसज्येत विस्तरम् ॥ ११:५२ ॥
नाभिनन्देत् मरणं नाभिनन्देत् जीवितम् ।
इन्द्रियाणि वशंकृत्वा कामं हत्वा यतव्रतः ॥ ११:५३ ॥
अतीतं च भविष्यं च न भिक्षुश्चिन्तयेत्सदा ।
क्रोधमानमददर्पान्परिव्राड्ब्रजयेत्सदा ॥ ११:५४ ॥
विरागं तु धनुः कृत्वा प्राणायामगुणैर्युतम् ।
धारणाशरतीक्ष्णेन मृगं हत्वा मनेन्द्रियम् ॥ ११:५५ ॥

50cd cf. BhG 2.45cd: निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् 51b cf. Gau-
tDhS 23.18: तस्याजिनमूर्ध्वबालं परिधाय लोहितपत्रः सप्त गृहान्भक्षं चरेत् 53ab = MBh
12.237.15ab = Manu 6.45ab = NāradaParivrUp 3.61cd

50a ०धर्मं च] Σ, ०धर्मं वा K₈₂ 50b ईर्ष्या०] K₈₂K₇E, ईर्ष्या० C_ΣK₁₀K₇₆ •
०द्वेषं] Σ, ०द्वेष C₀₂ 50c निर्द्वन्द्वो] Σ, निर्वन्द्वो C₀₂ • ०सत्य०] Σ, ०सत्य० C₀₂
50d निर्ममो] K₇E, निर्मासो C_ΣK₈₂K₇₆, निर्मासो K₁₀ • ०कृतः] Σ, ०कृतं K₈₂,
०कृतिः E 51a दिवसस्या०] Σ, दिवसत्या० C₄₅ 51b भिक्षां] Σ, भिक्षा K₁₀
52a यथालाभेन] Σ, यथाला 2 C₉₄ 52b अष्टौ] Σ, अष्ट E 52c ०शय्यासु]
Σ, ०शय्याञ्च K₁₀, ०शैय्यासु E 52d ०सज्येत] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, ०युज्ये C₄₅,
०सहेत K₇, ०सह्येत E • विस्तरम्] Σ, विस्तरः E 53c वशंकृ०] Σ, वसत्कृ० C₀₂
53d हत्वा यतव्रतः] Σ, कृत्वा यतः व्रतः K₁₀ 54b भिक्षुश्चि०] Σ, भिक्षुश्चि०
K₈₂, भिक्षु चि० E • सदा] Σ, om. C₄₅ 54cd ०दर्पान्य०] Σ, ०दर्पात्य० C₄₅
55a धनुः] Σ, धनुष E 55b प्राणायामगु०] Σ, प्राणायामङ्गु० C₉₄ • युतम्]
Σ, युतः K₈₂, वृत्तं E 55c ०तीक्ष्णेन] K₁₀E, ०तीक्ष्णेण C_ΣK₇K₇₆, ०तीक्ष्णे K₈₂
55d मृगं हत्वा] Σ, गृहं गत्वा

मैत्रीखङ्गसुतीक्ष्णेन संसारारिं निकृन्तयेत् ।
करुणावर्तचक्रेण क्रोधमत्तगजं जयेत् ।
मुदितावर्मबद्धाङ्गस्तूणं पूर्णमुपेक्षया ॥ ११:५६ ॥

अनक्षरं परं ब्रह्म चिन्तयेत्सततं द्विज ।
ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ।
शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् ॥ ११:५७ ॥

संसारार्णवतारणं शुभगतिः स ब्रह्म संध्याक्षरं
ध्यायेन्नित्यमतन्द्रितो ह्यनुपमं व्यक्तात्मवेद्यं शिवम् ।
रूपैर्वर्णगुणादिभिश्च विहितं दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमं
यत्नोद्धृत्य समाश्रयेत्सुरगुरुं सर्वार्तिहर्ता हरम् ॥ ११:५८ ॥

57 ≈ *Saubhāgyabhāskara* of Bhāskararāya ad *Lalitāsahasranāmastotra* 302 :
ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः । शिवस्य हृदयं सन्ध्या तेनोपास्या द्विजातिभिः ॥ इति
कश्यपादिवचनैः कौर्मपाद्भस्कान्दादिनिखिलपुराणेषु च तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्माण्डमार्कण्डेयादिपु-
राणेषु बहुशः शक्तिरहस्य-देवीभागवत-तृतीयस्कन्धादिषु च इदंपर्येण सर्वत्र ज्ञानार्णवकुलार्णवादित्रयेषु
त्वपरिमितत्वा वर्णितम्

56a सुतीक्ष्णेन] C₉₄K₁₀K₇K₇₆E, सुतीक्ष्णेण C₄₅C₀₂K₈₂^{pc}, ण K₈₂^{ac} 56b संसा-
रारिं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆^{pc}E, संसारारि C₀₂K₇, सारिन् K₇₆^{ac} 56f तूणं पूर्णमुं]
em. GOODALL, तूणापूर्णमुं C₉₄, तूणापूर्णमुं C₄₅, तूनापूर्णमुं C₀₂, तूणापूर्णमुं
K₈₂, तूणापूर्णमुं K₁₀K₇K₇₆, तूणीपूर्णमुं E 57a अनक्षरं] C₄₅, अनाक्षरं C₉₄K₈₂
K₇₆, अनाक्षरं C₀₂K₇E, अनक्षरं K₁₀ • परं] Σ, पर C₄₅K₇ 57c हृदयं] Σ,
-1- दयं C₉₄, हृदये K₇ 57cd विष्णुर्विं] C₉₄K₈₂E, विष्णुर्विं C₄₅, विष्णु विं C₀₂
K₁₀K₇K₇₆ 57d शिवः] E, शिवं C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ 57f संसयेत्] C₉₄C₀₂
K₁₀, संशयेत् C₄₅K₈₂, संश्रयेत् K₇K₇₆E 58a संगतिः] C₀₂E, संगति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇₆ (unmetr.), संगति K₇ • संक्षरं] Σ, संक्षर C₄₅K₇₆ 58b तन्द्रितो] C₉₄K₈₂
K₇E, तन्द्रितो C₄₅, तन्द्रिय C₀₂, तन्द्रियं K₁₀, तन्द्रितो K₇₆ • वेद्यं] Σ, वेद्य
K₁₀ (unmetr.) 58c रूपैर्वं] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, रूपैर्वं C₄₅C₀₂K₁₀ • विहितं]
Σ, रहितं K₈₂^{pc}(?)E • दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम्] C₉₄K₁₀K₇₆, दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C₄₅C₀₂K₇E,
दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् K₈₂ 58d यत्नोद्धृत्य] Σ, यत्नोद्धृत्य E • समाश्रये] Σ, मणाश्रये
K₁₀ • सर्वार्तिहर्ता हरम्] C_ΣK₁₀, सर्वार्तिहर्ता हरं K₈₂, सर्वार्तिहर्ता हरं K₇, सर्वार्तिहर्ता
हरम् K₇₆, सर्वार्तिहर्ता शङ्करम् E

एकादशमो ऽध्यायः

॥ इति वृषसारसंग्रहे चतुराश्रमधर्मविधानो नामाध्याय
एकादशमः ॥

Colophon: नामाध्याय एकादशमः] Σ, नामाध्याय एकादश K₇, नाम एकादशो ऽध्यायः E

[द्वादशमो ऽध्यायः]

[आतिथ्यधर्मः]

देव्युवाच ।

अहिंसा परमो धर्मः सततं परिकीर्त्यते ।

आतिथ्यकानां धर्मं च कथयस्व यदुत्तमम् ॥ १२:१ ॥

महेश्वर उवाच ।

अहिंसातिथ्यकानां च शृणु धर्मं यदुत्तमम् ।

त्रैलोक्यमखिलं देवि रत्नपूर्णं सुलोचने ॥ १२:२ ॥

चतुर्वेदविदे दानं न तत्तुल्यमहिंसकः ।

शृणु धर्ममतिथ्यानां कीर्तयिष्यामि सुन्दरि ॥ १२:३ ॥

[विपुलोपाख्यानम्]

आसीद्वृत्तं पुराख्यानं नगरे कुसुमाह्वये ।

कपिलस्य सुतो विद्वान्विपुलो नाम विश्रुतः ॥ १२:४ ॥

धर्मनित्यो जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

5b = MBh 12.218.13b

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 210r–215r, C₄₅ ff. 215v–219v, C₀₂ ff. 287v–283v (f. 291 is missing), K₈₂ ff. 17v–22r, K₁₀ exp. 58 (lower) – 62 (lower), K₇ ff. 225v–230r, K₇₆ ff. 225r– CHECKCHECK, E pp. 617–628; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1ab धर्मः स०] Σ, धर्मोस्स० C₀₂ 1c आतिथ्य०] Σ, अतिथ्य० C₄₅K₁₀ • धर्मं
च] Σ, धर्मश्च C₀₂, धर्मानां K₁₀ 2 महेश्वर] Σ, भगवान् K₈₂ 2b शृणु] Σ,
शृणु C₉₄ • धर्मं] Σ, धर्मं C₀₂E • उत्तमम्] Σ, उत्तमां E 2d उपूर्ण] Σ, पूर्ण
C₀₂, उपूर्ण E • लोचने] Σ, लोचनं C₄₅ 3a विदे दानं] Σ, विदे दानं C₄₅,
विदानं K₇₆^{ac} 4a आसीद्वृत्तं] C₉₄K₈₂K₇₆E, आसीद्वृत्तं C₄₅, आसीद्वृत्तम् C₀₂, आसी
वृत्तं K₁₀, आसीद्वृत्त K₇ • ख्यानं] Σ, ख्यातं E 4b नगरे कुसुमाह्वये] Σ, नगरं
कुसुमाह्वयम् C₀₂K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च मद्भक्तः कृतनिश्चयः ॥ १२:५ ॥

धनाढ्योऽतिथिपूज्यश्च दाता दान्तो दयालुकः ।

न्यायार्जितधनो नित्यमन्यायपरिवर्जितः ॥ १२:६ ॥

भार्या च रूपिणी तस्य चन्द्रबिम्बशुभानना ।

पीनोत्तुङ्गस्तनी कान्ता सकलानन्दकारिणी ।

पतिव्रता पतिरता पतिशुश्रूषणे रता ॥ १२:७ ॥

अथ केनापि कालेन सूर्यरागमभूततः ।

ग्रस्तभागत्रयस्त्वासीत्कृष्णमाधवमासिके ॥ १२:८ ॥

स्नातुकामावतीर्यन्ते सर्वे पौरनृपादयः ।

देवाश्च पितरश्चैव तर्प्यन्ते विधिवत्तथा ॥ १२:९ ॥

केचिज्जुहति तत्राग्निं केचिद्विप्रांश्च तर्पयेत् ।

केचिदानोपतिष्ठन्ति केचित्स्तुवन्ति देवताम् ॥ १२:१० ॥

ध्यानयोगरताः केचित्केचित्पञ्चतपे रताः ।

7ef cf. *Brahmavaivartapurāṇa* 4.27.174cd : पतिव्रते पतिरते पतिं देहि नमोऽस्तु ते

5c ब्रह्मण्य०] C₄₅K₈₂K₁₀E, ब्राह्मण्य० C₉₄C₀₂K₇K₇₆ • ०ज्ञश्च] Σ, ०ज्ञ C₄₅,
 ०ज्ञश्च K₁₀ 5d ०भक्तः] Σ, ०भक्त० E 6a ०पूज्यश्च] C₉₄C₀₂K₈₂^{pc}K₇K₇₆
 E, ०पूज्य C₄₅K₈₂^{ac}, ०पूज्यश्च K₁₀ 6b दान्तो] C₄₅^{ac}K₇E, दान्त C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀,
 {दान्तोम् C₄₅^{pc}, दान्ता K₇₆ 6c न्याया०] C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, न्यायो० C₉₄C₄₅K₁₀
 6cd नित्यम०] Σ, नित्यम० K₁₀ 6d ०वर्जितः] Σ, ०वर्जयेत् K₁₀ 7a रूपिणी]
 Σ, रूपवती K₇₆ 7b ०बिम्ब०] Σ, ०बिंबा K₈₂ • ०शुभानना] Σ, ०निभानना
 K₁₀ 7d सकला०] Σ, -3- C₉₄ 7e पतिव्रता] Σ, प्रतिव्रता C₄₅ • पतिरता]
 Σ, प्रतिरता C₄₅K₁₀ 7f पतिशुश्रूषणे] Σ, प्रतिशुश्रूषणे K₁₀ 8b ०भूततः] Σ,
 ०भूततः C₀₂ 9a ०वतीर्यन्ते] Σ, ०वतीयन्ते K₇₆, च तीर्थन्ते E 9c देवाश्च] Σ,
 देवश्च C₀₂ 9d तर्प्यन्ते] Σ, तर्प्यन्ते C₄₅K₁₀ 10a ०चिज्जुहति] Σ, ०चिज्जुति
 C₄₅, ०चिज्जुहति C₀₂ 10b विप्रांश्च] Σ, विप्राश्च C₄₅ 10c दानो०] Σ, ध्यानो०
 E 10d केचित्स्तुवन्ति] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, केचिद्वन्ति C₀₂, केचि स्तुवन्ति K₈₂K₁₀,
 केचित्स्तुवन्ति E • देवताम्] Σ, देवता C₄₅K₇ 11a ०रताः] Σ, ०रता K₁₀

एवं प्रवर्तमानेषु राजनादिषु सर्वशः ॥ १२:११ ॥
 विपुलो ऽपि हि तत्रैव गङ्गागण्डकिसंगमे ।
 भार्यया सह तत्रैव स्नात्वा क्षोमविभूषणः ॥ १२:१२ ॥
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः ।
 तत्रावसरसम्प्राप्तो ब्राह्मणो ऽतिथिरागतः ॥ १२:१३ ॥
 भार्या तस्यातिरूपेण मोहिता ब्रह्मणस्तदा ।
 ब्राह्मणो ऽपि तथैवेह रूपेणाप्रतिमो भवेत् ॥ १२:१४ ॥
 अन्योन्यदृष्टिसंसक्तौ जातौ तौ तु परस्परम् ।
 विपुलेनाञ्जलिं कृत्वा ब्राह्मण संशितव्रत ॥ १२:१५ ॥
 आज्ञापय द्विजश्रेष्ठ अद्य मे ऽनुग्रहं कुरु ।
 भार्याभृत्यपशुग्राम रत्नानि विविधानि च ॥ १२:१६ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु गृहीतो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ।

15d = MBh 12.213.18d and 12.347.1d

11d राजना०] Σ , राजाना० E 12a विपुलो ऽपि हि] $C_{94}C_{02}K_{82}^{pc}K_{10}K_7K_{76}^{pc}$, विपुलो
 पि C_{45} , विपुलो हि न K_{82}^{ac} , विलोपुलो पि हि K_{76}^{ac} , विपुलो पि च E 12c भार्यया] $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, भार्यया $C_{94}^{ac}C_{02}E$ 12d भूषणः] Σ , भूषणैः C_{02} , भूषितः K_{82}
 13ab देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः] $C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7K_{76}$, देवतागुरुविप्राणामन्येषां
 तर्पणे रतः C_{94} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रताः C_{02} , om. K_{82}^{ac} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां
 तर्पणा रतः E 14b मोहिता] Σ , मोहितो C_{45} • ब्रह्मणस्तदा] $C_{94}C_{45}K_7$, ब्राह्मणास्तथा
 C_{02} , ब्रह्मणस्तदा $K_{82}K_{10}K_{76}$, ब्रह्मणस्य च E 14c ब्राह्मणो] Σ , ब्रह्मणो C_{45} •
 तथैवेह] $C_{45}K_{82}K_{10}E$, तथैवेह C_{94} , तथैवेह $C_{02}K_7K_{76}$ 14d रूपेणा०] $C_{94}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_{76}$, रूपेणा० C_{45} , रूपेण C_{02} , रूपिणा० E 15a संसक्तौ] E, संशक्तौ C_{94}
 $K_{82}K_7$, संशक्तौ C_{45} , संसक्तौ $C_{02}K_{10}K_{76}$ 15b जातौ तौ] Σ , जातो तौ तौ C_{02} ,
 जातौ तौ K_7 15d ब्राह्मण] $C_{45}C_{02}$, ब्राह्मणः $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • शित०]
 em., श्रित० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • व्रत] conj., व्रत C_{94} , व्रतः $C_{45}C_{02}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_{76}E$ 16b ग्रहं] Σ , ग्रह C_{45} 16c भृत्य०] Σ , भृत्या० C_{02}
 17b ब्राह्मणो ऽब्रवीत्] Σ , ब्राह्मणस्तथा C_{02}

द्वादशमोऽध्यायः

यदि सत्यं प्रदातासि सुप्रसन्नं मनस्तव ॥ १२:१७ ॥

विपुल उवाच ।

सुप्रसन्नं मनो मे ऽद्य सुप्रसन्नं तपःफलम् ।

शीघ्रमाज्ञापय विप्र यच्चाभिलषितं तव ।

अदेयं नास्ति विप्रस्य स्वशिरःप्रभृति द्विज ॥ १२:१८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यद्येवं वदसे भद्र भार्या मे देहि रूपिणीम् ।

स्वस्ति भवतु भद्रं वः कल्याणं भव शाश्वतम् ॥ १२:१९ ॥

विपुल उवाच ।

प्रतीच्छ भार्या सुश्रोणीं रूपयौवनशालिनीम् ।

अकुत्सितां विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १२:२० ॥

भार्योवाच ।

परित्याज्या कथं नाथ अपापां त्यजसे कथम् ।

अतीव हि प्रियां भार्या निर्दोषां च कथं त्यजेः ॥ १२:२१ ॥

17c यदि सत्यं प्रदातासि] Σ , om. C_{02} 17d सुप्रसन्नं मनस्तव] $C_{94}C_{45}K_{82}$
 K_7K_{76} , om. C_{02} , सुप्रसन्नमनस्तव $K_{10}E$ 18a ०प्रसन्नं मनो] Σ , ०प्रसन्नमनो C_{02}
 K_{10} 18b सुप्रसन्नं तपः०] Σ , सुप्रसन्नतपः० K_{10} 18c शीघ्र०] Σ , श्रीघ्र० K_{10}
18e अदेयं] Σ , अदेय K_{10} 18f स्वशिरः०] Σ , शरीर० K_{82} • ०भृति] Σ ,
०भृतिर् E 19 ब्राह्मण] Σ , ब्राह्मणा C_{94} , ब्रह्म K_{10} 19b भार्या] Σ , भार्या $K_{10}K_7$
19c स्वस्ति] Σ , स्वस्ति K_{10} , स्वस्तिर् E 19d कल्याणं] Σ , कल्याण C_{02} •
भव] Σ , तव E 20 विपुल] Σ , विप्र E 20a भार्या] Σ , भार्या $K_{10}K_{76}$ • ०श्रोणीं]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}E$, ०श्रोणि $C_{02}K_{82}K_{10}$ 20b ०शालिनीम्] Σ , ०शालिनी K_{10} ,
०शीलिनी K_7 20c अकुत्सितां विशालाक्षीं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$, अकुत्सिता विशालाक्षि
 C_{02} , अकुत्सिता विशालाक्षी K_{10} , अकुत्सिता विशालाक्षी K_{76} 20d ०निभाननाम्]
 Σ , ०निभानना K_{10} 21a ०त्याज्या] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, ०त्याज्य $C_{45}K_{10}$, ०त्याज्य
 C_{02} 21c प्रियां] Σ , प्रियं $C_{02}K_{10}$ 21d निर्दोषां] Σ , निर्दोष C_{02} • च] conj.,
स $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • त्यजेः] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, त्यजेत् $C_{45}C_{02}$, त्यजेत् $K_{10}E$

सखा भार्या मनुष्याणामिह लोके परत्र च ।
दानं वा सुमहदत्त्वा यज्ञो वा सुबहुः कृतः ॥ १२:२२ ॥

अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं तपोभिर्वा सुदुष्करैः ।
श्रुतो मे पितृभिः प्रोक्तो ब्राह्मणैश्च ममान्तिके ॥ १२:२३ ॥

अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं श्रुतं मे बहुशः पुरा ।
मन्दपालो द्विजश्रेष्ठो गतः स्वर्गं तपोबलात् ॥ १२:२४ ॥

दानानि च बहून् दत्त्वा यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।
वेदांश्च जपयज्ञांश्च कृत्वा स द्विजसत्तमः ॥ १२:२५ ॥

प्राप्तद्वारो ऽपि यस्यापि देवदूतैर्निवारितः ।
अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं यदि यज्ञशतैरपि ॥ १२:२६ ॥

इत्युक्तस्तु च्युतः स्वर्गान्मन्दपालो महानृषिः ।
पुत्रानुत्पादयामास शारङ्गांश्चतुरो द्विजः ॥ १२:२७ ॥

22ab मनुष्याणामिह] Σ , मनुष्याणामिह C_{02} 22d ँबहुः] em., ँबहु $C_{\Sigma} K_{82}$
 $K_7 K_{76}$ (unmetr.), ँबहुं K_{10} , ँबहून् E • कृतः] Σ , कृतम् C_{02} 23ab स्वर्गं
तपोभिर्वा] Σ , स्वर्गान् 3. वा C_{94} 23d ँन्तिके] Σ , ँन्तिकैः C_{45} 24a स्वर्गं]
 $C_{94} K_{82} K_7 K_{76} E$, स्वर्गं $C_{45} C_{02} K_{10}$ 24c ँपालो] $K_7 K_{76} E$, ँपाल $C_{\Sigma} K_{82} K_{10}$
 K_{76}^{ac} 25a बहून् द०] Σ , बहू द० K_7 25b यज्ञांश्च विविधांस्तथा] $C_{94} C_{02} K_{82}$
 K_{10} , यत्वा यज्ञांश्च विविधां तथा C_{45} , यज्ञांश्च विविधाम्स्तथा K_7 , यज्ञांश्च विविधांस्तथा K_{76} ,
स्यज्ञांश्च विविधांस्तथा E 25c वेदांश्च जपयज्ञांश्च] $C_{94} C_{02} K_{82} K_7 K_{76}$, वेदांश्च जपयज्ञांश्च
 C_{45} , देवांश्च जपयज्ञांश्च K_{10} , वेदांश्च जपयज्ञांश्च E 25d स द्वि०] conj., तद्वि० C_{Σ}
 $K_{82} K_{10} K_{76} E$, सद्वि० K_7 • ँसत्तमः] Σ , ँसत्तम K_{82} 26a ँद्वारो] Σ , ँद्वारे
 K_{10} 26ab यस्यापि दे०] $C_{\Sigma} K_{82} K_7$, यस्यापि दे० K_{10} , यस्यास्ति दे० K_{76} , यस्याहि
दे० E 26b ँदूतैर्नि०] Σ , ँदूतैर्नि० K_{10} , ँदूतैर्नि० K_7 26c ँयात्स्वर्गं] Σ ,
०यात्स्वर्गं $C_{02} K_{76}$ 26d ँशतैरपि] Σ , करोति यः C_{02} 27a ँक्तस्तु च्युतः] Σ ,
०क्तस्तु च्युतः C_{02} , ०क्तश्च्युतः K_{76} 27c पुत्रानु०] Σ , पुत्रमु० C_{02} 27d शारङ्गांश्च]
 $K_{82} K_7$, शारङ्गांश्च $C_{94} K_{76}$, शारङ्गंश्च C_{45} , शारङ्गंश्च $C_{02} K_{10}$, शारङ्गाच्च E • द्विजः] Σ ,
द्विज C_{02}

द्वादशमोऽध्यायः

तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप्तो ह्यवारितः ।
 कुलत्राणात्कलत्रास्मि भरणाद्भार्य एव च ॥ १२:२८ ॥
 दारसंग्रहं पुत्रार्थं क्रियते शास्त्रदर्शनात् ।
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं ग्रामघोषगृहाणि च ॥ १२:२९ ॥
 दातुमर्हसि विप्राय न मां दातुमिहार्हसि ।
 भार्याया वचनं श्रुत्वा विपुलः पुनरब्रवीत् ॥ १२:३० ॥
 साधु भामिनि जानामि साधु साधु पतिव्रते ।
 जितोऽस्म्यनेन वाक्येन अनेनास्मि हि तोषितः ॥ १२:३१ ॥
 अद्य ग्रहणकाले च द्विज आगत्य याचते ।
 ददामीति प्रतिज्ञाय अदत्त्वा नरकं व्रजे ॥ १२:३२ ॥
 नरकं यदि गच्छामि कुलेन सह सुन्दरि ।
 कल्पकोटिसहस्रेऽपि नरकस्थो यशस्विनि ।
 मुक्तिमेव न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि ॥ १२:३३ ॥
 अदानाच्चाशुभं देवि पश्यामि वरवर्णिनि ।
 दानेन तु शुभं पश्ये स्वर्गलोके यदक्षयम् ॥ १२:३४ ॥

28b स्वर्गं] Σ, स्वर्ग C₀₂ • वारितः] Σ, वरितः K₁₀ 28c कुलं] C₄₅,
 कलं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆E • व्राणात्कं] K₁₀, व्राणां कं C_ΣK₈₂K₇₆E, व्राणा
 कं K₇ • स्मि] Σ, स्मि K₁₀ 28d आद्भार्य एव] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, आद्भार्यमेव
 C₄₅, आ भार्य एव C₀₂K₁₀ 29a ग्रह] C₀₂K₁₀K₇E, ग्रहः C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆ •
 पुत्रां] Σ, पात्रां E 29b क्रियते] Σ, क्रियाते C₄₅ 30c वचनं] Σ, वचन
 K₇ 30d अब्रवीत्] Σ, अब्रवीत् । विपुल उवाच । C₀₂^{pc}E 31a जानामि] C₄₅C₀₂
 K₈₂E, जानासि C₉₄K₁₀K₇, जानाः K₇₆ 31b पतिं] Σ, प्रति K₁₀, परि K₇₆
 31d तोषितः] Σ, तोषिनः K₇ 32d व्रजे] C₉₄K₈₂K₇, व्रजेत् C₄₅C₀₂K₁₀K₇₆E,
 व्रजेः K₈₂^{ac} 33a यदि] Σ, ययदि K₇ 33c सहस्रेऽपि] Σ, सहस्राणि C₀₂E
 33d स्थो यं] K₇E, स्थाद्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, स्था यं C₄₅ 33e मुक्तिमेव]
 Σ, मुक्तिमेव E 33f कोटिं] Σ, को K₇₆ 34a अदानाच्चां] Σ, अदाना चां
 C₀₂ 34d लोके] Σ, om. K₈₂^{ac}, लोकं E

नोक्तं मयानृतं पूर्वं नित्यं सत्यव्रते स्थितः ।
 सत्यधर्ममतिक्रम्य नान्यधर्मं समाचरे ॥ १२:३५ ॥
 भार्या धर्मसखेत्येवं त्वया पूर्वमुदाहृतम् ।
 यदि धर्मसखायासि सो ऽद्य काल इहागतः ॥ १२:३६ ॥
 द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः ।
 जिज्ञासार्थमहं भद्रे न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥ १२:३७ ॥
 माताव्यक्तः पिता ब्रह्मा बुद्धिर्भार्या दमः सखा ।
 पुत्रो धर्मः क्रियाचार्य इत्येते मम बान्धवाः ॥ १२:३८ ॥
 कालश्रेष्ठो ग्रहः सूर्यो गङ्गा श्रेष्ठा नदीषु च ।
 चन्द्रक्षये दिनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ १२:३९ ॥
 शुश्रूषणार्थं विप्रस्य मया दत्तासि सुन्दरि ।
 सर्वस्वं ब्राह्मणे दत्त्वा वनमेवाश्रयाम्यहम् ॥ १२:४० ॥
 शङ्कर उवाच ।
 तूष्णीम्भूता ततो भार्या अश्रुपूर्णाकुलेक्षणा ।

39b ≈ 15.18b: श्रेष्ठा गङ्गा नदीषु च

35a नोक्तं] Σ, नोक्ता K₇^{ac} 35b ऽव्रते] Σ, ऽव्रत० E 35d ऽचरे] C_ΣK₈₂
 K₇, ऽचरेत् K₁₀K₇₆E 36a धर्म०] Σ, धर्म K₈₂ 36b त्वया] em., त्वयि C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇K₇₆E 36c ऽसखाया०] Σ, ऽसखा० C₄₅ 37a ऽधरो] Σ, ऽपरो C₄₅
 37c ऽर्थमहं] Σ, ऽर्थम्महं K₁₀, ऽर्थमह K₇ 37d न] Σ, om. K₇₆ 38a ऽव्यक्तः]
 Σ, ऽव्यक्त C₀₂, ऽव्यक्तऽ K₇ • ब्रह्मा] Σ, ब्राह्मा K₇₆ 38b बुद्धिर्भा०] C₉₄C₄₅
 K₁₀, बुद्धि भा० C₀₂K₈₂K₇K₇₆E • दमः] Σ, दम K₁₀ (unmetr.) • सखा] Σ, समा
 C₉₄ 39a ऽश्रेष्ठो] C₄₅K₈₂K₇^{pc}, ऽश्रेष्ठ० C₉₄C₀₂K₁₀K₇₆, ऽश्रेष्ठा K₇^{ac}, ऽश्रेष्ठः E
 39b श्रेष्ठा] Σ, श्रेष्ठो K₈₂, श्रेष्ठ K₁₀ 39c ऽक्षये] Σ, ऽक्षयो K₇₆ • दिनं] C₉₄
 C₄₅K₈₂K₇K₇₆, दिन० C₀₂K₁₀E 39d नर०] Σ, नरः K₇₆ • उत्तमः] Σ, उत्तम
 C₀₂ 40a ऽर्थ] Σ, ऽर्थ C₄₅ 41 शङ्कर] Σ, महेश्वर E 41a तूष्णीम्भूता]
 C₉₄K₇₆, तूष्णीभूत्वा C₄₅, तूष्णीभूत C₀₂, तूष्णीभूता K₈₂K₁₀, तूष्णीभूती K₇, तूष्णीभूतां E
 • भार्या] Σ, भार्या E 41b ऽक्षणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, ऽक्षणः C₀₂, ऽक्षणाः K₁₀,
 ऽक्षणाम् E

द्वादशमोऽध्यायः

करे गृह्य विशालाक्षी ब्राह्मणाय निवेदिता ॥ १२:४१ ॥

यानि सन्ति गृहे द्रव्यं हिरण्यं पशवस्तथा ।
ददामि ते द्विजश्रेष्ठ ग्रामघोषगृहादिकम् ॥ १२:४२ ॥

मुक्तावैडूर्यवासांसि दिव्याण्याभरणानि च ।
सर्वान्गृहाण विप्रेन्द्र श्रद्धया दत्तसत्कृतान् ॥ १२:४३ ॥

प्रीयतां भगवान्धर्मः प्रीयतां च महेश्वरः ।
प्रीयन्तां पितरः सर्वे यद्यस्ति सुकृतं फलम् ॥ १२:४४ ॥

रुद्र उवाच ।
विपुलस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणेन तपस्विना ।
आशीः सुविपुलं दत्त्वा विपुलाय महात्मने ॥ १२:४५ ॥

वसेत्तत्र गृहे रम्ये भार्यामादाय तस्य च ।
विपुलस्तु नमस्कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १२:४६ ॥

ब्राह्मणमभिवाद्यैवं गतः शीघ्रं वनान्तरम् ।
वने मूलफलाहारो विचरेत महीतले ॥ १२:४७ ॥

41c ०क्षी] Σ, ०क्षी E 41d ब्राह्मणाय निवेदिता] Σ, ब्राह्मण दिवेदिता C₄₅
42b हिरण्यं] Σ, हिरण्यं K₈₂E 42c ददामि] Σ, ददानि C₄₅ • ते द्विजं]
Σ, 2- जं C₉₄, त द्विजं K₇ 42d ग्रामं] Σ, ग्रा० K₇₆ 43a ०वैडूर्यं]
C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, ०वैभार्यं C₀₂, ०वैर्यं K₈₂^{ac}, ०वैडूर्यं K₈₂^{pc}E • ०वासांसि] Σ,
०वासांसि K₇ 43c सर्वान्गृहाण] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, सर्वान्तान्गृह C₀₂, सर्वान्गृहान्
K₁₀, सर्वा गृहाण K₇ 43d ०सत्कृतान्] em., ०सत्कृताम् C_ΣK₈₂K₇K₇₆E, ०सत्कृतम्
K₁₀ 44b प्रीयं] Σ, प्रीनं K₇^{ac} 44c प्रीयन्तां] C₉₄, प्रीयतां C₄₅C₀₂K₈₂
K₇K₇₆E, प्रीयता K₁₀ • पितरः] Σ, पितर K₈₂ 44d यद्यस्ति] Σ, यद्यसि C₉₄,
यद्यस्ति K₇₆^{ac} 45 रुद्र] Σ, महेश्वर E 45a वचः श्रुत्वा] Σ, वचःश्रुत्वा 1- C₉₄
45b तपस्विना] Σ, तपस्विनाम् K₁₀ 46a वसेत्तत्र गृहे] C₄₅K₈₂K₇₆, वस तत्र गृहे
C₉₄C₀₂K₁₀, वस एतत्र गृहे K₇, वसते च गृहं E 46c विपुलस्तु] Σ, विपुलस्य K₁₀
46d कृत्वा चापि] Σ, ०००० K₇, कृत्वा च वि० E 47a ब्राह्मणं] Σ, ब्राह्मणां
K₁₀ • ०द्यैवं] em., ०द्येवं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆E, ०द्येनं C₄₅, ०द्यवं K₇ 47b शीघ्रं]
Σ, शीघ्रं K₁₀ 47c ०फलाहारो] Σ, ०फाहारो K₇^{ac}

एकाकी विजने शून्ये चिन्तया च परिप्लुतः ।
 क्व गच्छामि क्व भोक्ष्यामि कुत्र वा किं करोम्यहम् ॥ १२:४८ ॥
 न पथं विषयं वेद्मि ग्रामं वा नगराणि वा ।
 खेटखर्वटदेशं वा जानामीह न कंचन ॥ १२:४९ ॥
 अमुं सुशैलं पश्यामि विपुलोदरकन्दरम् ।
 तमारुह्य निरीक्ष्यामि ग्रामं नगरपत्तनम् ॥ १२:५० ॥
 एवमुक्त्वा तु विपुलः शनैः पर्वतमारुहत् ।
 वृक्षच्छायां समालोक्य निषसाद श्रमान्वितः ॥ १२:५१ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु वृक्षशाखावतार्य च ।
 अपूर्वं च सुरूपं च सुगन्धत्वं च शोभनम् ॥ १२:५२ ॥
 फलं गृह्य विचित्रं च हृदयानन्दनं शुभम् ।
 विपुलस्याग्रतः कृत्वा पुनर्वृक्षं समारुहत् ॥ १२:५३ ॥
 विपुलश्चित्रवदृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।

50ab cf. VāyuP 1.42.42ab : विपुलं शैलराजानां विपुलोदरकन्दरम् ।

48a एकाकी] Σ, एकाकी C₉₄ 48b चिन्तया] Σ, चिन्तया K₇₆^{ac} • परि०] Σ, पलि० K₇ 48c क्व गच्छामि] Σ, क्व गच्छामि K₇ • क्व भोक्ष्यामि] C₉₄, क्व भोक्ष्यामि C₄₅ K₈₂K₁₀K₇₆, क्व भोक्ष्यामि C₀₂, क्व भोक्ष्यामि K₇, किं भोक्ष्यामि E (unmetr.) 49a विषयं वेद्मि] C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆E, विषयं वेद्मि C₄₅C₀₂, विषयं वेद्मि K₇ 49b वा] Σ, च C₄₅K₈₂ 49c खेट०] Σ, क्षेत्र० C₀₂ • खर्वट०] E, कर्पट० C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ 49d कंचन] em., कश्चन C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E 50a सुशैलं] Σ, सुशैलं K₇K₇₆ 50b विपुलो०] Σ, विलो० K₁₀ 50c निरीक्ष्यामि] Σ, निरीक्ष्यामि K₇ 50d ग्रामं] Σ, ग्रामम्वा K₇₆ (eyeskip to 12.49b?) 51a एवमु०] Σ, एकं उ० C₄₅ 51b ंरुहत्] E, ंरुहेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ 51c ंच्छायां] Σ, ंच्छाया K₇ 52a एतस्मिन्नेव] Σ, एतस्मिन्नेव C₀₂, एतस्मिन्नेव K₇ • काले तु] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, कालेन C₀₂E, कालेन K₇ 52b वृक्ष०] Σ, वृक्षा० K₈₂K₇^{ac} 52c सुरूपं] Σ, स्वरूपं C₄₅K₈₂ 53d पुनर्वृक्षं समारुहत्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, पुनर्वृक्षं समारुहम् C₀₂, पुनर्वृक्षं समारुहं K₁₀, पुनर्वृक्षं समारुहेत् K₇₆ 54a ंत्रवदृष्ट्वा] Σ, ंत्रव दृष्ट्वा C₀₂

द्वादशमोऽध्यायः

अहो वा स्वप्नभूतो ऽस्मि अहो वा तपसः फलम् ॥ १२:५४ ॥
 न पश्यामि न जिघ्रामि न च स्वादं च वेद्म्यहम् ।
 वार्त्तापि न च मे श्रोता प्रतिजानामि कंचन ॥ १२:५५ ॥
 एवमुक्त्वा ह्यनेकानि फलं गृह्य मनोरमम् ।
 सुनिरीक्ष्य पुनर्जिघ्रन् पुनर्जिघ्रन्निरीक्ष्य च ॥ १२:५६ ॥
 फलं चात्र निरूप्यन्तो देशं वाप्यवलोकयन् ।
 पाथेयरहितश्चास्मि देवदत्तं फलं मम ॥ १२:५७ ॥
 तत्फलं प्रतिगृह्यैव नगरं प्रविशाम्यहम् ।
 प्रार्थयित्वा तु यत्किञ्चिज्जीवनार्थं चराम्यहम् ॥ १२:५८ ॥
 ततः शैलमतिक्रम्य नगरं प्रविवेश ह ।
 पथि कश्चिज्जनः पृष्ठः किंनाम नगरं त्विदम् ॥ १२:५९ ॥
 स होवाच पथीकेन किमपूर्वमिहागतः ।
 दक्षिणापथदेशो ऽयं नरवीरपुरं त्वदः ॥ १२:६० ॥

54cd ०भूतो ऽस्मि अहो] Σ , ०संभूतो ऽस्म्यहो K_{82} 55a जिघ्रामि] Σ , च ग्रामि C_{45} 55c श्रोता] Σ , श्रोत्रा C_{94} , श्रोतुं K_{76} 55d कंचन] em., कश्चन C_{Σ} $K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ 56a ०मुक्त्वा] Σ , ०मुक्ता C_{02} 56b गृह्य] Σ , गृह K_7 56c ०निरीक्ष्य] Σ , ०निरीक्ष K_7 56cd पुनर्जिघ्रन्पुनर्जिघ्रन्] $K_{76}E$, पुनर्जिघ्रन्पुनर्जिघ्रन् C_{94} , पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं $C_{45}K_{82}$, मुन जिघ्रं पुन जिघ्रं C_{02} , पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K_{10} , पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K_7 56d निरीक्ष्य] Σ , निरीक्ष K_7 57a चात्र] Σ , चा C_{94}^{ac} , चात्र C_{94}^{pc} • निरूप्यन्तो] E , निरूप्यान्ति $C_{94}K_{76}^{ac}$, निरूप्यां चा C_{45} , निरूप्यान्ति $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{pc}$ 57b ०लोकयन्] Σ , ०लोकयत् C_{45} 57c पाथेयं] Σ , पथेयं K_{10} • ०रहितश्चा०] Σ , ०रहिते चा० C_{02} 57d ०दत्तं] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, ०दत्तं $C_{45}C_{02}K_{10}E$ • फलं] Σ , om. K_7 58a ०गृह्यैव] $C_{45}K_{10}K_{76}E$, ०गृह्येव $C_{94}K_7$, गृहे च C_{02} , ०गृह्यैवं K_{82} 58c तु] Σ , च E 58cd यत्किञ्चिज्जी०] Σ , यत्किञ्चि जी० C_{02} 59d नगरं त्विदम्] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, नगरं त्विदम् $C_{45}C_{02}$, नगरं त्विह K_{10} 60a स हो०] Σ , अहो० $C_{45}K_{10}$ • पथीकेन] Σ , पथीको न K_7 , पथीकेन K_{76} 60b ०गतः] Σ , ०तवः K_{10} 60c ०पथं] Σ , ०पथे C_{45} 60d ०पुरं त्वदः] C_{45} , ०पुरं त्वयः $C_{94}K_{76}$, ०पुरं त्वयं $C_{02}K_{82}K_{10}$, पुरन्दरः K_7 , ०पुरं स्वयम् E

राजा सिंहजटो नाम राज्ञी तस्य च केकयी ।
 अतिवृद्धो जराग्रस्तः केकयी च तथैव च ॥ १२:६१ ॥
 दाता सर्वकलाज्ञश्च युद्धे वीर्यबलान्वितः ।
 ब्रह्मण्यो वत्सलो लोके सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२:६२ ॥
 विपुल उवाच ।
 अत्र श्रेष्ठमुपास्यामि नाम वा तस्य किं वद ।
 कतमो देश तद्वासः कथयस्व न संशयः ॥ १२:६३ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु पथिकोवाच तं पुनः ।
 मम भीमबलो नाम श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ १२:६४ ॥
 श्रेष्ठिकः पुण्डको नाम ख्यातः श्रेष्ठिक उच्यते ।
 कौतुकं तव यद्यस्ति तदागच्छ मया सह ॥ १२:६५ ॥
 एवमस्त्विति तेनोक्तो विपुलेन महात्मना ।
 तेनैव सह निर्यातः श्रेष्ठिकस्य गृहं प्रति ॥ १२:६६ ॥
 श्रेष्ठिकः स्वगृहासीनो दृष्टः स विपुलेन तु ।

61a राजा] Σ, राजा हि K₇, राज E • ०जटो] Σ, ०यतो E 61b केकयी] Σ, कैकयी C₉₄ 61d केकयी] Σ, कैकयी C₉₄ • तथैव च] Σ, तथैव र K₇ 62a दाता] Σ, दा ता C₉₄ • ०कला०] E, ०कल० C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ 62b युद्धे] Σ, युद्धो K₁₀ 62c लोके] Σ, के K₇₆^{ac} 62d ०विशा०] Σ, ०विस्त० K₇₆^{ac} 63a ०पास्यामि] Σ, ०पस्यामि C₀₂ 63b नाम] C₉₄C₄₅K₇, नामं C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆E • वद] Σ, वदः C₄₅, वदेत् K₇₆ 63c देश त०] C₀₂K₁₀, देशस्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E (unmetr.) 63d कथयस्व] Σ, कथयस्य C₄₅ 64a विपुलेनैव०] Σ, विपुलेनेव० K₇ 64c मम भीमबलो नाम] Σ, मम भी ॥ बलो नाम C₉₄, om. E 64d श्रेष्ठिकस्य गृहागतः] Σ, श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ पथिको ऽहमिदानीञ्च । को भवान् तस्य विषये किं वा ज्ञातुं चिकीर्षसि ॥ E 66a ०स्त्विति] Σ, ०स्त्विति C₄₅C₀₂ • तेनोक्तो] C_ΣK₈₂K₁₀, तोनोक्तो K₇, नोक्तो K₇₆, तेनोक्तो E 66b ०त्मना] Σ, ०त्मनाः K₇ 66c तेनैव] Σ, तेनेव K₇ 66d प्रति] Σ, प्रतिः C₀₂E 67a श्रेष्ठिकः] Σ, श्रेष्ठितः C₉₄, श्रेष्ठिक K₈₂ 67b दृष्टः स] C₄₅ K₈₂K₇K₇₆E, दृष्टः स C₉₄, दृष्ट स C₀₂, दृष्टस्य K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

तस्यान्तिकमुपागम्य तत्फलं स निवेदितः ॥ १२:६७ ॥

अहो फलमिदं श्रेष्ठमहो फलमिहानितम् ।

अहो रूपमहो गन्धमहो फलं सुशोभनम् ॥ १२:६८ ॥

तत्फलं न महीजातं न मेरौ न च मन्दरे ।

देवलोकि सुव्यक्तं न मर्त्यमुपजायते ॥ १२:६९ ॥

अहो ऽस्मि स फलं भोक्ता राजार्हं च न संशयः ।

दौकयित्वा फलं दिव्यं राजानं तोषयाम्यहम् ॥ १२:७० ॥

ततस्त्वरितं गत्वैव फलं गृह्य मनोहरम् ।

आदरेणोपसृत्यैव राजानं स फलं ददौ ॥ १२:७१ ॥

राजा च स फलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।

कुतः श्रेष्ठि त्वया नीतं फलं पूर्वं मनोहरम् ॥ १२:७२ ॥

67c ंगम्य] Σ , ंगत्य K_7 67d स निवेदितः] Σ , सन्निवेदितः K_{82} , संनिवेदितः K_7
68ab श्रेष्ठमहो] Σ , श्रेष्ठ अहो C_{02} 68cd गन्धमहो फलं] corr., गन्धमहो फल C_{94}
 $C_{45}^{pc} C_{02} K_{82} K_{76} E$, गन्धमहो गन्धमहो फल C_{45}^{ac} , गन्ध अहो फल K_{10} , गन्धो फलं अहो K_7
69a तत्फ०] Σ , यत्फ० E 69b मेरौ] $C_{94} C_{45} K_{82} K_7^{pc} K_{76} E$, मेरो $C_{02} K_{10} K_7^{ac}$
• मन्दरे] conj., कन्दरे $C_{\Sigma} K_{82} K_{10} K_7 K_{76} E$ 69c देवलोकि] Σ , देवलोकि K_{10}^{ac}
69d मर्त्यमुपजायते] $C_{02} K_{82} K_{10} K_7 K_{76}$, मर्त्यमुपजायते C_{94} , मर्त्य सुपजायते C_{45} ,
मह्यमुपजायते E 70a अहो] Σ , अहो C_{94} , अहो E • स फलं] Σ , स फलम् C_{94} ,
तत्फलं E • भोक्ता] Σ , भोक्त K_7 70b राजार्हं च] $C_{02} K_{10}$, राजार्हश्च $C_{94} C_{45} K_7$
 $K_{76} E$, राजार्हश्च K_{82} 70c दौकयित्वा] Σ , दौकयित्वा K_{10} 71a त्वरित] K_{82}
 $K_7 E$, त्वरितं $C_{\Sigma} K_{10} K_{76}$ (unmetr.) 71b गृह्य] Σ , गृह C_{45} • ंहरम्] Σ , ंरमम्
 $K_{10} E$ 71c आदरे०] Σ , आचरे० K_{76} • ंसृत्यैव] $C_{94} C_{45} K_{76} E$, ंसृत्यैव $C_{02} K_{10}$
 K_7 , ंसंगत्य K_{82} 71d स फलं] Σ , तत्फलं E 72a स फलं] Σ , तत्फलं E
72b विस्मयं] Σ , विस्मय K_{10} 72c श्रेष्ठि] Σ , श्रेष्ठ E 72d फलं पूर्वं मनोहरम्]
corr., फलं हारम् C_{94} , फलम्यर्धमनोहरम् C_{45} , फलं पूर्वं मनोहरम् $C_{02} K_{82} K_{10} K_7 K_{76}$,
फलं सर्वमनोहरम् E

स्वादुमूलं फलं कन्दं दृष्टं पूर्वं न तादृशम् ।
 रूपगन्धगुणोपेतं हृदयानन्दकारकम् ॥ १२:७३ ॥

सद्य एवोपयुञ्जामि त्वया दत्तमिदं फलम् ।
 कीदृशं स्वाद विज्ञानमिच्छामि कुरु माचिरम् ॥ १२:७४ ॥

ततः स भक्षयामास फलं चामृतसंनिभम् ।
 अमृतोपमसुस्वादं सर्वं च बुभुजे नृपः ॥ १२:७५ ॥

सद्यः षोडशवर्षस्य यौवनं समपद्यत ।
 न वलीपलितं सद्यो न जरा न च दुर्बलः ॥ १२:७६ ॥

केशदन्तनखस्निग्धो दृढदन्तो दृढेन्द्रियः ।
 तेजश्चक्षुर्बलप्राणान्सद्यः सर्वानवाप्तवान् ॥ १२:७७ ॥

मन्त्री पुरोहितो ऽमात्यः सर्वे भृत्यजनास्तथा ।
 पौरस्त्री बालवृद्धाश्च सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ १२:७८ ॥

राजा सिंहजटो नाम तुष्टिमेव परां गतः ।

73a °मूलं फलं] K₇, °मूलफल° C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E 73ab कन्दं दृष्टं पूं] em.,
 °कन्दं दृष्टा पूं C₉₄K₈₂K₁₀, °स्कन्दं दृष्टा पूं C₄₅, °स्कन्दं दृष्ट पूं C₀₂, कन्द दृष्ट/न्यू° K₇,
 °कन्दं दृष्ट पूं K₇₆, °स्कन्दं दृष्टा पूं E 73b तादृशम्] Σ, तादृशं C₀₂, यादृशम्
 E 73d °कारकम्] Σ, °कारकः K₈₂ 74a सद्य एवोपयुञ्जामि] Σ, सत्य एव
 प्रभुञ्जामि E 74c स्वाद विज्ञानम्] Σ, स्वादु विज्ञातुम् E 75a ततः] Σ, तत C₄₅
 75cd स्वादं सर्वं च] Σ, स्वा^३ C₉₄ 76a सद्यः] corr., सद्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
 E 76b °पद्यत] C₉₄C₄₅, °पद्यते C₀₂K₈₂K₁₀E, °द्यत K₇K₇₆ 76c वली°]
 Σ, वलि° E 77b °दन्तो] Σ, °वन्तो K₇₆, °देहो E • दृढेन्द्रियः] Σ, दृढेन्द्रिः K₁₀
 77c °चक्षुर्वलप्राणा°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆^{PC}, °चक्षुर्वलप्राणा° C₀₂, °चक्षुर्वलं प्राणा° K₇,
 °चक्षुर्वलप्राणा° K₇₆^{ac}, °चक्षुर्वलप्राण° E 77d °न्सद्यः] corr., °न्सद्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 K₇₆E • सर्वान°] Σ, सर्वान्न° C₀₂ • °सवान्] Σ, °सुयात् K₈₂ 78a °हितो ऽमात्यः]
 C₉₄C₀₂K₁₀, °हितो मात्य C₄₅K₈₂K₇, °हितोमात्यं K₇₆, °हितामात्य E 78b सर्वे
 भृत्यजनास्तथा] Σ, जनास्तथास्तथा C₄₅ 78c °स्त्री] Σ, °स्त्रि E 78d सर्वे] Σ,
 2. C₉₄ • गताः] Σ, गतः C₀₂ 79b परां] Σ, परं K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

प्रहर्षमतुलं चैव प्राप्तवान्स नरेश्वरः ॥ १२:७९ ॥

उवाच राजा तं श्रेष्ठिं स्वार्थतत्परनिर्दयः ।

कुरु भीमबलस्त्वेवं फलमानय अद्य वै ॥ १२:८० ॥

पुनर्मे यौवनप्राप्तिस्त्वत्प्रसादान्नरोत्तम ।

केकयीं दुर्बलां वृद्धां पुनः प्रापय यौवनम् ॥ १२:८१ ॥

स राज्ञा एवमुक्तस्तु श्रेष्ठी भीमबलस्तथा ।

प्रत्युवाच ह राजानं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ १२:८२ ॥

न वनेन वने राजन्न वाणिज्यकृषेण वा ।

केनापि कुलपुत्रेण तव दर्शनकाङ्क्षया ॥ १२:८३ ॥

दत्तोऽस्मि तेन राजेन्द्र मया दत्तोऽसि भूपते ।

न ते शक्रोम्यहं राजन्वक्तुं वैदेशिनं नरम् ॥ १२:८४ ॥

श्रुत्वा भीमबलवाक्यं प्रत्युवाच ततः पुनः ।

अमात्यकुलपुत्रस्त्वं ब्रूहि मद्वचनं पुनः ॥ १२:८५ ॥

80a राजा तं] Σ, राजनं K₁₀ • श्रेष्ठिं] Σ, श्रेष्ठं K₇₆E 80b •दयः] Σ, •दय
E 80c कुरु] Σ, शृणु E • भीमबलस्त्वेवं] C₄₅C₀₂K₈₂K₇₆, भीमवस्त्वेवं C₉₄E,
भीमबलस्त्वेव K₁₀, भीमबल/मत्वेवं K₇ 81b •त्तम] Σ, •त्तमः E 81c केकयीं
दुर्बलां] K₈₂, कैकयीन्दुर्बलान् C₉₄, केकयीं C₄₅, केकयी दुर्बला C₀₂K₁₀E, कैकयी दुर्बलां
K₇, कैकयीं दुर्बलां K₇₆ 81cd वृद्धां पुनः] C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, वृद्धा/2- C₉₄, वृद्धा
पुनः C₀₂E 81d प्रापय] Σ, प्राप C₀₂ 82b श्रेष्ठी] C₀₂E, श्रेष्ठि C₉₄C₄₅K₈₂K₇
K₇₆, श्रिष्ठि K₁₀ • •बलस्तथा] C_ΣK₈₂E, •बलस्तदा K₁₀K₇K₇₆ 82c •वाच ह] Σ,
•वाचाह E • राजानं] Σ, राजान K₈₂ 83a न वनेन] Σ, न फलेदं E 83ab राजन्न]
Σ, राजान्न C₄₅K₁₀ 83c कुलं] Σ, कुं K₇ 84a ऽस्मि तेन] C_ΣK₈₂K₇,
स्मिन्तेन K₁₀, ऽस्मि तव K₇₆E 84b दत्तो ऽसि] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, दत्तासि C₀₂,
दत्तो स्मि K₈₂, प्राप्तोषि E 84c ते] Σ, च E 84cd राजन्वक्तुं] Σ, रा.2. कुम्
C₉₄, राजान्वक्तुम् C₀₂ 84d वैदेशिनं नरम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆, वैदेशिनन्नरम् C₉₄,
वैदेशिनं नरः K₁₀, च देहि तन्नरः E 85a •बलं] C₉₄C₄₅K₇₆, •बलं C₀₂K₈₂K₁₀K₇
E 85c अमात्यं] Σ, अमत्यं K₁₀ • •पुत्रस्त्वं] Σ, •पुत्रं त्वं K₇

यदि नास्ति किं मे दत्तं मया वा मार्गितो भवान् ।
यत्र ह्येको बहवो ऽत्र जायन्ते नात्र संशयः ॥ १२:८६ ॥

आगमोपायमार्गं च तेनैव स तु गम्यताम् ।
अवश्यं तेन गन्तव्यं तेन मार्गेण मार्गय ॥ १२:८७ ॥

अदत्त्वा फलमन्यच्च शिरश्छेद्यामि दुर्मते ।
छेद्यश्चण्डविचण्डाभ्यां रक्ष भीमबलाधमः ॥ १२:८८ ॥

ततो भीमबलः क्रुद्धः खड्गं गृह्य शशिप्रभम् ।
अलङ्घ्य वचनं राज्ञः कुलपुत्रं व्रज त्वरम् ॥ १२:८९ ॥

मा रुष कुलपुत्रं त्वं मया वध्यो भविष्यसि ।
सद्यो ऽस्ति फलमन्यद्वा देहि राजानमद्य वै ॥ १२:९० ॥

यत्र प्राप्तं फलं दिव्यं तत्र वादेशय त्वरम् ।
तत्फलेन विना भद्रं दुर्लभं तव जीवितम् ॥ १२:९१ ॥

87d C₀₂ breaks off here missing one folio (f. 291); it resumes at 12.113d on f. 292.

86a किं मे दत्तं] K₇, किं मे दत्तं C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆, किमेतत्तं E 86b मार्गितो] Σ, प्रार्थितो E • भवान्] Σ, भगवन् K₇ 86c यत्र ह्येको बहवो ऽत्र] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, यत्रैको बहवो ऽत्रैव C₄₅, यतश्चैकं बहुन्तत्र C₀₂, यत्रश्चैको बहुन्तत्र E 86d जायन्ते] Σ, जायते C₀₂ 87b तेनैव] Σ, तैनैव C₀₂ 87c अवश्यं तेन] Σ, अवश्यं 1 न C₉₄ • गन्तव्यं] Σ, बुद्धव्यं C₄₅ 87d मार्गय] Σ, मार्गयः E 88a अदत्त्वा] Σ, अदत्ता K₁₀, अदत्त्वाफत्वा K₇^{ac} 88c छेद्यश्च०] K₈₂, छेद्ये च० C₉₄K₁₀K₇₆, छेदे च० C₄₅K₇, छेद्य च० E 88d अधमः] Σ, अधम C₄₅ 89a बलः] Σ, बल K₈₂ 89b शशिप्रभम्] Σ, शशी प्रदम् E 89c अलङ्घ्य] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, अलङ्घ्य K₁₀, अवलंघ्य K₇₆, उवाच E • राज्ञः] Σ, राजा K₁₀ 89d कुलपुत्रं व्रज त्वरम्] K₁₀E, कुलपुत्रं व्रजत्यरम् C₉₄C₄₅K₇₆, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₈₂, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₇ 90a पुत्रं त्वं] Σ, पुत्रस्त्वं E 90b वध्यो] Σ, वध्यौ K₁₀ • भविष्यसि] Σ, भविष्यति K₁₀ 90c सद्यो ऽस्ति] C₄₅K₈₂K₁₀K₇, 1 द्योस्ति C₉₄, सद्यस्ति K₇₆^{pc}, सद्यास्ति K₇₆^{ac}, यद्यस्ति E 91a प्राप्तं] Σ, प्राप्त० C₄₅, प्राप्ति E 91b वदेशय] Σ, वदेशयत् K₁₀, वदेशयन् E • त्वरम्] conj., तव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E

विपुल उवाच ।

जीविताशामहं प्राप्तो वैदेशी भवनं तव ।

कृतकर्ता कथं वध्यः प्राप्नुयामहमद्य वै ॥ १२:९२ ॥

फलं वा न पुनस्त्वन्यदातुं शक्यं न केनचित् ।

सह्यपर्वतशैलाग्रे आसीनः श्रान्तमानसः ॥ १२:९३ ॥

वानरस्तत्फलं गृह्य मम दत्त्वा पुनर्गतः ।

मया दत्तमिदं तुभ्यं त्वयापि च नराधिपे ॥ १२:९४ ॥

तत्र गच्छाव भो श्रेष्ठि दृश्यते यदि वानरः ।

त्वया मया च गत्वैव याचावः प्लवगाधिपम् ॥ १२:९५ ॥

श्रेष्ठिना च तथेत्याह गच्छामः सहिता वयम् ।

यत्र प्राप्तं फलं तुभ्यं मोक्षयामो न संशयः ॥ १२:९६ ॥

रुद्र उवाच ।

तमारुह्य गिरिं सह्यं मार्गमाणः समन्ततः ।

विपुलेन ततो दृष्टो वानरः प्लवगाधिपः ॥ १२:९७ ॥

अयं स वानरश्रेष्ठो वृक्षच्छायां समाश्रितः ।

92b वैदेशी] em., वैदेशि C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E 92d प्राप्नुयाम०] Σ, प्राप्नुयाम० K₈₂, प्राप्तो ऽयम० E • ०हमद्य वै] Σ, ०हपद्य वै K₁₀, ०हमद्य वै: K₇ 93a वा न] Σ, वा C₄₅ 93ab ०न्यदातुं] Σ, ०न्य दातुं K₇, ०न्यन्दातुं K₇₆ 93b शक्यं न केनचित्] Σ, शक्य-२ नचित् C₉₄, शक्यं न तेनचिद् K₇ 93d आसीनः] Σ, आशीतः C₄₅ • श्रान्त०] Σ, श्रोत्त० C₄₅, सान्त० K₁₀ 94b मम] Σ, मह्यं E 94c तुभ्यं] Σ, तुभ्य K₁₀ 94d ०धिपे] Σ, ०धिप K₁₀ 95d च गत्वैव] Σ, तगत्वैव K₇ • याचावः प्लवगाधिपम्] C₄₅, यो वासः प्लवगाधिपः C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆E 96a तथेत्याह] C₉₄K₁₀K₇₆E, तथेत्याह C₄₅K₈₂K₇ 96b गच्छामः] Σ, ग-१ मस् C₉₄, गच्छाम K₇ 96c प्राप्तं] Σ, प्राप्त E 96d तुभ्यं] Σ, तुभ्य K₁₀ 97a गिरिं] Σ, गिरि C₄₅ 97b ०मानः] Σ, ०मानाः E 97d वानरः] Σ, वानर C₄₅, वानरः K₇₆ • प्लवगा०] Σ, प्लगा० C₉₄ 98a वानरश्रेष्ठो] Σ, वानरः श्रेष्ठे K₇, वानरः श्रेष्ठो E 98b वृक्षच्छायां] K₇, वृक्षच्छायां C₉₄, वृक्षच्छाया० C₄₅K₁₀E, वृक्षछायां K₈₂, वृक्षच्छायां स K₇₆

मम पुण्यबलेनैव दृश्यते ऽद्यापि वानरः ॥ १२:९८ ॥

वानर कुरु मित्रार्थं सद्यो मृत्युर्भवेन्मम ।

पूर्वदत्तं फलमन्यद्देहि वानर जीवय ॥ १२:९९ ॥

वानर उवाच ।

गन्धर्वेण तु मे दत्तं फलं दत्तं तु ते मया ।

पुनरन्यत्कथं दास्ये तत्र गच्छ यदीच्छसि ॥ १२:१०० ॥

विपुल उवाच ।

अदत्त्वा तत्फलं तुभ्यं जीवितुं संशयो भवेत् ।

अथवा तत्र गच्छामो यत्र चित्ररथः स्वयम् ॥ १२:१०१ ॥

वानरः पुनरेवाह एवं कुर्वामहे वयम् ।

ततश्चित्ररथावासमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ १२:१०२ ॥

गन्धर्वराज कार्यार्थी त्वामहं पुनरागतः ।

पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि मां यदि शक्यते ॥ १२:१०३ ॥

गन्धर्वराज उवाच ।

98d द्यापि] Σ , वापि K_{76}^c 99a वानर] Σ , वानरं K_{10} • ०र्थ] Σ , ०र्थ C_{45}
 K_{10} 99b मृत्युर्भो] Σ , मृत्यु भ० $K_{82}K_{10}$ 99c ०दत्तं] $C_{94}K_7E$, ०दत्त०
 $C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}^c$ • फलमन्य०] Σ , फलमन्य० K_{82} 99d ०हि वानर जीवय] C_{94} ,
०वि वानर जीवय: $C_{45}K_{76}^c$, ०हि वानर जीवय: $K_{82}K_{10}$, ०हि वान जीवय K_7 , ०हि वा न च
जीवये E 100a तु मे दत्तं] Σ , तु मे दत्त० K_{10} , मम दत्तं E 101a अदत्त्वा] Σ ,
अदत्ता K_7 101b जीवितुं] Σ , जीवितु K_{82} , जीवितं K_{10} • भवेत्] Σ , भवेत् K_{82}
101c अथवा तत्र] Σ , अ.३. त्र C_{94} 101d चित्ररथः] Σ , चिरथ: C_{45}^{ac} , चित्ररथ K_{82}
102b एवं] Σ , एव C_{45} 102c ततश्चि०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}^c$, तत्रश्चि० K_{10} , तत्र
चि० K_7E 102d ०ब्रवीत्] $C_{94}C_{45}K_7K_{76}^cE$, ०वीत् K_{82}^{ac} , ०वीवीत् K_{82}^{pc} , ०ब्रवी K_{10}
103a कार्य०] Σ , कर्या० K_{76}^c 103b त्वामहं पु०] conj., त्वन्ध्ययम्पु० $C_{94}K_7K_{76}^c$,
त्वात् ह्यहम्पु० C_{45} , त्वत् ह्ययं पु० K_{82} , त्वत् ह्यहं पु० $K_{10}E$ 104 गन्धर्वराज उवाच]
 C_{45} , गन्धर्वराजोवाच $C_{94}K_{10}E$, गन्धर्वराजौवाच K_{82} , गन्धराज उवाच K_7 , गन्धर्वाराजोवाच
 K_{76}^c

द्वादशमो ऽध्यायः

सूर्यलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
मया दत्तं फलं तुभ्यमत्यन्तसुहृदो ऽसि मे ॥ १२:१०४ ॥
कुतो ऽन्यत्फलमादास्ये मम नास्ति प्लवङ्गम ।
सूर्यलोकं गमिष्यामस्तत्र याचस्व भास्करम् ॥ १२:१०५ ॥
गन्धर्वेणैवमुक्तस्तु तथेत्याह प्लवङ्गमः ।
सूर्यलोकं ततः प्राप्ता गन्धर्वादय सर्वशः ॥ १२:१०६ ॥
गन्धर्व उवाच ।
कार्यर्थेन पुनः प्राप्तस्त्वत्सकाशं खगेश्वर ।
पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि जीवमनाशय ॥ १२:१०७ ॥
सूर्य उवाच ।
सौमलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
स फलं दत्तमेवासि सुहृदत्वान्मया तव ॥ १२:१०८ ॥
अन्यद्दातुं न शक्नोमि गच्छ सोमपुराद्य वै ।

104a गतश्चास्मि] Σ, गतश्चाऽऽ. C₉₄, गतश्चास्मि K₁₀ 104b तेन दत्तं] Σ, .3. तम्
C₉₄ 104c दत्तं] corr., दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E 104d सुहृदो] Σ, सुहृदो
C₄₅ 105a ऽन्यत्फलमादास्ये] Σ, ऽन्यत्फल दास्यामि E 105b मम नास्ति प्लवङ्गम]
Σ, मम नास्ति प्लवङ्गमः K₈₂, मतो ऽस्ति प्लवङ्गमः E 105cd गमिष्यामस्तत्र] C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀, गमिष्यामस्तत K₇, गमिष्यामिस्तत्र K₇₆, गमिष्यामि तत्र E 106b तथेत्याह]
Σ, तथेत्याह C₄₅ 106c प्राप्ता] Σ, प्राप्ताः K₇ 106d दय सर्वशः] conj.,
दयस्सर्वशः C₉₄ (unmetr.), दयः सर्वशः C₄₅K₈₂K₇K₇₆E (unmetr.), दय सर्वश K₁₀
107 गन्धर्व उवाच] Σ, गन्धर्व उवाऽऽ. C₉₄, गन्धर्वराजोवाच E 107ab प्राप्तस्त्वम्]
Σ, प्राप्त त्वम् K₈₂ 107b काशं] Σ, काशां K₁₀ • श्वर] Σ, श्वरः
K₁₀K₇ 107c फलं त्वन्यम्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, फलं त्वम् C₄₅, फलंस्त्वन्यम् K₁₀E
107d नाशय] Σ, अनामयः K₁₀, नाशयः E 108ab अस्मि तेन] Σ, अस्मिन्तेन
K₁₀ 108b दत्तं] Σ, दत्तम् K₁₀ 108c वासि] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, वाभिः
K₈₂, एवाति K₁₀, वाभिः E 108d सुहृदत्वान्मया] Σ, सुहृदत्वात्मया K₈₂, स
च दत्ता मया E 109a अन्यद्दातुं] K₈₂K₇K₇₆E, अन्य दातुं C₉₄C₄₅, अन्य दातु K₁₀
109b पुराद्य] Σ, पुराद्य E

तं प्रार्थयाविकल्पेन अत्रिपुत्रं ग्रहेश्वरम् ॥ १२:१०९ ॥

रुद्र उवाच ।

गताः सूर्याग्रतः कृत्वा सोमलोकं तथैव हि ।

उवाच सूर्यः सोमाय कारणापेक्षया शशिम ॥ १२:११० ॥

सोम उवाच ।

किमर्थमागतो भूयः कर्तव्यं तत्र भास्कर ।

फलं दातुं पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१११ ॥

सूर्य उवाच ।

यदि शक्यं फलं देहि अन्यन्न प्रार्थयाम्यहम् ।

न दत्तासि फलमन्यन्मया वध्यो भविष्यसि ॥ १२:११२ ॥

सोम उवाच ।

आगमं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्यावहितो भव ।

इन्द्रेणास्मि फलं दत्तं स फलं दत्त मे भवान् ॥ १२:११३ ॥

113d C₀₂ resumes here with दत्त मे भवान्

109c तं] Σ, त K₁₀ • विकल्पेन] Σ, विकल्पे C₉₄ 109d अत्रिपुत्रं] C₄₅K₈₂
K₇E, अत्रिपुत्रं C₉₄K₁₀, अत्रिपुत्रं K₇₆ 110 रुद्र] Σ, महेश्वर E 110a गताः]
C₄₅, गत C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆, गतः K₇E 110b हि] Σ, om. K₁₀ 110c सूर्यः]
Σ, सूर्य K₁₀ 110d कारणा •] Σ, करुणा C₄₅ • अपेक्षया] Σ, अपेक्षणा K₁₀ •
शशिम] C₉₄C₄₅K₈₂, शशि K₁₀K₇₆E, शशि K₇ 111a अगतो] Σ, अगता K₁₀,
अगतो K₇₆ 111b तत्र] Σ, तव E • अकर] Σ, अकरः E 111cd पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा
त्वन्यत्क •] corr., पुनस्त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क • C₉₄K₇₆, पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वास्त्वन्यं क • C₄₅, पुनः
त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क • K₈₂, पुनस्त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क • K₁₀, पुनस्त्वन्यत्मुत्त्वा त्वन्यत्क • K₇E
112a शक्यं फलं देहि] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, काफलन्देहि C₄₅^{ac}, काफलन्देहि C₄₅^{pc}, शक्य
फलं देहि K₁₀ 112b अन्यन्न] Σ, अन्यत्वं K₇, अन्यान्न E 112cd फलमन्यन्म •]
Σ, फलमन्यन्म • K₈₂, फलं मन्ये म • E 112d वध्यो] K₇, वध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇₆, वध्यो E • भविष्यसि] Σ, भविष्यति C₄₅ 113a वक्ष्यामि] Σ, वक्ष्यामि K₈₂
113d दत्त मे] Σ, वत्त मे K₈₂

द्वादशमोऽध्यायः

गत्वैवेन्द्रसदस्त्वन्यत्प्रार्थयामः सहैव तु ।
 एवं कुर्म इति प्राह गत्वेन्द्रसदनं प्रति ॥ १२:११४ ॥
 सोमेनेन्द्रमुवाचेदं फलकामा इहागताः ।
 पूर्वदत्तफलमन्यद्देहि शक्र ममाद्य वै ॥ १२:११५ ॥
 इन्द्र उवाच ।
 यदर्थमिह सम्प्राप्तः स च नास्ति निशाकर ।
 विष्णुहस्तान्मया प्राप्तमेकमेव फलं शुभम् ॥ १२:११६ ॥
 सर्व एव हि गच्छामो विष्णुलोकं ग्रहेश्वर ।
 सर्व एवोपजग्मुस्ते फलार्थं मधुसूदनम् ॥ १२:११७ ॥
 एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवराजपुरस्कृताः ।
 मुहूर्तेनैव सम्प्राप्ता विष्णुलोकं यशस्विनि ॥ १२:११८ ॥
 उपसृत्य तत इन्द्रः प्रणिपत्य जनार्दनम् ।
 सर्वेषामुपरोधेन प्रार्थयामि यशोधर ॥ १२:११९ ॥

117cd This folio side in K₁₀ (verses 12.117–138) is faded and most of it is difficult to read, thus its readings reported are less reliable than usual

114a गत्वैवेन्द्र०] C₉₄K₇₆, गत्वैवेन्द्र० C₄₅K₁₀K₇, ॐॐॐॐ C₀₂, गत्वावेन्द्र० K₈₂,
 गन्धर्वेन्द्र० E 114b ०र्थयामः] Σ, ०र्थयामा K₈₂ • सहैव तु] Σ, सदैव तु C₀₂,
 सहैव तु: K₇ 114c कुर्म] Σ, कर्म K₁₀, सोम E 115a सोमेनेन्द्र०] Σ,
 सोमेवेन्द्र० K₁₀, सोम इन्द्र० K₇ • ०चेदं] Σ, ०चेन्द्र C₀₂ 115c पूर्व०] Σ, पूर्व K₁₀
 115cd ०न्यद्देहि] Σ, ०न्य देहि C₀₂ 115d शक्र] Σ, शक्र E • वै] Σ, वै: C₄₅
 116b ०कर] Σ, ०कर: C₄₅E 116c विष्णुहस्तान्मया] Σ, विष्णुहस्ता मया K₁₀
 116d फलं] Σ, फल C₄₅ 117b ०लोकं] Σ, ०लोक C₀₂ • ०श्वर] C₉₄C₀₂K₈₂
 K₇E, ०श्वरं C₄₅K₇₆, ०श्वॐ K₁₀ 117c सर्व एवोपजग्मुस्ते] Σ, सर्व एवोपजग्मुस्ते C₉₄
 (unmetr.), ॐॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀ 117d फलार्थं मधुसूदनम्] Σ, ॐॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀,
 फलार्थं मधुसूदनम् K₇ 118a एवमुक्त्वा गताः सर्वे] C_ΣK₈₂K₇₆, ॐॐॐॐॐॐॐॐ
 K₁₀, एवमुक्त्वा गता सर्वे K₇, एवमुक्त्वा गताः सर्वे E 118d विष्णुलोकं] Σ, विष्णुलोक
 C₀₂, ॐॐॐॐ K₁₀ 119b जनार्दनम्] Σ, जनार्दनम् ॥ सोम उवाच K₇₆^{ac} जनार्दनम्
 K₇₆^{pc} 119d ०धर] Σ, ०धरम् E

विष्णुरुवाच ।

पूर्वदत्तफलस्यार्थे तच्च सर्वमिहागताः ।

न शक्नोमि फलं दातुं किं वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१२० ॥

इन्द्र उवाच ।

ब्रह्माण्डमपि भेतुं त्वं शक्नोषि गरुडध्वज ।

अशक्यं तव नास्तीति जानामि पुरुषोत्तम ॥ १२:१२१ ॥

एवमुक्तः पुनर्विष्णुः प्रत्युवाच पुरन्दरम् ।

फलमेकं परित्यज्य सर्वं शक्नोमि कौशिक ॥ १२:१२२ ॥

उपायो ऽत्र प्रवक्ष्यामि आगमं शृणु गोपते ।

ब्रह्मणा च मम दत्तं तत्फलैकं पुरन्दर ॥ १२:१२३ ॥

मया दत्तं फलं त्वेकं किमन्यद्दातुमिच्छसि ।

प्रार्थयामो ऽत्र गत्वैकं परमेष्ठिप्रजापतिम् ॥ १२:१२४ ॥

तवोपरोधाद्देवेन्द्र प्रार्थयामि पितामहम् ।

120 विष्णुरुवाच] $C_{94}^{pc} C_{45} C_{02} K_{82}^{pc} K_{10} K_7 K_{76}$, विष्णुरुच C_{94}^{ac} , om. K_{82}^{ac} , विष्णु उवाच E 120a ऽदत्तं] Σ , ऽदत्तं E • ०र्थे] Σ , ०र्थे E 120c शक्नोमि] Σ , शक्नोति C_{45} • फलं दातुं] Σ , फलं दातुं C_{02} 120d त्वन्यत्करोम्यहम्] K_7 , त्वन्यं करोम्यहम् $C_{\Sigma} K_{82} K_{76} E$, $\simeq \simeq \simeq \simeq \simeq$ म्यहम् K_{10} 121a ब्रह्माण्डं] Σ , ब्रह्माण्डं K_7 , ब्रह्माण्डं K_{76}^{ac} • भेतुं त्वं] Σ , भेतुं त्वं C_{45} , भेतुं त्वं E 121b शक्नोषि] Σ , शक्नोति C_{45} 121c अशक्यं] Σ , अशक्यं C_{45} 121d उत्तम] Σ , उत्तमम् E 122a एवमुक्तः] C_{45} , एवमुक्त्वा $C_{94} C_{02} K_{82} K_7 K_{76} E$, $\simeq \simeq \simeq \simeq$ K_{10} 122b पुरन्दरम्] Σ , पुरन्दरं K_7 (unmetr.) 122d सर्वं शक्नोमि] Σ , सर्वं शक्नोसि C_{02} , \simeq शक्नोमि K_{10} 123c मम] Σ , ममां E 123d तत्फलैकं] $C_{\Sigma} K_{10} K_7 E$, तत्फलैकं K_{82}^{ac} , तत्फलैकं K_{82}^{pc} , तत्फलैकं K_{76} • पुरन्दर] Σ , पुरन्दरं K_7 124a दत्तं] $C_{02} K_{10} K_{76}$, दत्तं $C_{94} C_{45} K_{82} K_7 E$ • त्वेकं] Σ , त्वैकं K_7 124b ऽच्छसि] Σ , ऽच्छति C_{94} 124c प्रार्थयामो ऽत्र गत्वैकं] Σ , प्रार्थयामो त्र गत्वैकं K_{76} , प्रार्थया च गत्वैवं E 124d ऽष्टिप्रजां] $C_{94} K_{82} K_{10} K_7 K_{76}$, ऽष्टिं प्रजां $C_{45} E$, ऽष्टिं प्रजां C_{02} 125a तवो] Σ , ततो E • ऽरोधाद्देवं] $C_{94} C_{45} K_{82} K_7 K_{76}$, ऽरोधाद्देवं $C_{02} K_{10}$, ऽरोधाद्देवं E 125b ऽमहम्] Σ , ऽमह K_{10}

द्वादशमोऽध्यायः

एवमुक्त्वा गताः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १२:१२५ ॥

इन्द्रः सूर्यः शशी चैव गन्धर्वो वानरस्तथा ।

विपुलः श्रेष्ठिकश्चैव राजदूतद्वयं तथा ॥ १२:१२६ ॥

ब्रह्मलोकं मुहूर्तेन प्राप्तवान्सुरसुन्दरि ।

दृष्ट्वा ब्रह्मसदो रम्यं सर्वकामपरिच्छदम् ॥ १२:१२७ ॥

अनेकानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।

मन्दारतल शोभानि वैडूर्यमणिकुट्टिमान् ॥ १२:१२८ ॥

प्रवालमणिस्तम्भानि वज्रकाञ्चनवेदिकाम् ।

प्रवालस्फाटिको जाल इन्द्रनीलगवाक्षकः ॥ १२:१२९ ॥

पश्यते विपुलस्तत्र नानावृक्ष मनोरमाः ।

पुष्पानामितवृक्षाग्राः फलानामितका भवेत् ॥ १२:१३० ॥

सर्वरत्नमया वृक्षाः सर्वरत्नमयं जलम् ।

वृक्षगुल्मलतावल्ली कन्दमूलफलानि च ॥ १२:१३१ ॥

125c गताः] Σ , गता $C_{02}E$ 125d पुरस्कृत्य] Σ , पुनस्कृत्य K_7 • जनार्दनम्] Σ , जनार्दन C_{02} 126a इन्द्रः] Σ , इन्द्र C_{02} • सूर्यः शशी चैव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, सूर्य शशी चैव $C_{02}K_{10}K_{76}$, सोमश्च सूर्यश्च E 126c विपुलः] Σ , विपुल $K_{82}K_{10}$ 126d •द्वयं तथा] $K_{76}E$, •द्वयस्तथा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ 127a •लोकं] Σ , •लोक K_{10} 127c •सदो] Σ , •सदं E • रम्यं] Σ , रम्यां K_{10} 128c •तल] Σ , •तरु • E 128d वैडूर्यं] Σ , वैडूर्यं E • •कुट्टिमान्] corr., •कुट्टिमाम् C_{94} , •कुट्टिमां $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, •कुट्टिमम् E 129b वज्रकाञ्चनवेदिकाम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}$, वज्रकाञ्चनवेदिका $C_{02}K_7E$, $\approx \approx \approx \approx \approx \approx$ का K_{10} 129c प्रवालस्फाटिको जाल] $C_{\Sigma}K_7K_{76}$, प्रवालस्फणिको जाल K_{82} , प्रवालस्फाटिको जाल K_{10} , प्रवालस्फाटिको जाला E 129d •क्षकः] Σ , •क्षकं $K_{82}K_{10}$ 130a पश्यते] Σ , दृश्यन्ते E • विपुलं] Σ , विपुलं E 130c पुष्पां] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{76}^{ac}$, पुष्पं $K_7K_{76}^{pc}E$ • •ग्राः] em., •ग्रा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, •ग्रा E 130d फलानामितका] Σ , फलानामितकां E 131a सर्वं] $C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}E$, सर्वं $C_{94}C_{02}K_7$ • वृक्षाः] Σ , वृक्षा C_{02} • •मया] Σ , •मयो K_{10} 131b सर्वं] Σ , सर्वं E 131c •गुल्मं] Σ , om. K_{82}^{ac} • •वल्ली] Σ , •वली C_{02}

सर्वे रत्नमया दृष्टा विपुलो विपुलेक्षणः ।
 अनेकभौमं प्रासादं मुक्तादामविभूषितम् ॥ १२:१३२ ॥
 अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् ।
 विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् ॥ १२:१३३ ॥
 ब्रह्मलोकसभा रम्या सूर्यकोटिसमप्रभा ।
 तत्र ब्रह्मा सुखासीनो नानारत्नोपशोभिते ॥ १२:१३४ ॥
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः ।
 चतुर्वेदधरो देवश्चतुराश्रमनायकः ॥ १२:१३५ ॥
 चतुर्वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते ।
 गायत्री वेदमाता च सावित्री च सूरूपिणी ॥ १२:१३६ ॥
 व्याहृतिः प्रणवश्चैव मूर्तिमान्समुपासते ।

133 cf. ŚDhŚ 10.41 (on the results of an observance): सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्व-
 कामिकैः । रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्महावृषभसंयुतैः ॥

132a सर्वे] Σ, सर्वे C₉₄, सर्वं C₀₂ • दृष्टा] Σ, दृष्टा C₄₅, दृ K₇^{ac} 132b •क्षणः]
 Σ, •क्षण C₀₂ 132c •भौमं] Σ, •भौम C₇ 133ab अप्सरोगणकोटीभिः
 सर्वाभरणभूषितम्] Σ, ~~~~~~ K₁₀ 133cd विमानकोटिकोटीनां
 सर्वकामसमन्वितम्] C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇, विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् C₉₄ K₇₆,
 ~~~~~~ K₁₀, om. E 134b •कोटिः] Σ, •कोटि C₇
 134d •शोभिते] Σ, •शोभिता K₁₀ 135a •मूर्तिश्च] Σ, •मूर्ति च C₀₂, •मूर्तिश्च
 K₁₀ 135ab •वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ K₇₆^{pc} E, •वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः
 C₀₂, •वक्त्र ~~~~~~ K₁₀, •वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः K₇₆^{ac} 135c चतुर्वेदः] Σ, चतुर्वेद
 K₇ 135cd देवश्च] Σ, देव च C₀₂ 136ab •वेदा वृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते]
 C₉₄ C₄₅ K₇ K₇₆ E, •वेदवृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते C₀₂, •वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते K₈₂,
 वे ~~~~~~ K₁₀ 136c गायत्री वेदमाता च] Σ, ~~~~~~
 K₁₀, ततो ब्रह्मा समुत्थाय K₇₆ (eyeskip to 12.140a) 137a व्याहृतिः] C₉₄ K₇ K₇₆
 E, व्याहृतिः C₄₅, व्याहृतिः C₀₂, व्याहृति K₈₂, ~~~~~~ K₁₀ • प्रणवश्चैव] C₄₅ K₈₂ K₇ K₇₆
 E, प्रणवश्चैव C₉₄, प्रणवश्चैव C₀₂, ~~~~~~ K₁₀ 137b मूर्तिमान्समुपासते] Σ,
 ~~~~~~ K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

वौषट्कारो वषट्कारो नमस्कारः स मूर्तिमान् ॥ १२:१३७ ॥

श्रुतिः स्मृतिश्च नीतिश्च धर्मशास्त्रं समूर्तिमत् ।

इतिहासः पुराणं च सांख्ययोगः पतञ्जलम् ॥ १२:१३८ ॥

आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्वमेव च ।

अर्थवेदोऽन्यवेदाश्च मूर्तिमान् समुपासते ॥ १२:१३९ ॥

ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् ।

गां च अर्घं च दत्त्वैवमास्यतामिति चाब्रवीत् ॥ १२:१४० ॥

मणिरत्नमये दिव्ये आसने गरुडध्वजः ।

देवराजो रविः सोमो गन्धर्वः प्लवगेश्वरः ॥ १२:१४१ ॥

विपुलश्च महासत्त्व आस्यतां रत्न-आसने ।

137c वौषट्कारो वषट्कारो] C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆E, om. C₄₅, ॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀, वौषट्कारो
च/सत्कारो K₇ 137d ॐकारः] Σ, ॐकार C₀₂ 138b ॐशास्त्रं समूर्तिमत्] C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇K₇₆^{pc} ॐशास्त्रसमूर्तिमान् C₀₂E, ॐशास्त्रं समूर्तिमत् K₇₆^{ac} 138c इतिहासः पुराणं
च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, पुराणश्च C₄₅E, ॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀ 138d सांख्ययोगः] Σ,
सांख्ययोग C₀₂, ॐॐॐॐ K₁₀ • पतञ्जलम्] Σ, ॐॐॐॐ K₁₀, पतञ्जलि E 139a आयुर्वेदो
धनुर्वेदो] Σ, ॐवेद धनुर्वेद C₀₂, ॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀ 139b वेदो गान्धर्वमेव] C₉₄K₈₂
K₇₆, वेदो गान्धर्वमेव C₄₅, वेद गान्धर्वमेव C₀₂, ॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀, वेदो गान्धर्वमेव K₇,
वेदो गान्धर्वमेव E 139c अर्थवेदोऽन्यवेदाश्च] E, अर्थवेदान्यवेदाश्च C₉₄, अर्थवेदान्यवेदश्च
C₄₅ (unmetr.), अर्थवेदान्यवेदाश्च C₀₂, अर्थवेदान्यवेदां च K₈₂, ॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀,
अर्थवेदान्यवेदश्च K₇K₇₆ 139d मूर्तिमान् समुपासते] Σ, ॐॐॐॐॐॐॐ K₁₀
140ab ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम्] Σ, ॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐ
K₁₀ 140c अर्घं च] Σ, अर्घश्च C₄₅, अर्घ्यश्च E 141c रविः सोमो] Σ,
रविः सोमो K₁₀, शशी सूर्यो E 141d गन्धर्वः] C_ΣK₇E, गन्धर्व K₈₂K₇₆, ॐॐॐ
K₁₀ • प्लवगेश्वरः] C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₇₆E, प्लवगेश्वरः C₄₅^{ac}, ॐॐॐॐॐ K₁₀, प्लवगेश्वरः
K₇ 142a विपुलश्च महासत्त्व] Σ, विपुलश्च समासत्त्व C₄₅, ॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐ
142b आस्यतां] Σ, आस्यता C₄₅ • ॐआसने] C_ΣK₈₂K₇₆, ॐशाशने K₁₀E, ॐआसने:
K₇

साधु भो विपुल श्रेष्ठ साधु भो विपुलं तपः ॥ १२:१४२ ॥

साधु भो विपुलप्राज्ञ साधु भो विपुलश्रिय ।

तोषिताः स्म वयं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १२:१४३ ॥

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्विनौ मरुत्तथा ।

भुङ्क्ष्व भोगान्यथोत्साहं मम लोके यथासुखम् ॥ १२:१४४ ॥

इयं विमानकोटीनां तवार्थायोपकल्पिता ।

सहस्राणां सहस्राणि अप्सरा कामरूपिणी ।

तवार्थीयोपसर्पन्ति सर्वालंकारभूषिताः ॥ १२:१४५ ॥

यावत्कल्पसहस्राणि परार्धानि तपोधन ।

यत्र यत्र प्रयासित्वं तत्र तत्रोपभुज्यताम् ॥ १२:१४६ ॥

महेश्वर उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य विपुलो विपुलेक्षणः ।

142c साधु भो] Σ , साधु हो C_{45} , $\approx \approx \approx K_{10}$ 142d विपुलं तपः] $K_{82}K_{10}E$,
(वि. ३. पः C_{94} , विपुलतपः $C_{45}C_{02}K_7K_{76}$ 143b श्रिय] $C_{94}K_{10}K_7K_{76}$, श्रियः
 C_{45} , श्रियः $C_{02}K_{82}E$ 143c तोषिताः] Σ , तोषिता $K_{82}E$ 144a रुद्राः] C_{Σ}
 $K_{82}K_{76}$, रुद्रा $K_{10}K_7E$ 144b साध्याश्विनौ] K_{10} , साध्याश्विन्यौ $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}$,
साध्याश्विन्यौ $C_{02}K_7$, साध्या यक्षो E • मरुत्तथा] Σ , मरुत्तथा C_{02} 144c भुङ्क्ष्व]
 $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, भुक्त्वा $K_{10}K_{76}$, भुङ्क्ष्व E • भोगान्यथोत्साहं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$, भोगा यथोत्साह
 C_{02} भोगा यथोत्साहं $K_{10}K_{76}$ 144d लोके] Σ , लोक K_{10} 145a कोटीनां]
 Σ , कोटीनि C_{02} , कोटीना K_{10} 145b तवार्थायोप] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, तवायोपि
 C_{45} , तवार्थं यावत् C_{02} , तवार्थायोप K_{10} • कल्पिता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}$, कल्पितं
 C_{02} , कल्पितं $K_{10}K_7$, कल्पितान् E 145c सहस्राणां] Σ , सहस्राणा C_{45}
145d अप्सरा] Σ , अप्सरो C_{02} • रूपिणी] Σ , रूपिणि E 145e तवार्थीयो]
 C_{94} , तवार्थीयो $C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, तवार्थीयो C_{02} , तवार्थीयो E 145f सपसन्ति]
 Σ , सपसन्ति K_7 • भूषिताः] Σ , भूषितः K_{82} 146a परार्धानि] Σ , पराणि C_{45}^{ac} •
धन] Σ , धनाः E 146d उपभुज्यताम्] Σ , उपभुज्यताम् K_{10} 147b विपुलो]
 Σ , om. C_{45} , विपुले C_{02}

द्वादशमोऽध्यायः

वेपमानो भयत्रस्त अश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ १२:१४७ ॥

प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ १२:१४८ ॥

विपुल उवाच ।

भगवन् सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।
स्वप्नभूतमिवाश्चर्यं पश्यामि त्रिदशेश्वर ।
स्मृतिभ्रंशश्च मे जातो बुद्धिर्जातान्धचेतना ॥ १२:१४९ ॥

तुभ्यं त्रैलोक्यबन्धो भव मम शरणं त्राहि संसारघोराद्
भीतोऽहं गर्भवासाज्जरमरणभयात्त्राहि मां मोहबन्धात् ।
नित्यं रोगाधिवासमनियतवपुषं त्राहि मां कालपाशात्
तिर्यं चान्योन्यभक्षं बहुयुगशतशस्त्राहि मोहान्धकारात् ॥ १२:
१५० ॥

147c °मानो] Σ, °माण K₇₆ • भयत्रस्त] K₇₆E, भयस्तत्र C_ΣK₈₂K₁₀, भयस्त्र K₇
147d अश्रु°] Σ, अश्रु° K₇ • °पूर्णा°] Σ, °पूर्ण° K₁₀ 148a शिरसा]
Σ, शिर K₁₀^{ac} 148b पुनः पुनः] Σ, मुहुर्मुहुः K₇₆ 148c मधुरं] Σ, मधुर°
C₄₅ 148d °लोक°] Σ, लोके E 149c स्वप्नभूतमिवा°] Σ, स्वप्नमितमिवा° C₀₂
149f बुद्धिर्जातान्धचेतना] C_Σ, बुद्धिर्जान्धचेतना K₈₂^{ac}, बुद्धिर्जातान्धचेतना K₈₂^{pc}, बुद्धि
जातान्धचेतना K₁₀, बुद्धि जातात्वचेतना K₇, बुद्धिर्जातात्वचेतना K₇₆, बुद्धिर्जातोऽन्धचेतनः ।
मूढोऽहं त्वां कथं स्तौमि ज्ञानातीतं परात्परम् ॥ E 150a तुभ्यं] Σ, तुभ्यंस् K₁₀, नमस्
E • त्रैलोक्य°] Σ, त्रैलोक्य° C₄₅ • °बन्धो] Σ, °वन्तो K₈₂ • °घोराद्] C₄₅K₇₆,
°घोरम् C₉₄C₀₂K₁₀E, °घोरः K₈₂, °घोरात् K₇ 150b °साज्जर°] Σ, °सा जर°
C₀₂, °साज्जनु° E • °मरण°] Σ, °ण° K₁₀^{ac} • °भयात्] E, भयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
150c नित्यं] Σ, नित्य° C₄₅ (unmetr.) • रोगा°] Σ, °रागा° E • °वासमनियत°]
Σ, °वासमतियत° C₄₅, °वासमनियत° K₈₂ • °वपुषं त्राहि मां] Σ, °वपुष त्राहि मां C₄₅
• कालपाशात्] Σ, कापाशात् K₈₂^{ac}, कालपाशान् K₁₀ 150d तिर्यं चान्योन्यभक्षं] Σ,
तिर्यं चान्यान्यभक्षं K₁₀, तिर्यश्चान्योन्यभक्षं E • °शतशस्त्राहि] Σ, °सतस त्राहि C₀₂

श्रुत्वैवोवाच ब्रह्मा विपुलमति पुनर्मानयित्वा यथावद्
 आहूतसम्लवान्ते भविष्यसि तव मे जन्मलोभो न भूयः ।
 गर्भावासं न च त्वन्न च पुनर्मरणं क्लेशमायासपूर्णं
 छित्त्वा मोहान्धशत्रुं व्रजसि च परमं ब्रह्मभूयत्वमेषि ॥ १२:१५१ ॥

महेश्वर उवाच ।
 ब्रह्मणा एवमुक्तस्तु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 एवं भवतु भद्रं वो यथोवाच पितामहः ॥ १२:१५२ ॥
 इन्द्रेण रविणा चैव सोमेन च पुनः पुनः ।
 साध्यादित्यैर्मरुद्रुद्रैर्विश्वेभिर्वसवैस्तथा ॥ १२:१५३ ॥
 अहो तपःफलं दिव्यं विपुलस्य महात्मनः ।
 स्वशरीरो दिवं प्राप्तः श्रद्धयातिथिपूजया ॥ १२:१५४ ॥

151d cf. Manu 1.98cd : स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते and Manu 12.102cd : इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते

151a श्रुत्वैवोवाच] Σ, श्रुत्वैव वाच E • मति] C₀₂E, मति: C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆ (unmetr.) • मानयित्वा] Σ, माणयित्वा K₇, मानयंवा E • यथावद्] Σ, वत् K₈₂^{ac} 151b आहूत०] Σ, आभूत E • सम्लवान्ते] C₀₂, सम्लवन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆E, संल्वन्ते K₇ • भविष्यसि] Σ, भविष्य C₀₂, अविपलि E • मे जन्मलोभो न] C_ΣK₈₂, मे जन्मलाभो न K₁₀K₇K₇₆, यजन्मलाभानु E • भूयः] Σ, भूय K₇ 151c वासं न च त्वन्न] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, वासन्न C₄₅, वासा न च त्वन्न C₀₂, वासानुबन्धं न E • पुनर्मरणं] C₀₂E, पुनर्मरणं C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆ (unmetr.), पुनर्मण C₄₅ • पूर्णम्] Σ, पूर्ण C₀₂ 151d शत्रुं] Σ, शत्रु C₄₅C₀₂ • परमं] Σ, परम K₁₀ 152b विष्णुना] Σ, om. C₄₅, विष्णुनात् C₀₂ 152d महः] C₉₄K₇K₇₆E, मह C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ 153a रविणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, रविना C₀₂K₇₆, शशिना E 153b सोमेन] Σ, सूर्येण E • पुनः पुनः] Σ, पुन पुनः C₄₅ (unmetr.), पुन च पुनः पुनः C₀₂ 153c दित्यैर्म०] Σ, दित्यै म० C₀₂ 153cd रुद्रुद्रैर्विश्वेभिर्] E, रुद्रुद्रैर्विश्वेभिर् C₉₄K₈₂K₇₆, रुद्रुद्रै विश्वेभिर् C₄₅, रुद्रुद्रै विश्वेभिर् C₀₂, रुद्रै विश्वेभिर् K₁₀, रुद्रैर्विश्वेभिर् K₇ 154c स्वशरीरो] em., स्वशरीरं C₉₄K₈₂K₁₀K₇, शशरीरो C₄₅, स्वशरीर C₀₂K₇₆, सशरीरं E • प्राप्तः] C₄₅C₀₂, प्राप्तं C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆E 154d पूजया] Σ, पूजनात् E

द्वादशमो ऽध्यायः

एवमादीन्यनेकानि विपुले परिकीर्तितम् ।
ब्रह्माणं पुनरेवाह विष्णुर्विश्वजगत्प्रभुः ॥ १२ : १५५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे विपुलोपाख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः ॥

155b ०नेकानि] Σ , ०नेनेकानि K_{10} 155c ब्रह्माणं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{pc}E$, ब्रह्माणः
 C_{45} , ब्रह्माणं C_{02} , ब्रह्माणं K_{76}^{ac} 155d विष्णुर्वि०] Σ , विष्णु वि० C_{02} • ०जगत्प्रभुः]
 Σ , ०जगत्प्रभु C_{02} Colophon: वृषसार०] Σ , वृष० K_{10} • ०ख्यानो नामाध्यायो
द्वादशमः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$, ०ख्यान नामाध्यायो द्वादश K_7 , ०ख्यानो नामाध्यायोध्यायो द्वादशः
 K_{76}^{ac} , ०ख्यानो नामाध्यायो द्वादशः K_{76}^{pc} , ०ख्यानो नाम द्वादशो ऽध्यायः E